

Ammattietiikkaa etsimässä

Sanna Lipponen

Arkeologin ammattietiikka puhututtaa, myös Muinaistutkijan sivuilla. Hyvä niin, sillä Suomen arkeologeilla ei vielä ole yhteisiä kirjattuja eettisiä päämääriä. Jokaisella tieteellä ja tiedeyhteisöllä on kuitenkin omat eettiset ongelmansa. Arkeologiassa yksi sellainen on kaivaustutkimusten tarkkuus. Arkeologinen kaivausprosessi on ainutlaatuinen, ja siksi arkeologin ”tuhotyöstä” tehty dokumentointi ja sen tarkkuus ovat avainasemassa.

Usein on esitetty kysymys siitä, voiko pelastuskaivauksilta, valvonnoista saatikka seurannoista saatu tieto täyttää tutkimuksen määrittelemiä vaatimuksia. Raportteja lukemalla vastaus löytyy hyvin pian: huonosti. Se on erityisesti nähtävissä esimerkiksi silloin, kun samaa rakennetta tutkitaan sekä varsinaisin kaivauksin että osana arkeologista valvontaa. Jälkimmäisessä rakennetta ajoittavien tai sen käytöstä kertovien esineiden kontekstietoa on usein hukattu kiireeseen. Siksi esimerkiksi rakenne voi ajoittua aivan väärälle vuosisadalle. Lähes kaiken konekaivun valvonnasta saatavan dokumentaation luotettavuus on lähtökohdaisesti kyseenalaista. Koneen liikuttamassa maassa kerrokset ovat väistämättä sekoittuneet ja esineistö on hyödynnettävissä vain tilastollisesti tai sekundaarisesti. Ainoastaan silloin kun rakenne päästään näissä yhteyksissä tutkimaan pääosin käsipelin, konteksti on tarkan tutkimuksen hyödynnettävissä. Valvojan vastuulle jää ilmoittaa selkeästi, mitkä osat dokumentaatiosta saavuttavat tieteelliset kriteerit.

Toinen askarruttava kysymys on, mitkä alueet ovat tutkimuksen arvoisia, toisten jäädessä vähemmälle huomiolle? Millä perustein päätetään tutkia juuri tietty osa hautausmaata, kun toisesta osasta tulevat kallot jäävät kaivinkonekuskin kerättäväksi? Näin on tapahtunut syyskuussa Iin Haminassa, missä hautoja on tutkittu pelastuskaivauksin kesän 2009 aikana noin 70. Kun työn teettäjän maksukyvyyn rajat tulivat vastaan, lissä järjestettiin seurantaa, jolloin hautoja tuhoutui useita kymmeniä. Sehän on taajama-alueilla yleinen kehityskulku: ensin tutkitaan mahdollisimman perusteellisesti ja jäljelle jääneet maakuutiot kaivetaan niin että arkeologi seuraa työtä dokumentoinnin jäädessä vähemmälle huomiolle, lähinnä valokuvauksen ja sanallisen dokumentoinnin varaan. Valitettavasti perusteellisesti tutkittujen ja vähemmälle dokumentoinnille jääneiden kuutioiden suhdeluku on reippaasti kallellaan jälkimmäisen puoleen. Kun arkeologin oma ammattietiikka ei kohtaa työnantajan etiikan kanssa, tuloksena on omalla ajalla tehtävä dokumentointi tai suuret tunnontuskat. Niiltä on tuskin kukaan valvontatöitä tehnyt arkeologi välttynyt.

Voidaanko kaivaustyötä sitten kehittää tehokkaammaksi ilman rahaa? Etukäteissuunnittelu ja ennakointi tietysti auttavat, mutta milloinpa arkeologi olisi tullut illalla kotiin löydettyään sen mitä oli aamulla lähtenyt etsimään. Yllätyksellisyys kulkee aina arkeologin mukana ja yllätykset työmaalla tarkoittavat aina rahanmenoa. Entäpä dokumentoinnin kehittäminen tehokkaammaksi? Sellaisesta hyötyisi varmasti koko arkeologikunta, mutta toistaiseksi emme ole tänään sen tehokkaampia kuin eilenkään. Asia siis vaatii pitkäjänteistä perehtymistä, harjoitusta ja sen mukana tuomiaan parannuksia erehdyksen kautta. Toistaiseksi kai vain maltti on valttia.

Valta maisemassa, valta mielessä: case keskiajan kirkonpaikat

Päivi Maaranen

Kirkot, linnat ja linnoitukset ovat maiseman suurikokoisia ja näkyvä rakenneosia. Niitä voidaan tutkia esimerkiksi fyysisinä rakenteina, historiallisina ilmiöinä, mainintoina kirjallisissa lähteissä, osana ympäristöään, suhteessa toisiinsa tai yhteydessä muuhun alueelliseen ihmistoimintaan. Seuraavassa tarkastelun keskiössä ovat keskiaikaiset tai sellaisiksi tulkitut kirkonpaikat maisemaympäristössään, niiden suhde toisiinsa sekä niille varmasti tai mahdollisesti pysytettyjen kirkkorakennusten kautta viestitty valta. Valta tässä yhteydessä tarkoittaa ensisijaisesti halua ja mahdollisuutta vaikuttaa muiden ihmisten tai heidän muodostamiensa yhteisöjen toimintaan, sekä aktiivista vallasta muistuttamista toimintaympäristössä.

Tutkimuksen lähtökohtana ovat olleet Perniön ja Karjaan kirkkoa koskevat havainnot (Maaranen 1997; Maaranen 2004). Perniön maisemankehitystä selvittäessä tuli esille, että pääkirkon paikka oli siirtynyt keskiajan kuluessa pohjoisemmasta Yliskylästä etelämmäksi silloisen Varesalon seudulle. Siirtymisen syynä vaikutti olevan kirkon hakeutuminen asutuksen kannalta keskeisimmälle alueelle. Karjaata tarkasteltaessa havaittiin myös, että siellä oli mahdollisesti tapahtunut kirkonpaikan siirtyminen keskiajalla. Kirkko sijaitsi ilmeisesti alun perin jossakin Lepinjärven koillisseudulla, mistä se siirtyi pohjoisemmaksi nykyisen Kirkkojärven rannalle 1400-luvun alkupuolella. Myös Karjaan seudulla kirkon siirtymisen perusteeksi sopi keskiaikaisen asutuksen painopisteen muutos alueellises-

ti ja siten kirkon hakeutuminen asutuksen, siis kylien keskelle.

Perniön ja Karjaan kirkonpaikkoja koskevien havaintojen pohjalta vaikutti kiinnostavalta tarkastella muitakin Suomen eteläisen rannikon keskiaikaisia kirkonpaikkoja lähiseutuineen. Tavoitteena oli alun perin selvittää, miltä alueilta on löydettävissä kirkkojen paikkoja edeltäviä vanhempien kirkkojen paikkoja ja pohtia syitä mahdolliseen kirkon paikan siirtymiseen. Tarkastelun viitekehyksenä oli näkökulma, missä maisema ajatellaan ihmistoiminnan kontekstina ja ihmisen sekä ympäristön molemminpuolisen vuorovaikutuksen tilana (vrt. Porteus 1990: 8; Crang 1998: 15–17). Tutkimuksen edetessä ajatus kirkkoa edeltävien vanhempien kirkonpaikkojen etsimisestä ilmeni epärelevantiksi. Sen sijaan huomio alkoi kiinnittyä erilaisten kirkonpaikkojen kirjoon. Kivikirkkojen lisäksi seuduilla havaittiin olevan erilaisia vanhempia, samanaikaisia ja jopa nuorempiakin kirkon- ja kappelinpaikkoja. Lisäksi havaittiin, että seuduilla on paikallisia pikkukalmistoja kuten esimerkiksi mahdollisesti Karjaalla Kasaby (Gardberg 1944a: 47; Rask 1991: 63). Nämä pikkukalmistot jätettiin kuitenkin toistaiseksi tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimuksen aineisto ja menetelmät

Tutkimusalue sijoittuu Suomen eteläisimmälle rannikolle Kemiönsaaresta Virolahdelle, pohjoisimmillaan se ulottuu Vihtiin. Tutkimuksen kohteeksi valittiin ne keskiaikaiset ja sittemmin historiallisen kunnan

muodostaneet alueet, joihin on keskiajalla rakennettu kirkko tai sen osa. Tarkastelu pyrittiin tekemään tunnetun keskiaikaisen hallintokunnan muodostamassa kokonaisuudessa sellaisena kuin se historiallisia lähteitä tulkiten on esimerkiksi paikallishistorioissa esitetty. Selkeyden vuoksi tutkimuksessa pitäydettiin vanhojen kuntien nimien käyttöön, vaikka osa kunnista ei enää hallinnollisesti ole itsenäisinä olemassa.

Tutkimusaineisto on kerätty Museoviraston arkistolähteistä, Museoviraston ylläpitämästä muinaisjäännösrekisteristä, historiallisista kartoista painottaen Alasen ja Kepsun (1989) toimittamaa *Kuninkaan kartastoa*, paikallishistorioista ja muista tutkimusalueen historiaa sekä arkeologiaa käsittelevistä julkaisuista. *Kuninkaan kartasto* muodostaa kartta-analyysien perusaineiston topografisen tarkkuutensa ja maantieteellisen tulkittavuutensa ansiosta. Lisäksi osa analyyseistä on tehty Maanmittauslaitoksen digitaalisilta kartta-aineistoilta. Paikallishistorioita ja muita menneisyyttä käsitteleviä julkaisuja on pyritty käyttämään lähdekritiinen näkökulma huomioon ottaen ja niihin myös ensisijassa viitataan, sillä niissä on yleensä esitetty alkuperäislähteet ja niiden tulkinta (ks. tarkemmin Maaranen 2007). Tulkinnat ovat vaikuttaneet kirkonpaikkoihin liittyvään pohdiskeluun ja ne on siten tärkeä kytkeä osaksi tutkimuksen taustaa.

Tutkimuksen menetelmissä painottuvat aineiston ristiinvertailu, kartta-analyysit ja tiedon luotettavuuden yleisarvioinnit. Aineiston ristiinvertailu on tehty perehtymällä sekä mahdollisuuksien mukaan alkuperäiseen lähteeseen että siitä eri aikana esitettyihin tulkintoihin eri julkaisuissa. Näin on varmistettu lähteen luotettavuutta ja tulkintojen hyväksymistä tai hylkäämistä tiedeyhteisössä tulkintojen uskottavuuden testaamiseksi. Kartta-analyysien avulla on tarkasteltu muun muassa tutkimuskohteiden sijoittumista kulkureittien varsiin sekä maastoon ja arvioitu näkyvyyttä ympäristöön. Tiedon luotettavuutta on arvioitu tutkimuksen eri vaiheissa siten, että ensin on arvioitu luotettavuus arkisto- ja kirjallisten lähteiden sekä tulkintojen antaman kuvan

perusteella, ja myöhemmin kartta-analyysin antaman tiedon perusteella. Joissakin tapauksissa luotettavuutta on tarkistettu maastokäynnillä.

Tutkimus sitoutuu ensisijaisesti arkeologian, maantieteen ja maisematutkimuksen näkökulmien soveltamiseen historiallisen ajan ilmiöiden tarkasteluun. Käytettävissä oleva arkeologinen lähdeaineisto on melko suppea, joten sitä on täydennetty luonnonmaantieteen analyyseillä ja kulttuurimaantieteen keskus-periferia -pohdintaan liittyvillä elementeillä. Maisematutkimuksesta hyödynnetään ajatuksia muun muassa vallan manifestoinnista maisemassa. Historian lähteitä tai tutkimustuloksia ei ole ollut tarkoitus uudelleen tulkita, vaan hahmotella niiden avulla kuvaa menneisyydestä niin tavallisen ihmisen kuin valtaa pitävien näkökulmasta yhdistämällä lähteisiin ja jo esitettyihin tulkintoihin monitieteisen lähestymistavan kautta saatavaa lisätietoa.

Analyysejä tarkasteltaessa on otettava huomioon useita kriittisiä tekijöitä ja taustamuuttujia. Ongelmat liittyvät erityisesti muihin kirkonpaikkoihin, joita koskeva luotettavin lähdemateriaali on hajanaista ja vähäistä. Suuri osa tiedosta on välittynyt paikallisena muistitietona ja kohteita koskevia keskiaikaisia lähteitä on erittäin vähän. Käytössä olleista lähteistä tehdyt tulkinnat voivat erota toisistaan, sillä tulkintaprosessissa ovat vaikuttaneet muun muassa tutkijan viitekehys ja lähestymistapa. Vain harvoja kohteita on tarkastettu aikanaan maastossa tai tutkittu myöhemmin arkeologisesti, ja lisäksi osa maastossa aiemmin havaituista rakenteista on sittemmin kadonnut. Ongelman muodostaa myös kohteiden ikääminen, sillä niukan alkuperäislähdemateriaalin vuoksi monet kohteet voi ajoittaa vain oletukseen perustuen kirjallisten lähteiden, arkeologisten havaintojen ja luonnontieteellisten ajoitusten puutteen vuoksi.

Oman haasteensa tuo kansanperinteessä välittyneiden paikannimien muuttuminen ja unohtuminen. Paikkakunnalla aikanaan tuttu nimi on voinut jäädä käytöstä pois, sen sijaintia ei ole kuvattu tarkemmin suhteessa muihin paikkoihin tai nimi ei ole tallen-

tunut kartalle. Viimemainittu johtuu ennen kaikkea kartografisten dokumentointitapojen muutoksista, missä paikannimet voivat muuttua tai jäädä pois kartoilta muun muassa kartoittajan tai toimeksiantajan henkilökohtaisista valinnoista riippuen (vrt. Strang 2000: 14–17). Ongelma liittyy esimerkiksi paikallishistorioihin, joissa ei välttämättä ole lainkaan karttoja, ja 1900-luvun karttoihin, joissa paikannimistöön kohdistuva yleistäminen aiheuttaa kartalla olevan tiedon niukentumisen. Erilaisten paikannimiin liittyvien ongelmien vuoksi kaikkia kirkonpaikkoja ei ole voitu tutkimuksen tässä vaiheessa paikantaa aluetasoa tarkemmin. Silloin myös analyysit niiden sijoittumisesta maastoon on jouduttu tekemään alueen eikä pistemäisen kohden ominaisuuksia tarkastellen. Se vaikuttaa tiedon luottavuuteen muun muassa sijaintipaikan topografiaa koskevissa havainnoissa.

Aineiston analyysin tuloksia

Analysoitu tutkimusaineisto käsittää yhteensä 19 kivikirkon paikkaa ja 44 muuta kirkonpaikkaa tutkimusalueella (liite). Muita kirkonpaikkoja ovat ne kirkon- tai kappelipaikat, jotka ovat muun muassa perimätiedon tai paikallishistorioiden kautta kirkonpaikoiksi tai kappeleiksi nimettyjä ja joissa ei ole keskiaikaista kivistä kirkkorakennusta. Kivikirkonpaikoissa on kaikissa kirkko tai jäännöksiä kirkkorakennuksesta. Muissa kirkonpaikoissa suurimmassa osassa ei ole enää minkäänlaista kirkkorakennusta, mutta muutamassa paikassa on keskiaikaa myöhempi puinen kirkko (esim. Perniö Yliskylä) tai kappelirakennus (esim. Kemiö Vänö Kappelsbacken).

Tutkimusalueella ei vaikuta olevan seutuja, joille olisi suunniteltu rakennettavaksi kivikirkko mutta se olisi jäänyt rakentamatta. Virolahti on poikkeus, mutta sinne rakennettiin vain sakaristo (mm. Hiekkänen 1994: 253–254). Pääosa kivikirkonpaikoista on rakennettu 1400-luvulla: viisi kirkkoa on rakennettu 1400-luvun puolivälin tienoolla, yhdeksän kirkkoa 1400-luvun loppupuolella ja yksi kirkko 1400-luvun alkupuolella. Kivikirkkojen ajoittamisessa ja muissa ra-

kentamiseen liittyvissä asioissa on lähdetty Markus Hiekkasen (1994) väitöskirjassaan julkaisemista tuloksista. Hän on osoittanut muun muassa sen, että nykyisin säilyneiden kirkkorakennusten historia ei ole niin vanha kuin esimerkiksi perimätieto, vanhat kirkolliset asiakirjat tai aiempi kirkkotutkimus ovat esittäneet. Siksi kirkonpaikkoja käsittelevässä tutkimuksessa ei ole huomioitu muussa kirjallisuudessa esitettyjä tietoja kirkkojen rakentamisajankohdista. Tutkimuksessa on lisäksi tarkoituksella jätetty hyödyntämättä muun muassa Hiekkasen (2007) uusimpia selvityksiä kivikirkkoihin liittyen, koska niitä on tarkoitus käyttää ristiinvertailun aineistona tutkimusta viimeistellessä.

Kivikirkkojen paikkojen sijaintianalyysin tulokset ovat kiinnostavia. Meren rannalla olevat kohteet (26 % aineistosta) ovat välittömästi meren yhteydessä ja meren tuntumassa kohteet (32 %) ovat meren lähellä mutta selkeästi leveämmän maavyöhykkeen erottamia. Yleisimpiä ovat sisämaassa olevat kirkonpaikat (42 %), jotka ovat 10 kilometrin tai pidemmän kulkumatkan päässä meren rannasta. Useimpien kirkonpaikkojen näkyvyys ympäristöön on laaja tai erittäin laaja (63%). Yleisin sijaintimuodostumatyyppi on tasanne tai selänteellä oleva tasanne (79%), ja yleisin sijaintikorkokuvatyyppi on mariininen veden synnyttämä korkokuva (36%). Pääosa kirkonpaikoista sijoittuu Suuren Rantatien varrelle tai välittömään läheisyyteen (63%). Miltei puolet kivikirkonpaikoista (42%) on joen varrella tai joen ja järven yhtymäkohdassa. Reittien risteyskohta on erittäin merkittävä sijoittumisen kannalta, sillä kaikki kivikirkonpaikat ovat reittien risteyskohdassa. Ainostaan 5 % kivikirkonpaikoista sijaitsee kauempana vesireitistä. Vedellä vaikuttaakin olevan merkittävä rooli saavutettavuuden kannalta, kirkossakäyntireitin lisäksi vesi on voinut olla esimerkiksi oleellinen kirkon rakennustarpeiden kuljetusreitti (Leskelä 2008)

Muista kirkonpaikoista varmoja kirkon- tai kappelipaikkoja on yksitoista kohdetta ja todennäköisiä viisi kohdetta. Näistä kohteista on joko arkeologisesti, lähtein tai muilla havainnoin luotettavasti tai melko luotetta-

Taulukko 1.

Kivikirkonpaikat:

Seutu	Kirkon rakennusaika	Perustieto kirkonpaikasta
Espoo	1485-1490	Ramsay 1924 (1984): 35, 52; Luoto 2001: 73.
Helsingin pitäjä (Vantaa)	1450-1460	Voionmaa 1950: 94-95.
Inkoo	1490-1530	Rancken 1936: 40.
Karjaa (Raasepori)	1460-1480	af Hällström 1957: 8, 10-14.
Kemiö (Kemiönsaari)	1460-1500	Gardberg 1944b: 195; Nikula 1944b: 323-325; Suistoranta 1997: 181.
Kirkkonummi	1400-luku	Lindberg 1930: 280; Backman & Ihrccke-Åberg 2003: 32.
Kisko (Salo)	1500-1550	Vaerä 1998: 413.
Lohja	1510-1520	Ylikangas 1973: 94; Rein 1944: 29.
Pernaja	1430-1445	Antell 1956: 40.
Perniö (Salo)	1460-1480	Knaapinen 1930: 139-141; Riska & Sinisalo 1968: 10; Litzen 1980: 145-147.
Pohja (Raasepori)	1460-1490	af Hällström 1964: 160.
Porvoo	1450-1460	Gardberg 1996: 141-142, 179, 222, 235.
Pyhtää	1455-1465	Hultin 1927: 37.
Sipoo	1450-1455	Rantanen & Kuvaja 1994: 189.
Siuntio	1480-1490	Favorin 1986: 33-34.
Tenhola (Raasepori)	1460-1480	Nikula 1938a: 142.
Vehkalahti (Hamina)	1430-1470	Rosén, 1936: 136-138; Korhonen 1981: 104.
Vihti	1480-1500	Soikkeli 1929: 173-176; Rein 1944: 28.
Virolahti	1500-1550	Kaukiainen 1970: 63, 66, 97; Muinaisjäänösterkisteri 3.10.2008.

Muut kirkonpaikat, ryhmä 1:

Seutu	Sijaintipaikka/sijaintiseutu	Perustieto kirkonpaikasta
<i>Helsingin pitäjä (Vantaa)</i>	<i>Häkansböle Kyrksveden</i>	<i>Voionmaa 1950: 101.</i>
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Malmi	Voionmaa 1950: 97, 101.
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Sotunkylä Kyrkiöberget	Voionmaa 1950: 101.
Inkoo	Vesterkulla	Brenner 1936a: 39.
Inkoo	Rövarbacken	Brenner 1936a: 39; Brenner 1936b: 75.
Karjaa (Raasepori)	Läppträsket koillinen	Kerkkonen 1952: 32, 98; af Hällström 1957: 8-9; Forsén & Moisanen 1993: 39.
Karjaa (Raasepori)	Visanbacka	Gardberg 1970: 47; Nyberg 1991: 16; Forsén & Moisanen 1995: 29.
Karjaa (Raasepori)	Haveråkersberget	Muinaisjäänösterkisteri 3.10.2008.
Karjaa (Raasepori)	Sutarkulla	af Hällström 1957: 8.
Kemiö (Kemiönsaari)	Helgeboda	Nikula 1944a: 289-290.
<i>Kirkkonummi</i>	<i>useita kohteita</i>	<i>Fleege 1901: 28-30.</i>
Kisko (Salo)	Kiskonjärvi Kirkkoniemi	Vaerä 1998: 413.
Lohja	Kyrkstادت	Ylikangas 1973: 92, 105.
Pernaja	Tejtom Malmgård	Hedengren 1898: 3-5; von Born 1949: 18-19; Antell 1956: 39.
Perniö (Salo)	Yliskylä	Knaapinen 1930: 139-141; Riska & Sinisalo 1968: 10; Litzen 1980: 145-147.
Porvoo	Svartså	Allardt 1925: 58-59.
Porvoo	Saksala Kappeli	Selén 1996: 48.
Sipoo	Norrkulla Kyrkbacken	Wessman 1925: 185; Nyberg 1931: 249.
Siuntio	Kapellbacka	Brenner 1953: 55, 142-143; Favorin 1986: 33.
Vehkalahti (Hamina)	Savilahti Kappelkangas	Rosén 1936: 49.
Vihti	Vanjärvi Niemi	Soikkeli 1929: 176.
Vihti	Tarttila Kirkkomäki	Soikkeli 1929: 176.

Kursivoitujen kohteiden käsittely on vielä kesken eikä niitä ole sisällytetty sijaintianalyyysiin.

vasti varmistettua tietoa kohteen jonkinlaisesta kirkollisesta käytöstä todennäköisesti jo keskiajalla. Mahdollisia kirkonpaikkoja on seitsemäntoista kohdetta. Näistä kohteista ei ole varmaa tietoa kohteen kirkollisesta käytöstä kuten esimerkiksi rakennuksia, merkkejä hautauksista tai alkuperäislähteitä, mutta ne ovat perimätiedossa sekä usein tulkinnoissa kirkonpaikkoina pidettyjä ja muilta piirteiltään varmempia kirkonpaikkakohteita muistuttavia. Epätodennäköisiä kirkonpaikkoja on yksitoista kohdetta. Näiden kohteiden osalta tiedot ovat epämääräisiä ja puutteellisia tai ne ovat analyysin perusteella luonteeltaan kirkonpaikoiksi epäsovivampia.

Muiden kirkonpaikkojen ajoittamiseen ei yleensä ole käytävissä luotettavia lähteitä, joten useimpia kohteita ei voi ajoittaa tarkasti. Joistakin kohteista on varmaa keskiaikaista ajoitustietoa kuten Kemiön Kyrkön Kyrksundetista. Ainakin kolmessa kohteessa on säilynyt kaivauksin tutkittu kiviperusta (mm. Kemiö Kyrkön Kyrksundet, Siuntio Kapellbacken, Porvoo Hagnäs Kyrkogård). Muu kivirakenne, hautausmaa tai tietoa ihmisluuta on monesta kohteesta (esim. Tenholan Bromarv Vanha kappeli, Vehkalahti Kirkkomaan saari Kappelkangas, Porvoo Pellinge Sandholmen). Aikanaan havaittu mutta sittemmin kadonnut rakennuksen kiviperustus on lisäksi mahdollisesti ollut

useassa paikassa (esim. Pernajan Tejtom Malmgård, Lohja Kyrkstad, Sipoo Norrkulla Kyrkbacken). Lisäksi tiedetään sittemmin puretun kappelin olleen ainakin muutamassa paikassa (esim. Kymenkartano kappeli, Vaalimaa kappeli).

Muiden kirkonpaikkojen sijaintianalyysin tulokset ovat myös kiinnostavia, jos niin kutsutut epätodennäköiset kirkonpaikat jätetään analyysin ulkopuolelle. Pääosa kohteista sijoittuu meren rantaan (51 % kohteista) ja meren tuntumaan (31 %). Näkyvyys ympäristöön on hyvin laaja tai laaja (72 %), ja sijaintimuodostumatyypeistä edustuvat yhtäläillä kumpareet sekä kohoumat (48 %) kuin tasanteet (52 %). Sijaintikorkokuvatyypeistä yleisimmät ovat mariininen (36 %), glasifluviaalinen (30 %) sekä polygeneettinen (24 %). Suuren Rantatien varrelle tai sen välittömään läheisyyteen kohteista sijoittuu 21 % ja sivureitin varteen 33 %. Vesikulureiteistä meren rannalle kohteista sijoittuu 51 %, joista kuitenkin yli puolet on saariston kirkonpaikkoja. Jokivarteen tai jokien ja järvien yhtymäkohtiin kohteista sijoittuu 36 %. Maa- ja merireitin risteyskseen sijoittuu koh-

teista 27 % ja jokien tai järvien sekä maareitin risteyskseen 45 %; Suuren Rantatien ja vesireitin risteyskohtiin sijoittuu kohteista 24 %. Maareittien yhteyteen sijoittumisesta koskevat tiedot ovat osittain epävarmoja, koska Suuren Rantatien lisäksi mahdollisesti olemassa olleista keskiaikaisista kulkureiteistä ei ole luotettavaa tietoa.

Analyysitulosten vertailun pohjalta on havaittavissa useita kiinnostavia seikkoja kivikirkkojen ja muiden kirkonpaikkojen sijoittumisesta. Yleensäkin vaikuttaa siltä, että sijoittuminen merkittävän maareitin varteen tai läheisyyteen on luonteenomaisempaa kivikirkoille (79 % kohteista) kuin muille kirkonpaikoille (54 %). Lisäksi sijoittuminen jokivarteen tai joen ja järven yhtymäkohtaan on tyypillisempää kivikirkoille (74 %) muiden kirkonpaikkojen sijoituksessa useammin merireittien yhteyteen (54 %). Reittien risteämäkohta vaikuttaa myös tärkeältä kirkkojen kannalta, sillä kivikirkot sijoittuvat aina maa- ja vesireitin risteyskseen ja muistakin kirkonpaikoista näin sijoittuu 72 %. Yleiseltä sijainniltaan kivikirkot sijoittuvat useammin sisämaahan, kun muiden kirkonpaikkojen

Taulukko 2.

Muut kirkonpaikat, ryhmä 2 ("rannikkokappelit"):

Seutu	Sijaintipaikka/sijaintiseutu	Perustieto kirkonpaikasta
Espoo	Espoon kartano Kapellängen	Luoto 2001: 74.
Helsingin pitäjä (Vantaa)	Nordsjö Porslahti Kyrkmalm	Voinomaa 1950: 101.
Karjaa (Raasepori)	Raaseporin kappeli	Kerkkonen 1952: 153; Rask 1991: 164.
Kemiö (Kemiönsaari)	Vik gård	Nikula 1944a: 290.
Pernaja	Sarflax/Sarvilahti	von Born 1949: 18–19; Antell 1956: 39.
Perniö	Perniönjokisuu	Knaapinen 1930: 97–98.
Porvoo	Svartså	Allardt 1925: 59.
Sipoo	Hangelby Kappelbacken	Wessman 1925: 192.
Sipoo	Box Kyrkmässabacken	Wessman 1925: 192.
Sipoo (Helsinki)	Östersundom	Wessman 1925: 192; Nyberg 1931: 251, 282.
Vehkalahti (Kotka)	Kymenkartano Kappelpelto	Rosén 1936: 5, 133; Rosen 1960: 116–138, 226.
Vehkalahti (Hamina)	Korvenojan kangas	Rosén 1936: 134; Anttila 1936: 6.
Virolahti	Vaalimaa	Kaukiainen 1970: 66.
Virolahti	Koivuniemen Sakastinnotko	Kaukiainen 1970: 66, 68.

Muut kirkonpaikat, ryhmä 3 ("saaristokappelit"):

Kemiö (Kemiönsaari)	Kyrkön Kyrksundet	Gardberg 1944a: 3–6; Suistoranta 1997: 190; Asplund 1997: 262–266.
Kemiö (Kemiönsaari)	Vänö Kappelsbacken	Nikula 1944a: 291.
Kemiö (Kemiönsaari)	Kappalskroken	Muinaisjäännsrekisteri 3.10.2008.
Porvoo	Pellinge Hagnäsboten	Allardt 1925: 58.
Porvoo	Pellinge Sandholmen	Allardt 1925: 58.
Pyhtää	Munapirtti Malms	Hultin 1927: 45, 79.
Tenhola (Raasepori)	Hangö Kapellhamnen	Nikula 1938b: 31–32; Muinaisjäännsrekisteri 26.1.2009.
Tenhola (Raasepori)	Bromarv Vanha kappeli	Nikula 1938b: 30, 33–35.
Tenhola (Raasepori)	Ångholm	Muinaisjäännsrekisteri 3.10.2008.
Vehkalahti (Kotka)	Kirkkomaa Kappelkangas	Rosén 1936: 133.

Kursivoitujen kohteiden käsittely on vielä kesken eikä niitä ole sisällytetty sijaintianalyysiin.

sijoittuminen painottuu meren yhteyteen. Kaikille kirkonpaikoille on luonteenomaisista hyvä näkyvyys ympäristöön, sijoittumispaikkoina korostuvat kivistä kirkkojen osalta tasanteet ja muiden kirkonpaikkojen kohdalla tasanteiden lisäksi kohoumat. Kivistä kirkonpaikat sijoittuvat useammin mariiniseen rajasijaintiin (47% kohteista) kun taas muut kirkonpaikat sijoittuvat vaihtelevammin erilaisiin luonnonympäristöihin.

Tulosten tulkintaa

Analyysitulosten luotettavuuteen liittyvistä ongelmista ja lähdeaineiston heikkouksista huolimatta tutkimus tuntuu antavan jonkinlaista pohjaa menneisyyttä koskeville tulkinnoille. Tutkimuksen aikana on herännyt muun muassa ajatus siitä, että kivistä kirkonpaikkojen ja muiden kirkonpaikkojen suhde liittyy ajallisen toiminnallisen vuorottelun sijasta ajalliseen toiminnalliseen lomittumiseen. On siten pääkirkko ja niin kutsuttuja kyläkirkkoja, joiden rooli on voinut mutta ei välttämättä vaihtunut ajan kuluessa. Siksi pääkirkonpaikka on voinut asutuksen vakiintuessa siirtyä mutta myös pysyä paikallaan. On lisäksi mahdollista, että kivistä kirkonpaikka on alun perin ollut vain yksi kyläkirkonpaikoista, joka on sittemmin saanut muita näkyvämmän pääkirkonpaikan roolin asutuksen vakiintuessa. Ajatusta vaikuttavat tukevan jossain määrin havainnot kivistä kirkkoja edeltävistä puukirkoista kivistä kirkkojen paikoilla, kuten esimerkiksi Virolahdella. Pääkirkkojen paikkojen vakiintumisessa lienee vaikuttanut myös kappeliseurakuntien erottuminen emoseurakunnista.

Osa kansanperinteessä tai tulkinnoissa kivistä kirkon paikkaa vanhemmiksi nimeytyistä paikoista on saattanut olla käytössä ennen tai osittain samaan aikaan kuin sittemmin vakiintunut pääkirkonpaikka kivistä kirkkoineen, jotkut myöhemmin jopa nykypäivän käyttöön asti. Muut kirkonpaikat eivät siten vaikuta olevan jonkin toisen kirkonpaikan edeltäjiä vaan omia, itsenäisiä kirkko- tai kappelipaikkojaan. Niiden rooli kirkollisessa palvelustyössä on jatkunut

tarpeen mukaan tai vähitellen loppunut, jolloin kirkonpaikka on autoitunut. Lisäksi on huomioitava, että osa perimätiedossa ja paikallishistorian tulkinnoissa vanhemmiksi kirkonpaikoiksi nimetyistä paikoista ei todennäköisesti ole lainkaan toiminut kirkonpaikkoina. Ne ovat voineet olla varattuja tai suunniteltuja kirkonpaikoiksi ilman että niihin on koskaan rakennettu kirkkoa (esim. Ylikangas 1973: 90-96). Osa vanhemmiksi kirkonpaikoiksi perimätiedossa nimetyistä kohteista ei lisäksi ole todennäköisesti lainkaan liittynyt kirkolliseen tai ehkä muuhunkaan ihmistoimintaan.

Tutkimusalueella on muutamassa tapauksessa jäljitettävissä mahdollinen pääkirkonpaikan siirtyminen. Perniön ja Karjaan lisäksi se on voinut tapahtua mahdollisesti Lohjalla, missä vanhemman kirkon paikaksi perimätiedon mukaan ehdotettu Kyrkstadin seutu on sijainniltaan erittäin otollisessa paikassa kirkolle. Se on näkyvisenä pitkälle, saavutettavissa vesitse, sijoittuu Kuninkaantien läheisyyteen ja Meritien varrelle. Myös lähistön paikannimistö viittaa kirkonpaikkaan seudulla ja Kyrkstadista on havainto kivirakenteesta, joka on voinut olla rakennuksen perustus (Rein 1944: 26; Ylikangas 1973: 92, 105). Lisäksi Kyrkstadin seutu sijoittuu luontevasti tutkimusalueen länsiosan kirkkojen muodostamaan ketjuun Suuren Rantatien varrelle Perniöstä Tenholan kautta Pohjaan, Karjaalle ja Siuntion kautta Kirkkonummelle. Lohjan lisäksi on mahdollista, että Espoon Kapellängén on voinut olla kappeliseurakunnan aikaan vanhempi kirkonpaikka, samoin Sipoon Norrkullan Kyrkbacken (Luoto 2001: 74). Myös Pernajan Tejtom Malmgårdin kirkonpaikka on voinut olla varhainen kappeliseurakunnan kirkonpaikka, mutta todennäköisemmin se on suurtilan kappeli. Keskiaikaisen kirkkorakentamisen varhaisin vaihe liittyy nimittäin osittain suurempiin tiloihin, joissa kristinuskoa tunnustavat tai hyödyntävät tilanomistajat rakennuttivat mailleen kirkollisen rakennuksen esimerkiksi sosiaalista asemaansa korostaakseen (Anglert 1995: 15, 183). Suurempiin tiloihin liittyvää kirkkorakentamista Suomessa on pohdis-

kellut muun muassa Haggrén (2005) esimerkkitapauksien kautta.

Ajatus siitä, että kivikirkkojen paikat sijoittuvat keskiaikaisen asutuksen keskusalueelle kylien keskelle, on tutkimuksen aikana vahvistunut. Sijoittuminen manteele painottuvan asumisen keskusalueelle on luonteenomaista erityisesti Sipoon ja siitä länteen päin sijaitseville kivikirkonpaikoille Karjaalle saakka. Inkoo muodostaa kuitenkin poikkeuksen; merellisellä asumisella on ehkä ollut seudulla keskiaikana painottuneempi rooli. Inkoon kivikirkonpaikka on voinut lisäksi palvella myös merita kulkevaa väkeä, mikä selittäisi saaristokappeleiden puuttumista Inkoon seudulta. Porvoon kivikirkonpaikka on maantieteellisesti sekä mantereisen että mereisen asutuksen kannalta keskeinen, sellaisia ovat myös muun muassa Pohjan ja Tenholan kirkot. Pernajasta itään olevat kivikirkonpaikat ovat pääosin merenrannoilla. Siellä millä kirkonpaikan sijoittumista asutuksen merenpuoleiselle laidalle voi selittää muun muassa saaristossa ja rannikon tuntumassa asuvan väestön määrä sekä rannikkoa myötäilevät merikulkureitit.

Kivikirkonpaikkojen sijoittuminen meren rannalle tai sen tuntumaan on sinänsä kiinnostava ilmiö. Meren lähetyville sijoittuminen vaikuttaa olevan tutkimusalueella yhtä yleistä Suomenlahden osasta riippumatta. Kivikirkkojen rakentamisajankohtia tarkastellessa vaikuttaa kuitenkin olevan havaittavissa jonkinlainen heikko trendi suhteessa meren rantaan siten, että 1400-luvun alkupuolella rakentaminen painottuu meren rantaan, 1400-luvun puolivälin tienoolta vuosisadan loppupuolelle meren tuntumaan sekä sisämaahan ja 1500-luvulla toisaalta sisämaahan sekä toisaalta meren rantaan. Alkuvaiheen merellisen painotuksen kirkonpaikkoja ovat Pernaja ja Vehkalahti. Loppuvaiheen vain meren rantaan ja sisämaahan kohdistuvan eräänlaisen 'täydennysrakentamisen' kirkkoja ovat Kiskon, Lohjan, Inkoon ja Virolahden kirkot.

Oletus siitä, että kivikirkonpaikat sijoittuvat keskeisten kulkureittien yhteyteen, on myös vahvistunut tutkimuksen aikana.

Kaikki kivikirkonpaikat sijaitsevat maa- ja vesireitin yhteydessä kytkeytyen Suuren Rantatien läheisyyteen paitsi Lohja, Vihti, Kemiö ja Kisko. Lohja sekä Vihti ovat Meritien varressa ja sen kautta Suurelle Rantatielle vievän reitin varrella. Kemiö ja Kisko ovat mahdollisesti Suurelle Rantatielle tuovien pienempien keskiaikaisten maareittien varrella kartta-analyysin perusteella. Useisiin kivikirkonpaikkoihin liittyy monien kulkureittien yhdistelmä siten, että kirkonpaikalle tuo maareitti ja erilaisia vesireittejä, kuten meri ja joki tai järvi ja joki. Helsingin pitäjän kirkko on kiinnostava kohde, sillä siellä yhtyvät Suuri Rantatie, Hämeentie ja joki; samoin Porvoon kirkko, missä yhtyvät Suuri Rantatie, Vanha Porvoontie ja joki.

Maakulkureittien merkitys kirkonpaikan sijoittumisessa on kiinnostava asia. Onko reitti ollut jo ennen kirkonpaikkaa, jolloin kirkko on pyritty rakentamaan sen varteen vai onko reitti ohjautunut kirkonpaikalta kirkonpaikalle näiden ensin vaikiinnuttua? Esimerkiksi Suurta Rantatietä on pidetty iäkkäänä, mahdollisesti jo 1200-luvun lopulta peräisin olevana ja sen reitti on vaihdellut vuosisatojen aikana jonkin verran, sillä muun muassa kesä- ja talvitienlinjaukset ovat olleet erilaisia (esim. Viertola 1974: 36–40; Salminen 1999: 68–69). Meritien ja Vanhan Porvoontien linjauksetkin ovat todennäköisesti hieman vaihdelleet (esim. Masonen 1999: 103–108). Vaihtelun vuoksi ei ole ehkä merkityksellistä, onko kirkonpaikka ollut välittömästi reitin varressa. Sen sijaan lienee tärkeää, että kirkko on ollut saavutettavissa sekä vesitse että maitse, ja että se on sijoittunut vähintäänkin merkittävän maareitin lähistölle. Ehkäpä jossain määrin Suuren Rantatien merkitys korostuu siinä, että sen varrelta selvästi kauempana olleita kivikirkkoja on alettu rakentaa vasta 1400-luvun lopulla ja 1500-luvulla. Välittömästi Suuren Rantatien varressa olleiden kivikirkkojen rakentaminen painottuu taas suhteellisesti varhemmaksi, useissa tapauksissa 1400-luvun keskivaiheen molemmille puolille koskien erityisesti Helsingin pitäjän kirkkoa ja siitä itään olevia kirkkoja.

Tutkimuksen aikana nousi esiin mielenkiintoinen ryhmä kappelinpaikkoja saaristossa. Nämä kohteet vaikuttavat olevan kirkollisia paikkoja meriympäristössä, erityisesti purjehdusreittien varsilla (vrt. Nikula 1938b: 30–31). Kohteiden ajoittaminen on ongelmallista, sillä niitä koskevat historialliset lähteet ovat usein vasta 1600-luvulta mutta perimätieto ja joissakin tapauksissa muut piirteet antavat viitteitä jo keskiaikaisesta roolista. Joistakin kohteista on myös varmoja keskiaikaan ajoittavia tietoja kuten esimerkiksi Kyrkön Kyrksundetista. Saariston kappelipaikat ovat selvästi mantereen edustalla olevilla saarilla, osa saariston ulkoreunalla lähellä avointa merta.

Saariston kappelipaikkojen lisäksi tutkimuksessa nousi esiin epämääräisempi ja luotettavilta lähteiltään vielä epävarmempi rannikkoon liittyvien kirkonpaikkojen ryhmä. Sen ajoittamista koskevat samat ongelmat kuin saariston kohteita. Rannikon kirkonpaikat sijoittuvat seutunsa kivi-kirkon paikasta kauemmaksi sokkeloiselle rannikolle tai rannikolle vievien jokien suiden lähetyville. Ryhmään lukeutuvi- ta kohteista jonkinlaista tietoa keskiaikaan liittyen on Snappertunan Raaseporista, Siuntion Kapellbackasta, Vehkalahden Kymenkartanon kappelista ja Virolahden Vaalimaan kappelista. Raaseporin kappeli liittyy ilmeisesti osittain linnaan, Siuntion ja Vehkalahden kappelit ovat puolestaan mahdollisesti vanhojen suurtilojen kappeleita. Suurtilojen kappeleiden paikkoja saattaisivat lisäksi olla Kemiön Vik gård ja Pernajan Sarflax, mutta niiden osalta tiedot rajoittuvat vain kansanperinteen väittä- mykseen kirkonpaikasta.

Kivikirkkojen, saariston ja rannikon kap- pelipaikkoja tarkasteltaessa on havaittavisa, että ne muodostavat tutkimusalueelle tiheähkön ja kattavan verkoston saaristosta sisämaahan. Porvoosta itään verkosto painottuu meriyhteyteen siten, että se kattaa saariston, meren rannan ja meren tuntu- massa olevan rannikkovyöhykkeen. Sipoos- ta länteen verkosto on maapainotteinen si- ten, että saariston, meren rannan ja meren tuntuman lisäksi verkosto ulottuu myös

sisämaahan aina Vihtiin saakka. Karjaan seudun eteläpuoliselta merialueelta ei ole tietoja saariston kappelipaikoista, vain In- koon kirkko meren rannassa ja Raaseporin kappeli meren tuntumassa. Ei kuitenkaan ole mahdotonta että saaristossa olisi ollut kappeleita, etenkin kun vanha tanskalaisen itineraarion merireitti Tallinnaan kulkee alueella (esim. Gallén 1993). Kirkkonum- men edustalla on ilmeisesti ollut kappeli ja hautapaikkoja saaristossa (Fleege 1901: 28–29). Helsingin ja Sipoon edustan saaristos- ta ei sen sijaan ole tietoja merikappeleista. Saaristo on tällä seudulla ehkä vähäisempi ja moneen kertaan rakennetuissa rannikon edusta linnoitussaarissa on voinut säilyä huonommin vanhemman ihmistoiminnan merkkejä.

Lopuksi

Tutkimuksen perusteella vaikuttaa siltä, että kirkonpaikan valintaan ja vakiintu- miseen ovat vaikuttaneet monet seikat. Sijoittuminen asutuksen ja muun ihmistoi- minnan suhteen on merkittävä vaikuttava tekijä, kuten myös Liepe (1986: 174–175) on havainnut tutkimuksissaan. Kirkonseudun on oltava saavutettavissa, joten reiteillä tai niiden rakentamismahdollisuuksilla on tär- keä rooli. Näkyvyydellä on ilmeisesti ollut myös merkitystä, mihin viittaa useimpia kirkonpaikkoja ympäröivän maisematilan laajuus. Näkyvyys onkin tärkeää, jos kirk- korakennuksella itsellään on symboli- tai viestiarvoa maisemassa tai maisemaa on jopa tietoisesti yritetty muovata pyhäksi kuten Howe (2002: 210, 215) esittää teh- dyn. Oma merkityksensä on topografialla ja maaperällä, jotka ovat vaikuttaneet myös kirkonpaikan valintaan muun muassa ra- kentamisen sekä ruumiiden hautaamisen mahdollistavina tai estävinä tekijöinä.

Kirkonpaikkojen verkostomainen si- joittuminen tutkimusalueella on merkin- nyt sitä, että kirkkorakennukset ovat olleet havaittavissa sekä maitse kulkevalle että rannikkoa pitkin vesitse matkaavalle. Siten kirkko on rakennuksena siihen liittyvine mielikuvineen ollut läsnä niin paikalliselle

toimijalle kuin alueelta toiselle siirtyvälle. Maissa kirkkojen kautta kuvastuva hengellisen vallan vaikuttama maisema on monumentaalisempi, merellä pienimuotoisempi mutta ehkä silti yhtä vaikuttava näkyvyyksien takia. Kivikirkko avoimessa ja melko puuttomassa agraarissa maisemassa on ollut vahva elementti, vaaleat seinät ja suuri tummahko katto ovat lisänneet sen näkyvyyttä. Puukirkot ja kappelit ovat voineet olla myös näkyviä, erityisesti avonaisessa merimaisemassa pienempikin kappeli on ollut havaittavissa pitkälle. Verkostomainen sijoittuminen on ollut siten tehokas keino viestiä kirkon roolista ihmisen sekä yhteisön elämässä eri kohderyhmille.

Kirkonpaikkojen levinnän ja niiden muodostaman verkoston laajuuden voi rohkeasti tulkita kuvastavan jopa vakiintuneen keskiaikaisen uskontokulttuurin aluetta. Saavutettavuutensa ja näkyvyytensä takia nimenomaan kivikirkot vaikuttavat olevan vakiintuneen kirkollisen vallan merkkejä maisemassa. Tältä pohjalta tarkasteltuna Suomen alue kivikirkkoinen kytkeytyy konkreettisemmin myös osaksi laajempaa eurooppalaista katolista kulttuuripiiriä. Ajatusta tukevat Hiekkasen (2008) esittämät tulokset siitä, että katolinen kirkko yritti vaikuttaa aktiivisesti eliittiin 1400-luvulla Suomessa saadakseen kivikirkkoja rakennetuksi. Mallia haettiin todennäköisesti Saksan alueelta, missä tietyillä alueilla rakennettiin kirkkoja tuohon aikaan ja joihin suomalaisilla kivikirkkoilla on yhtenevyyksiä muun muassa tyyliinsä. 1400-luvun kirkonmiehet opiskelivat Saksassa saaden vaikutteita kirkkokulttuurista ja ilmeisesti myös aktiiviset kauppasuhteet vaikuttivat asiassa. Hiekkasen havainnot vahvistaisivat ajatusta siitä, että nimenomaan kivistä tehdyillä kirkkoilla oli merkitystä kirkon toimijoiden näkökulmasta ja että niiden rakentamisessa pyrittiin kytkeytymään eurooppalaisiin esikuviin sekä toimintamalleihin.

Kirkkorakennus kirkollisen vallan symbolina herätti vastaanottajassa erilaisia uskontoon, kulttuuriin, paikallisuuteen ja alueellisuuteen liittyviä mielikuvia. Vas-

taanottajalla on saattanut olla jopa odotuksia sen suhteen, millainen pyhää viestivän paikan piti olla (vrt. Raivo 1996: 293-294; Howe 2002: 217). Ei-paikalliselle katolisen uskontokulttuurin jäsenelle kirkkorakennus on voinut vakuuttaa tutun kulttuurin jatkuvuutta ja luoda turvallisuuden tunnetta. Se on myös kertonut seudun olevan asuttu ja yhteisön sellainen, että se saattoi ylläpitää kirkkorakennusta sosiaalis-taloudellisena toimijana. Paikallisille asukkaille kirkkorakennus on voinut viestiä yhteisestä kulttuurista muistoihin ja arvojen jatkuvuudesta, mikä on lisännyt sitoutumista omaan ympäristöön sekä seutuun. Se on voinut myös merkitä sekä ulkopuoliselle että paikalliselle sitoutumista muihin samoja viestejä tuottaviin sekä vastaanottaviin yhteisöihin. Lisäksi on voinut luoda paikkaan kuulumisen tunnetta yli paikallisuuden rajojen. Yksilötasolla jokainen viestin vastaanottaja on kokenut omaan henkilöhistoriaansa liittyviä tunteita. Hengellisen roolinsa ohella kirkko nimittäin vaikutti yhteisössä järjestystä ylläpitävänä sekä köyhiä ja sairaita hoivaavana organisaationa, mitkä kaikki seikat saattoivat koskettaa viestin vastaanottajaa.

Kirkon viestijärooli vaikuttaa muuttuvan keskiajan kuluessa, jos sitä tarkastellaan kytkettynä maallisen vallan viestintään. On mahdollista, että aivan varhaisimmissa vaiheissa kirkko ja maallinen valta vahvistivat ristiin toistensa asemaa esimerkiksi suurtilojen kappeleiden avulla. Sitten kirkollista valtaa manifestoitettiin kyläkirkkojen rakennusten kautta ja maallista pienempien linnoitusten sekä linnojen avulla. Vähitellen kivilinnat alkoivat yhdessä kuninkaankartanoiden kanssa korvata pienten linnoitusten roolin maallisen vallan manifestoinnissa. Tässä vaiheessa saattoi alkaa myös maallisen ja kirkollisen hallinnon selvempi erottuminen, mikä voi johtaa myös kirkon haluun näkyä maisemassa vahvemmin (vrt. Dodghson 1987: 131, 138). Maallisen hallinnon ja vallan vahvistuminen aiheutti lopulta sen, että maallisen vallan viestintä alkoi yleistyä myös kirkkojen kautta viestittäväksi. Siitä antavat viitettä

muun muassa kirkkojen ulkosaarnastuolit ja niiden rooli tiedon välittämisessä (Krötzl 2008). Maallisen vallan viestintä kirkollisen vallan rinnalla ja toimesta vakiintui ilmeisesti viimeistään silloin, kun katolisen kirkon valta raukesi Kustaa Vaasan aikana.

Kirkkojen muodostama verkosto ja sen kautta viestitty valta vaikuttavat olevan osa laajempaa eurooppalaisen uskontokulttuurin järjestelmää, missä tietyt viestit tulkitaan saman kulttuurin piirissä samantapaisesti. Viestien välittäminen on perusteltua muun muassa ryhmäidentiteetin luomiseksi ja ryhmän jäsenten sitouttamiseksi. Viestijöillä on viimeistään kivikirkkoja rakennettaessa ollut jokseenkin selkeä ajatus siitä, millaisia ulkoisia merkkejä uskontokulttuurilla on ja millaisin keinoin asia viestitään. Se on johtanut systemaattiseen ja suunnitelmalliseen toimintaan kirkkojen rakentamiseksi tietyille paikoille maisemassa. Viestin vastaanottajat ovat antaneet myös omat merkityksensä kirkkorakennuksille. Siten kirkkorakennuksen merkityssisältö onkin ollut osittain sidottu uskontokulttuuriin ja osittain rooliin, joka merkityksen antajilla oli kulttuurissa.

Abstrakt: Makten i landskapet, makten i sinnet: case medeltidens kyrkoplatser

Kyrkor, borgar och fästningar är stora och synliga konstruktioner i landskapet. Artikelns fokus är på de medeltida, eller till medeltiden tolkade, kyrkoplatserna i sin landskapsmiljö, deras förhållanden till varandra samt den makt som de eventuella kyrkobyggnaderna har förmedlat. Med makt avses här i första hand viljan och möjligheten att påverka andra människors eller deras samhällens aktiviteter samt att aktivt påminna om makten i sin handlingsmiljö.

På basis av undersökningen verkar det som om många olika faktorer påverkat valet av platsen för kyrkan och på dess stabilitet. Bland annat har lokaliseringen av kyrkoplatserna invid bosättningen en betydande roll. Det har varit nödvändigt att kyrkorna varit tillgängliga så färdvägarna dit har varit betydelsefulla. Även en synlig plats har antagligen haft en betydelse eftersom kyrkoplatserna ofta är omringade av en brett landskapsrum. Stenkyrkorna verkar pga. deras åtkomlighet och synlighet i landskapet vara ett tecken på att den kyrkliga makten befäst sin ställning. Därmed hör det finska området med sina stenkyrkor även till en bredare europeisk katolsk kulturkrets.

Bibliografia

Suulliset tiedonannot ja lähteet

- Hiekkanen, M. 11.10.2008: Esitelmä *Master builders and élite of the church: an overall plan behind the stone churches of the Diocese of Turku (Finland)* Tampereella 11-12.10.2008 järjestetyssä Dies Mediaevales-konferenssissa.
- Leskelä, I. 12.10.2008: Tampereella 11-12.10.2008 järjestetyssä Dies Mediaevales-konferenssissa Ilkka Leskelä toi esiin keskustelussa ajatuksen siitä, että vesireittien merkitys oli tärkeää myös rakentamistarvikkeiden kuljettamisen kannalta mikä voisi korostua erityisesti rakennettaessa kivikirkkoja.
- Krötzl, C. 12.10.2008: Tampereella 11-12.10.2008 järjestetyssä Dies Mediaevales-konferenssissa keskusteltiin Christian Krötzlin kanssa siitä, että kirkoissa välitettiin myös maallisen hallinnon viestejä alamaishallinnolle. Kirkkorakennus ei siten manifestoinut välttämättä vain kirkollista valtaa vaan myös maallista.
- Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian osastojen arkistojen tarkastus-, inventointi- ja kaivauskertomukset.

Tutkimuskirjallisuus

- Alanen, T. & Kepsu, S. 1989: *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Konungens kartverk från Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 505. Helsinki.
- Allardt, A. 1925: *Borgå Sockens historia. Till freden i Nystad*. Söderströms, Helsingfors.
- Anglert, M. 1995: *Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.
- Antell, K. 1956: *Tider till år 1700. Pernå Sockens Historia I: 27–543*. Frenckellska Tryckeri.
- Anttila, T.A. 1936: *Vehkalahten kirkko. Vehkalahti. 600-vuotisjuhlan muistojulkaisu 8–9. VIII. 1936: 5–33*. Vehkalahti.
- Asplund, H. 1997: *Kemiön suurpitäjäm esi-historia. Kemiön suurpitäjän historia I: 213–282*. Sagalundin museon kuntayhtymä, Kemiö.
- Backmann, S. & Ihrcke-Åberg, I. 2003: *Det gamla Kyrkslätt. Kyrkslättens hembygdsför-*

- ening, Kyrkslätt.
- von Born, E. 1949: *Pernåboken*. Söderström, Helsingfors.
- Brenner, A. 1936a: Namnet Ingå. *Ingå Fageröik Degerby 1. En Västnyländs Bygdekrönika*: 37–39. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Brenner, A. 1936b: Prästerskapet. *Ingå Fageröik Degerby 1. En Västnyländs Bygdekrönika*: 74–115. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Brenner, A. 1953: *Sjundeå sockens historia I*. Hembygdens vänner i Sjundeå, Sjundeå.
- Crang, M. 1998: *Cultural Geography*. Routledge, London.
- Dodgson, R.A. 1987: *The European Past. Social Evolution and Spatial order. Critical Human Geography*. Macmillan Education, Basingstoke.
- Favorin, M. 1986: *Siuntion historia I*. Siuntion kunta, Siuntio.
- Forsén, B. & Moisanen, J. 1993: Svartån ovd den tidiga bebyggelsen runt denna. *Finkst Museum* 1993: 26–49.
- Fleeger, U.A. 1901: *Kyrkslätt socken. Dess natur, utveckling och historia. Del II; Kultur och utveckling*. Tinding- & Tryckeri-aktiebolaget, Helsingfors.
- Gallén, J. 1993: *Det Danska Itinerariet. Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Gardberg, C.J. 1996: Keskiaika ja 1500-luku. *Porvoon kaupungin historia I*: 131–326. WSOY, Porvoo.
- Gardberg, J. 1944a (1981): Bygden och folket. *Kimitöbygdens historia Del I*: 27–62. Faksimiletryck ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygds-museum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Gardberg, J. 1944b (1982): Prästerskapet och det kyrkliga livet. *Kimitöbygdens historia Del II*: 195–230. Faksimiletryck ur Kimitöbygdens historia Del I:1 och Del II:1. Sagalunds hembygds-museum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Gardberg, J. 1970: *Karjaa ennen ja nyt*. Karjaan kotiseutulautakunta, Karjaa.
- Haggrén, G. 2005: Moisis – kartano – kirkko. Suurtalot ja kristinuskon juurtuminen varsinaiseen Suomeen. *SKAS* 1/2005: 12–26.
- Hedengren, J. 1989: *Malmgård egendom. Pernå socken. Anteckningar till godsets historia*. Lovisa.
- Hiekkanen, M. 1994: *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 101.
- Hiekkanen, M. 2007: *Suomen keskiajan kirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Howe, J. 2002: Creating symbolic landscapes. Medieval development of Sacred Space. Howe, J. & Wolfe, M. (eds.): *Inventing Medieval Landscapes. Senses of Place in Western Europe*: 208–223. University Press of Florida.
- Hultin, H. 1927: *Pyhtään pitäjän historia*. Frenckell, Helsinki.
- af Hällström, O. 1957: Karis och Svartå kyrkor. *Karis socken. Från forntiden till våra dagar IV*. Ekenäs.
- af Hällström, O. 1964: Pitäjän kirkko. *Pohjan pitäjän historia* osa I: 159–247. Pohjan kunta, Pohja.
- Kaukiainen, Y. 1970: *Virolahden historia I. 1850-luvulle*. Virolahden kunta, Virolahti.
- Kerkkonen, G. 1952: Medeltiden. *Karis socken. Från forntiden till våra dagar III*. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Knaapinen, M.A. 1930: Historiallinen osa. *Perniön pitäjä*: 71–478. Perniö tunnetuksi, Turku.
- Korhonen, M. 1981: *Vehkalahden pitäjän historia II. Yhteiskunnallisesta kehityksestä 1600-lubulla sekä maakirjakanttilojen synty*. Vehkalahden kunta, Vehkalahti.
- Liepe, A. (1986): Kyrka i gränsbygd – tidigmedeltida kyrkobyggandet i Södra Varend. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*: 171–182. Lund Studies in Medieval Archeology 1.
- Lindberg, J. 1930: Församlingen, kyrkan och prästerskapet. *Kyrkslätt Förre och Nu. Till 600-årsfesten*: 279–400. Kyrkslätt hembygdsförening, Helsingfors.
- Litzen, V. 1980: Perniön varhaisempi historia. *Perniön historia*: 111–311. Perniön kunta, Perniö.
- Luoto, R.T.A. 2001: *Espoon aikakirjat – espoolaiselämää kivikaudesta nykypäiviin*. Espoon kaupunki, palvelukeskus, Espoo.
- Maaranen, P. 1997: Perniön kulttuurimaisema

- esihistoriallisella ja keskiaikana. Niukkanen, M. (toim.): *Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*: 17–26. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XIV.
- Maaranen, P. 2004: Hengellisen ja maallisen vallan manifestoitumisesta keskiajan maisemassa, *Ennen & nyt* 4/2004. <http://www.ennenjanyt.net/4-04/maaranen.html>
- Maaranen, P. 2007: Vanhaa ja uutta historiaa – joitakin huomioita paikallishistorian julkaisujen käyttämisestä maisematutkimuksen lähdeaineistona. *Muinaistutkija* 3/2007: 35–45.
- Masonen, J. 1999: Uudenmaan meritiet. *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*: 103–108. Tielaitos. Edita, Helsinki.
- Nikula, O. 1938a: *Tenala och Bromarf Socknarnas historia I*. Freckellska Tryckeri, Helsingfors.
- Nikula, O. 1938b: *Tenala och Bromarf Socknarnas historia II*. Freckellska Tryckeri, Helsingfors.
- Nikula, S. 1944a (1982). *Kyrkomalm och deras skrud. Kimitöbygdens historia Del II*: 259–317. Faksimileutryck ur *Kimitöbygdens historia Del I:1* coh *Del II:1*. Sagalunds hembygdsmuseum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Nikula, S. 1944b (1982): *Kyrkorna ur ett senare perspektiv. Kimitöbygdens historia Del II*: 323–367. Faksimileutryck ur *Kimitöbygdens historia Del I:1* coh *Del II:1*. Sagalunds hembygdsmuseum & kommunalförbund. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Nyberg, L. 1991: *Vallar och murar*. Västnyländska kultursamfundets skrifter nr 4. Västnyländska kultursamfundet, Ekenäs.
- Nyberg, P. 1931: *Sibbo sockens historia I. Intill början av 1700-talet*. Freckellska Tryckeri, Helsingfors.
- Porteus, D.J. 1990: *Landscapes of the Mind. Worlds of Sense and metaphor*. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Raivo, P. 1996: *Maiseman kulttuurinen transformatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Nordia Geographical Publications Vol 25: 1.
- Ramsay, A. 1924 (1984): Espoo. Espoon pitäjä ja Espoon kartano 1500-luvulla. Espoon kaupunki, Espoo.
- Rancken, A.W. 1936: Ingå moderkyrka. *Ingå Fagervik Degerby 1. En Västnyländs Bygdekrönika*: 40–63. Ekenäs Tryckeri Aktiebolag, Ekenäs.
- Rantanen, A. & Kuvaja, C. 1994: *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868 I* osa. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.
- Rask, H. 1991: *Snappertuna en kustbygdens hävder Del I. Forntid – 1809*. Snappertuna sockenhistorie kommitté, Ekenäs.
- Rein, G. 1944. *Lohjan historia I*. Lohjan kotiseutututkimuksen ystävät, Helsinki.
- Riska, T. & Sinisalo, A. 1968: Perniön rovastikunta I. *Suomen kirkot* 5. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Rosén, R. 1936: Suur-Vehkalahden asutus- ja aluehistoria noin vuoteen 1610. *Vehkalahden pitäjän historia I*. Vehkalahden kunta, Vehkalahti.
- Rosen, R. 1960: Kymjjoen suuseudun asutushistoriaa. *Kymenkartano. Kymmin historia I*: 86–284. Kymmin historiatoimikunta, Kotka.
- Salminen, T. 1999: Suuri rantatie. *Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*: 68–69. Tielaitos. Edita, Helsinki.
- Selén, G. 1996: *Borgå socken genom tiderna*. Borgå landskommun, Borgå.
- Soikkeli, K. 1929: *Vihti. Kuvauksia Vihdin kunnan luonnosta, historiasta ja kansan elämästä*. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki.
- Strang, J. 2000: Suomen kartastot. Rantatupa, H. (toim.): *Kartta historian lähteenä*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 55. 11–28.
- Suistoranta, K. 1997: Kirkko ja seurakunta. *Kemiön suurpitäjän historia I*: 179–209. Sagalundin museon kuntayhtymä, Ekenäs.
- Vaerä, S. 1998: Kiskon ja Suomusjärven historia historiallisen ajan alusta kunnallishallinnon uudistamiseen 1347–1865. *Kiskon ja Suomusjärven historia I*: 105–629. Kiskon kunta, Suomusjärven kunta, Kisko, Suomusjärvi.
- Viertola, J. 1974: Yleiset tiet Ruotsinvallan aikana. *Suomen teiden historia I. Pakanuuden ajalta Suomen itsenäistymiseen*: 35–129. Tiet ja vesirakennushallitus, Helsinki.
- Voionmaa, V. 1950: Helsingin seudun historiaa ennen kaupungin perustamista. *Hels-*

ingin kaupungin historia, 1. osa: 79-107, Helsingin kaupunki, Helsinki.

Wessman, V.E.V. 1925: *Boken om Sibbo. Didrag till Sibbo sockens geografi och historia*. Tryckeri- & Tidnings Aktieförlags förlag, Borgå.

Ylikangas, H. 1973: Lohjalaisten historia ruotsin vallan vuosisatoina. *Lohjalaisen historia I*: 51-574. Lohjan kaupunki, Lohja.

FL Päivi Maaranen työskentelee Museovirastossa arkeologian osastolla ja on jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa. Artikkelin perustuu Tampereella Dies Mediaevalis -konferenssissa 12.10.2008 pidettyyn esitelmään "Valta maisemassa, valta mielessä".

Kolme reittiä rautakauteen – Asutustutkimuksen haasteita ja mahdollisuuksia

Akuliina Aartolahti

Johdanto

Kuva esihistoriallisesta asutuksesta esitetään hyvin usein levintäkarttoina, joissa eri kokoiset ja -muotoiset täplät kuvaavat asutuksen sijaintia ja levintää. Joskus täplät kuvaavat erillisiä asutuksellisia keskuksia, joskus erillisiä muinaisjäänneksiä ja joskus taas niiden koolla saatetaan ilmaista asutuksen tiiviys. Rautakauden osalta asutusta kuvaavat täplät ovat lähes poikkeuksetta kalmistoja (ks. esim. Huurre 2004: 124). Muutoksia asutuksen levinnässä ja laajuudessa ilmaistaan toisiaan kronologisesti seuraavilla kartoilla, joissa täplät pysyvät paikoillaan, siirtyvät tai häviävät. Itse asutus näyttäytyy levintäkartoissa kuitenkin staattisena, ei elävänä ja dynaamisena toimintana.

Osittain ongelmat johtuvat lähdeaineistosta. Arkeologinen aineisto kun on väistämättä staattista. Tutkimuksessa elävä kulttuuri korvataan liikkumattomalla ja muuttumattomalla lähdeaineistolla, joka kuvaa kulttuurin tiettyä osaa ja tiettyä hetkeä (Selling 1979: 30–31). Pidemmälle vietynä se johtaa siihen, että arkeologinen tulkinta päättyy helposti useisiin rinnakkaisiin tiloihin ja hetkiin, joilla ei todellisuudessa nähdä varsinaista yhteyttä toisiinsa.

Arkeologisen lähdeaineiston puutteet on onneksi ymmärretty jo kauan sitten. Myös rautakauden asutustutkimuksen lähdeaineisto on laajentunut arkeologisen aineiston ulkopuolelle. Itse muinaisjäänneiden lisäksi tutkimuksessa otetaan huomioon muun muassa historialliset lähteet sekä ympäristötekijät.

Erilaiset lähteet vaativat luonnollisesti erilaisia tulkintatapoja ja sitä kautta toisistaan eriäviä metodeja. Asutustutkimukseen metodeja on lainattu meillä pääasiassa skandinaavisesta tutkimuksesta. Ne eivät sellaisenaan useinkaan sovellu tšekäläiseen aineistoon, mutta niiden käyttökelpoisuutta ja soveltuvuutta kulloiseenkin tutkimukseen ei kuitenkaan ole juuri pohdittu.

Metodien soveltuvuuden tai soveltumattomuuden lisäksi ongelmana on se, että jokainen erilainen lähdeaineisto ja siitä tehty tulkinta on väistämättä puutteellinen. Eri lähdeaineistot ovat muodostuneet eri syistä ja kertovat näin ollen vain oman osansa ihmisen toiminnasta, jokaiseen on jäänyt jälki vain jostain osasta koko asutustoimintaa. Lisäksi eri lähdeaineistojen säilyvyys on erilaista.

Seuraavassa esitellään kolmeen erilaiseen lähdeaineistoon pohjautuvia metodeita ja pohditaan niiden käyttökelpoisuutta asutustutkimuksessa. Metodien ja lähdeaineistojen pohdiskelu perustuu pro gradu -tutkielmaani (Aartolahti 2007). Artikkelissa ei keskitytä konkreettiseen aineistoon. Tutkimusalue ja aineisto oli kuitenkin konkreettinen ja tarkasti rajattu: Sysmän kunta itäisessä Päijät-Hämeessä viikinkiajalta historialliseen aikaan.

Tutkimusalueelle on leimallista viikinkiaikaisten muinaisjäänneiden poikkeuksellisen suuri määrä. Erittäin mielenkiintoiseksi alueen tekee se, että muinaisjäänneet ovat sijoittuneet rypäsmäisesti kolmeen tai neljään erilliseen keskittymään. Keskittymät sijaitsevat jopa yli kymmenen kilomet-

rin päässä toisistaan, ja niiden välialueet ovat lähestulkoon tyhjiä niin kiinteistä muinaisjäännöksistä kuin irtolöydöistäkin. Pro gradu -tutkielman varsinaisena aiheena oli selvittää erilaisilla metodeilla nimenomaan Sysmän rautakautista asutusrakennetta, mutta tässä artikkelissa keskityn käytettyihin metodeihin, en niinkään itse aineistoon ja tutkimustuloksiin, paitsi aivan esimerkinomaisesti. Tutkielman konkreettiset tulokset Sysmän asutusrakenteen osalta on tarkoitus esitellä toisessa artikkelissa.

Kolme lähdettä, kolme metodia

Käytetyt metodit lainattiin aikaisemmista tutkimuksista, mutta niitä muokattiin ja sovellettiin Sysmän aineistoon. Tarkoituksena oli löytää sekavaan muinaisjäännösten levintään selvyyttä hahmottamalla niistä erillisiä asutusyksiköitä. Asutusyksiköiden avulla toivottiin saatavan selkeyttä myös muinaisjäännösten ajoituksiin ja niiden merkityksiin. Pyrkimyksenä oli löytää kaikki samanaikaiset asutusyksiköt, sijoittaa ne kartalle ja sitä kautta hahmottaa asutusrakennetta. Metodien tavoitteena ei siis ollut pohtia esimerkiksi asutusyksiköissä olevien ihmisten määriä tai sosiaalisia suhteita.

Ensimmäiseksi keskityttiin muinaisjäännöksiin ja käytettiin lähin naapuri -analyysia (mm. Selinge 1979). Toisena tarkastelussa oli muinaisjäännösten ympäristö ja eräänlainen muokattu resurssianalyysi (Nissinaho 2003). Kolmantena käytettiin historiallisia lähteitä: niissä näkyvä asutuskehitys heijastettiin rautakautteen. Eri metodien tuloksia vertailtiin keskenään ja lopulta tulokset pyrittiin yhdistämään.

Lähin naapuri -analyysi ja sen soveltaminen

Lähin naapuri -analyysi on teoreettinen malli, jonka tarkoituksena on saada näkyviin kaikki samanaikaiset erilliset asutusyksiköt maantieteellisesti rajattuina kokonaisuuksina. Asutusyksikkö nähdään ennen muuta arkeologisena alueena, jonka avulla pyritään rekonstruoimaan menneisyyden yhteisö tilana (mm. Hyenstrand 1984: 25;

asutusyksikön alueellisesta määrittelystä ks. Aartolahti 2007: 10; 23–26 sekä siinä mainitut lähteet).

Yksinkertaisimmillaan analyysi toimii siten, että raja eri yksiköitten välille asetetaan asutusyksikköjä kuvaavien muinaisjäännösten etäisyyksien puoliväliin (Seling 1979: 102–107). Useimmin kuitenkin, aineiston ollessa suurempi, lasketaan kaikkien tarkasteluun valittujen muinaisjäännösten välimatkat lähimpään naapuriin ja analyysissa käytetään näiden kaikkien etäisyyksien keskiarvoa (esim. Lehtonen 2000; Nissinaho 2003; myös Selinge 1979: 105), joskus myös mediaania (ks. esim. Saloranta 2000: 26).

Kunkin yksikön alue muodostetaan siten, että muinaisjäännöksen keskipistettä käyttäen asutusyksikön rajat piirretään ympyräksi keskiarvon tai mediaanin toimitessa ympyrän säteenä. Perusajatus on se, että näin muodostuva alue on suurin mahdollinen, joka asutusyksiköllä on *voinnut* olla käytössään (mm. Selinge 1979: 102). Alue myös katsotaan yleensä eräänlaiseksi yksityisalueeksi, vaikka maanomistuksesta ei puhutakaan (mm. Hyenstrand 1984; Carlie 1994; Saloranta 2000). Sen vuoksi eri yksiköt eivät saisi leikata toisiaan (ks. esim. Saloranta 2000: 27; myös Nissinaho 2003: 102).

Analyysissa asutusyksikön perustana on siis fyysinen muinaisjäännös. Kun tutkitaan asutusta, tulisi tutkimuksen perustua asuinpaikkoihin tai asuinpaikan ja kalmiston muodostamaan kokonaisuuteen. Rautakautisten asuinpaikkojen vähäisyydestä johtuen näin ei suomalaisessa tutkimuksessa kuitenkaan voida toimia (mm. Saloranta 2000; Nissinaho 2003; ks. myös Aartolahti 2007: 27, 31). Osin se johtuu rautakautisten asuinpaikkojen problematiikasta, niiden määrittelyn ja ajoittamisen vaikeudesta. Kalmistot, sen sijaan, ovat helpommin havaittavia ja ajoitettavia ja myös kiinnostavuudessa kalmistot usein ohittavat asuinpaikat niin tutkijan kuin maallikonkin mielestä.

Asutustutkimuksessa päädytäänkin valitettavan usein kalmistokeskeiseen lä-

hestymistapaan, jolloin ainoastaan kalmisto hyväksytään asutuksen määrittelijäksi. Muut muinaisjäännökset ovat usein vain olemassa irrallaan asutuksesta, toiminnasta ja toisistaan. (ks. Aartolahti 2007: 8–9, 11).

Tutkimuksessani pyrittiinkin ottamaan huomioon kalmistojen lisäksi myös muut muinaisjäännökset. Analyysissa käytettiin niin sanottuja asutuksellisia jäännöksiä: sellaisia muinaisjäännöksiä, jotka voidaan varmuudella ajoittaa rautakautteen ja jotka viittaavat kiinteään asumiseen tai maankäyttöön (termin tarkemmasta määrittelystä ks. Aartolahti 2007: 11–12). Muinaisjäännöksen asutuksellisen merkityksen hahmottaminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, koska tutkimuksia on tehty vain harvoilla Sysmän kohteilla.

Myös ajoituksen suhteen ”rautakauden” muinaisjäännökset voivat olla hyvin ongelmallisia (ks. mm. Aartolahti 2007: 9, 55–56). Tutkimusten vähäisyydestä johtuen lähin naapuri -analyysiin liittyvä vaatimus tarkasteltavien muinaisjäännösten samanaikaisuudesta ei voikaan täytyä. Suomen oloissa tämänkaltaisissa tutkimuksissa joudutaankin hyväksymään melko karkeitakin ajoituksia (esim. Lehtonen 2000: 46, 52–57; Saloranta 2000: 17; Nissinaho 2003: 95).

Koska jo asutuksellisesti merkittävien muinaisjäännösten määrittely oli ongelmallista – samoin kuin niiden ajoittaminen samanaikaisiksi – testattiin analyysia useilla eri muinaisjäännöskombinaatioilla. Ajatuksena oli, että testaamalla erilaisia vaihtoehtoja eli malleja, joihin muinaisjäännöksiä valittiin mukaan erilaisin kriteerein, saataisiin näkyviin parhaiten toimiva yhdistelmä. Erilaisista vaihtoehdoista oli siis tarkoitus saada näkyviin tiettyjä säännönmukaisuuksia ja epäsäännönmukaisuuksia, joiden perusteella todelliset asutusyksiot näkyisivät selkeinä.

Muinaisjäännösryppäät asutusyksiköiksi

Lähin naapuri -analyysilla vaihtoehtoisia malleja saatiin runsaasti ja niiden perusteella myös asutusyksiköitten määrä

ja koko vaihteli paljon (Aartolahti 2007: 87–99). Selvää oli kuitenkin se, että pelkkiin kalmistoihin pohjautuen analyysi ei tuo mitään uutta tietoa asutusrakenteesta. Selväksi kävi myös, ettei muinaisjäännösten jakaminen erillisiin asutusyksiköihin ilman muinaisjäännösten funktioiden huomioon ottamista onnistu. Samalla myös muinaisjäännösten samanaikaisuuden vaatimus korostui. Lähin naapuri -analyysin perusteella voidaankin ensisijaisesti todeta se, etteivät kaikki merkitykseltään ja ajoitukseltaan epäselvät muinaisjäännökset voi olla samanaikaisia erillisiä asutusyksiköitä, mutta että asutusyksiköitä näyttäisi olevan huomattavasti enemmän kuin pelkästään kalmistojen perusteella voisi olettaa.

Ympyrämallien avulla huomattiin myös se, että keskiarvoihin perustuvat etäisyydet eivät toimi tällaisessa aineistossa, jossa välimatkat voivat kasvaa kymmeniin kilometreihin. Mediaanien avulla sen sijaan asutusrakenteeseen saatiin jo huomattavaa selkeyttä. Mediaanien avulla voitiin muun muassa osoittaa sellaiset muinaisjäännökset, jotka eivät voi muodostaa omaa asutusyksikköään sekä sellaiset yksiköt, jotka voivat olla samanaikaisia. Tarkempaan tutkimukseen valittiinkin malli, jossa kaikki mahdolliset asutusyksiköt olivat sulassa sovussa keskenään, eivät leikanneet toisiansa ja perustuivat järkevästi perusteltuun muinaisjäännökseen (ks. Aartolahti 2007: 101).

Näin saatu malli kertoi kuitenkin vain sen, että nämä yksiköt ovat *voineet* olla samanaikaisia erillisiä asutusyksiköitä. Itsessään malli ei asutusyksiköiden olemassaoloa todista. Pelkästään lähin naapuri -analyysin avulla yhtäkään epävarmaa asutusyksikköä ei voida todistaa. Pohdinnat epämääräisten muinaisjäännösten asutuksellisesta merkityksestä sekä niiden ajoittamisesta ovat kuitenkin mallin avulla selkeämmin perusteltavissa.

Resurssianalyysi ja muut asutusyksikön muuttajat

Seuraavaksi lähin naapuri -analyysilla luo-

tua mallia tarkasteltiin suhteessa ympäristöönsä. Siitepölyanalyysien mukaan merkit yhtäjaksoisesta maanviljelystä Sysmässä alkavat juuri viikinkiajan alussa (Vuorela 1981). Varhainen viljely on vaatinut ennen kaikkea kevyttä, helposti muokattavaa maata ja maan laadun on sanottu olleen asutusta ohjaava tekijä rautakaudella (Orrman 1991). Sen vuoksi maaperän laadulla on suuri rooli tarkasteltaessa asutusyksiköitä suhteessa ympäristöönsä.

Asutusyksiköiden sijoittumista suhteessa kevyihin maalajeihin (savi, hieta hiesu) tutkittiin resurssianalyysin avulla. Siinä jokaisen asutusyksikön maa-alasta lasketaan kevyiden maalajien osuus prosentteina. Lukua verrataan vastaavaan lukuun sillä karttalehdellä, jolla kukin asutusyksikkö sijaitsee (menetelmästä ks. Nissinaho 2003: 102–106). Mikäli asutusyksikön alueella kevyiden maalajien osuus on karttalehteä suurempi, voidaan katsoa, että asutus on todella sijoittunut parhaiten viljelyyn soveltuville alueille näinkin pienessä mitta-kaavassa.

Resurssianalyysia ei käytetty varsinaisesti todistamaan rautakautista viljelyä, koska rautakautisten muinaisjäänneiden ja kevyiden maalajien yhteys on todettu jo useassa tutkimuksessa (mm. Orrman 1991; Nissinaho 2003: 106). Resurssianalyysin tarkoituksena oli ensinnäkin varmentaa ja määritellä asutusyksiköitä. Sen avulla haluttiin varmentaa aiemmin luotuja asutusyksiköitä, ja mahdollisesti poistaa niiden joukosta sellaiset, jotka eivät ympäristönsä puolesta välttämättä soveltuneet rautakautisiksi. Varmennuksia etsittiin muun muassa sellaisille asutusyksiköille, jotka perustuivat ajoitukseltaan ja määrittelynsä epäseltiin muinaisjäänneksiin. Toiseksi resurssianalyysin tuloksia käytettiin muuttujana, jonka avulla asutusyksiköitä voitiin vertailla keskenään, etsiä niistä säännönmukaisuuksia ja poikkeamia sekä eräänlaista asutusyksikön perustyyppiä.

Resurssianalyysissa keskenään vertailukelpoisia ovat ainoastaan samalle karttalehdelle sijoittuvat asutusyksiköt. Laajempaan vertailtavuuteen päästiin laskemalla

prosenttiosuuksista suhdeluku, joka kuvastaa sitä, kuinka paljon suurempi kevyiden maiden osuus on asutusyksikön alueella kuin koko karttalehdellä. Yksiköille laskettuja lukuja vertaamalla saadaan selville ne yksiköt, joilla on suhteellisesti parhaat viljelyolosuhteet koko tutkimusalueella, ei pelkästään saman karttalehden alueella. Suhdeluku saadaan laskettua jakamalla yksikön viljeltävän maan prosenttiosuus karttalehden vastaavalla luvulla (Aartolahti 2007: 112–113).

Asutusyksiköiden keskinäiseen vertailuun otettiin maaperään liittyvien tekijöiden lisäksi myös muita muuttujia. Muuttujien avulla haettiin keskiarvoja tai paremminkin rajoja, joiden sisään tyypillinen asutusyksikkö asettuu. Sen avulla toivottiin olevan mahdollista luoda uusia, joskin hypoteettisia asutusyksiköitä. Toisaalta sen avulla katsottiin voitavan poistaa sellaisia yksiköitä, jotka eivät täytä viikinkiaikaisen yksikön määreitä.

Muuttujat valittiin aineistolähtöisesti ja niiden oli tarkoitus kuvastaa ympäristölle tyypillisiä tekijöitä. Asutusyksikön kevyiden maalajien prosenttiosuuden sekä suhdeluvun lisäksi muuttujaksi valittiin asutusyksikköä määrittävän muinaisjäänneksen maaperä. Koska lähes jokainen asutusyksikkö oli jollain lailla sidoksissa vesistöön, otettiin yhdeksi muuttujaksi asutusyksikön maa-alan prosenttiosuus koko yksikön alasta. Viimeisenä muuttujana otettiin yksikön etäisyys lähimpään kuppikiveen, koska tutkimusalueelle on leimallista kuppikivien runsaus (ks. Aartolahti 2007: 111–113).¹

Asutusyksikön perustyyppiä varten näitä muuttujia luokiteltiin periaatteella *suurempi kuin tai pienempi kuin*, koska näin pienessä otannassa keskiarvo ei toimi. Keskiarvoksi nimittäin muodostuu yleensä sellainen lukuarvo, joka ei itse asiassa vastaa yhdenkään luokiteltavan yksikön arvoa. Erilaisiin luokkiin jakaen arvojen ei tarvitse olla juuri tietyn suuruisia vaan luokkiin mahtuu useampia toisiaan lähellä olevia arvoja (Aartolahti 2007: 109–110).

Tuloksena täydellinen asutusyksikkö

Resurssianalyysin maalajimääritykset tehtiin maaperäkartan avulla (1:20 000), koska agrogeologisia kartoja ei tutkimusalueelta ollut saatavilla. Maaperäkartta ei ole paras mahdollinen lähde tällaisessa tutkimuksessa, johtuen jo kartoituksen tekniikasta sekä maalajien määrittävistä (Donner 1991: 29–30; Aartolahti 2007: 34).

Maaperäkartan puutteista huolimatta resurssianalyysin tulos oli hyvin selvä: muinaisjäännökset sijoituivat selkeästi kevyiden, helposti muokattavien maalajien läheisyyteen. Jo muinaisjäännösten sijoittuminen eri karttalehdille osoitti sen: kevyiden maalajien osuus niillä karttalehdillä, joilla muinaisjäännöksiä sijaitsee, on – yhtä tapauksista lukuun ottamatta – huomattavasti suurempi kuin koko tutkimusalueella yhteensä (Aartolahti 2007: 106). Kun asutusyksiköitten kevyiden maalajien prosentiosuudet olivat lisäksi vastaavia karttalehtien osuuksia huomattavasti suurempia, voidaan sanoa, että asutus on hakeutunut juuri kevyiden maalajien läheisyyteen myös paljon pienemmässä mittakaavassa. (Aartolahti 2007: 111). Tarkennuksena voidaan vielä todeta, että rautakautinen asutus näyttäisi suosineen nimenomaan savimaita (Aartolahti 2007: 137).

Yksiköille lasketut suhdeluvut eivät itessään kertoneet uutta rautakautisen asutuksen sijoittumisesta, vaan ennen muuta tekivät yksiköistä vertailukelpoisia. Suhdeluvun avulla asutuksen hakeutuminen viljelyyn soveltuvien maa-alueiden läheisyyteen kuitenkin selveni entisestään ja sen avulla saatiin näkyviin asioita, joita ei pelkissä viljeltävän maan prosentiosuoksissa nähty. Yleisesti asutusyksiköiden suhdeluvut vaihtelivat 1,12:sta 3,77:een (Aartolahti 2007: 111, 113) pienimmän luvun ollessa siis huonoin. Huonoin suhdeluku ei kuitenkaan läheskään aina ollut sellaisilla yksiköillä, jotka sijaitsivat maaperältään näennäisesti huonolla alueella. Esimerkiksi asutusyksikkö, jonka alueella kevyiden maiden osuus oli prosentuaalisesti vain keskimääräinen (viljeltävän maan osuus

alle puolet yksikön koko maa-ala), olikin suhdelukunsa perusteella samalla linjalla prosentiosuudeltaan parhaiden asutusyksiköiden kanssa. Yksikkö vain sijaitsi karttalehdellä, jossa viljeltävän maan osuus oli todella pieni (n. 14 %). Suhdeluvun avulla siis huomattiin, että tässä tapauksessa asutus oli todella etsiytynyt viljelyn kannalta lähialueen parhaalle paikalle, itse asiassa sille ainoalle mahdolliselle (ks. Aartolahti 2007: 117).

Kun asutusyksiköitä luokiteltiin kaikkien viiden muuttujan perusteella huomattiin, että asutusyksiköiden sijoittumisessa on selkeitä säännönmukaisuuksia, mutta vain harva yksikkö täytti kaikki viisi määrettä. Vaikka muuttujille olikin annettu keskiarvoja löyhemmät rajat, jotta ne vastaisivat paremmin todellisuutta, ei näin luotua asutusyksikön perustyyppiä sellaisenaan voida pitää ainoana oikeana (Aartolahti 2007: 113–115). Yleisesti muuttujien avulla voitiin kuitenkin nähdä, että rautakautinen asutus on selkeästi suosinut tietynlaista ympäristöä. Sen vuoksi analyysia voidaankin käyttää asutusyksiköiden varmentamiseen ja jopa uusien etsimiseen.

Historiallisen ajan lähteillä rautakautteen – väestökehitys käänteisenä

Viimeisenä metodina käytettiin rautakautisen asutuksen peilaamista historiallisista lähteistä. Lähteenä käytettiin vanhinta yhtenäistä historiallista lähdesarjaa, 1500-luvulla syntynyttä Kustaa Vaasan verouudistukseen liittyvää maakirjaa.² Sen avulla pyrittiin arvioimaan rautakauden lopun asutusta laskemalla väkilukua ja arvioimalla, kuinka moneen asutusyksikköön rautakauden väestö olisi voinut jakaantua.

Historiallisten lähteiden peilaaminen rautakautteen on monin tavoin ongelmallista. Ensimmäisenä vaikeutena on jo asutusjatkuvuuden todistaminen. Se johtuu ristiretkiaikaisten muinaisjäännösten vähäisyydestä sekä rautakauden ja ensimmäisten kattavien historiallisten lähteiden väliin jäävästä tyhjistä, satojen vuosien mittaisesta, ajanjaksosta.

Asutusjatkuvuus, ainakin hypoteettisella tasolla voidaan todeta historiallisen ajan asutuksen, siis verokirjoissa näkyvien kylien relatiivisen iän avulla (ks. Aartolahti 2007: 43, 117). Lähteistä ei voi päätellä kylien tarkkaa syntyajankohtaa. Niistä voidaan kuitenkin nähdä se, onko asutus tiettyssä kylässä niin vakiintunutta, että sen on täytynyt kehittyä jo pitkän aikaa. Kun voidaan todeta, että nämä kylät sijaitsevat samoilla paikoilla, joissa myös rautakauden asutus on ollut vankkaa, voidaan tehdä päätelmä asutusjatkuvuudesta.

Maaveroa kannettiin viljellystä maasta (ks. esim. Mäkelä-Alitalo, 2003: 183–184; Orrman 2003b: 124). Suuret muutokset verotettavan maan määrässä merkitsevät yleensä uudisasutusta kun taas vanhat jo pitkään asutuksen piirissä olleet kylät näyttävät verolähteissä vakaina ja muuttumattomina. Vaikka maakirjat eivät siis olleetkaan asutuksellisia dokumentteja, niistä voidaan hahmottaa asutuksessa tapahtuneita muutoksia. Yksinkertaista se ei kuitenkaan ole ja 1500-luvun lopulta alkanut autioituminen (ks. esim. Mäkelä-Alitalo 2003) ja uusi verotusjärjestelmä sotkevat tilannetta entisestään. 1500-luvun alun maaverotus vastasi kuitenkin vielä todellista asutusta, ja verojärjestelmästä saadaan selville siis todellisia tiloja ja niiden kokoja (Jutikkala 1957: 210–221).

Asutusyksiköitten määrä verolähteissä näkyy suoraan verotettavien tilojen määränä. Väkilukuun taas päästään arvioimalla kuinka suuri ihmisjoukko yksikössä on ollut. Yleensä, arvioitaessa normaalin talonpoikaistilan tarpeita, käsitys näyttäisi olevan, että sellaisen ylläpitämiseen ja jatkuvuuden turvaamiseen on vaadittu vähimmillään kuusi henkilöä (esim. Lehtosalo-Hilander 1984: 274; Ringstedt 1992: 39). Suomen oloissa nykyisin todennäköisempänä pidetään vähintään kahdeksan hengen muodostamaa taloutta (esim. Orrman 2003a: 86), mutta myös suurempia yksiköitä on ollut (mm. Benedictow 1996: 174–176).

Rautakauden lopun väestöarvioihin päästään laskemalla näin saadusta väestö-

määrästä taaksepäin. Laskennassa otetaan huomioon erilaisia väestöhistoriallisia tapahtumia, muutoksia ja mahdollisuuksia ja näiden perusteella arvioidaan väestönkasvuprosentti, joka kuvaa muutosta rautakauden lopulta 1500-luvulle (Lehtosalo-Hilander 1984: 274; Korpela 2004: 290). Pohjoismaissa väkiluvun on arveltu kasvaneen vuosittain 0,2 % (Benedictow 1996: 179, 181–182; Pihlman 2004: 48; Lehtosalo-Hilander 1982: 53–57). Tarkasteltavana ajankohtana väestön kasvun on kuitenkin katsottu Suomessa olleen muuta Eurooppaa ja Pohjoismaita nopeampaa eli noin 0,3–0,4 % vuodessa (Lehtosalo-Hilander 1984: 274 Orrman 2003a: 84; Pitkänen 1994: 39, Korpela 2004: 290).

Väkiluvusta asutusyksiköiksi

On selvää, että tällä tavoin laskettuna arviot rautakauden lopun väkiluvusta ovat hataralla pohjalla. Jo yksin edellä mainittu kymmenesosaprosentin virhemahdollisuus kertautuu satojen vuosien aikana sellaiseksi, ettei tulosta voida enää pitää kovin luotettavana. Suurimmaksi ongelmaksi ei kuitenkaan muodostunut itse väkiluvun laskeminen vaan sen jakaminen erillisiin, mahdollisesti arkeologisena aineistona näkyviin yksiköihin. On nimittäin huomiotava, että väkiluku ja väestönkasvu eivät ole sama asia kuin taloluku ja sen lisääntyminen. Uudisasutuksen myötä talomäärä kasvoikin ainakin keskiajalla huomattavasti voimakkaammin kuin väkiluku, sillä uudisasutustilojen väkimäärä oli huomattavasti pienempi kuin vanhoissa monen sukupolven muodostamissa talouksissa (esim. Pihlman 2004: 48). Historiallisen ajan asutusyksikköä ei myöskään voida rinnastaa suoraan rautakauden asutusyksikköön. Verotiedoissa näkyvät asutusyksiköt ovat nimittäin ainoastaan maataviljeleviä tiloja. Muilla elinkeinoilla toimeentulevat mahdolliset yksiköt eivät näy maaverotuksessa. Rautakauden yksiköitten näkyminen taas ei ole riippuvainen elinkeinoista, vaan säilyneistä muinaisjännöksistä. Molemmissa tapauksissa yksiköitten näkyminen on siis

rajallista ja lisäksi eriluonteista.

Yleisesti on katsottu, että rautakauden asutusyksikkö näkyy kalmistona. Kun kalmistojen määrä liitetään keskiajan verolähteistä arvioituun väkilukuun, on tulokseksi saatu rautakauden ja keskiajan taitteessa tapahtuva väestöräjähdyks. Väestön kasvu olisi tuona aikana ollut niin suurta, että sitä on vaikea selittää pelkällä syntyvyyden lisääntymisellä. Väestöräjähdykselle onkin pyritty etsimään muunlaisia selityksiä, esimerkiksi, että yhtä kalmistoa olisi yhden asutusyksikön sijasta käyttänyt kaksi yksikköä (Pihlman 2004: 65). Keskiajalla verotuksen vakiintuessa näitä yksiköitä olisi ryhdytty verottamaan erikseen, mikä näkyisi sitten verolähteissä väestön räjähdysmäisenä kasvuna. Se, onko kalmistoa käyttänyt yksi vai kaksi yksikköä ei näy itse kalmistoaineistossa (ks. esim. Taavitsainen 2000: 24). Muunkinlaisia selityksiä on esitetty (ks. mm. Salo 2000: 29–30).

Toisaalta jos yksikön määränä ei pidetäkään kalmistoa vaan asutuksellisia jäännöksiä, ei oletetun väestön jakaminen erillisiin yksiköihin tuota ongelmia. Jos asutukselliseksi jäännöksiksi hyväksytään muitakin muinaisjäännöksiä kuin kalmistoja, näkyvät kaikki yksiköt siitakin huolimatta, että kalmistot ovat olleet yhteisiä. Yksiköt ovat voineet muodostaa suurempia yhteenliittyviä, jotka ovat toimineet yhdessä ja joilla on voinut olla yhteinen kalmisto, mutta ne ovat asuneet erillään muodostaen asutuksellisia jäännöksiä ja siten erillisinä näkyviä asutusyksiköitä. Myöhemmin näitä yksiköitä on ryhdytty verottamaan erillisinä. Silloin historiallisista lähteistä saatu väkiluku voitaisiin suoraan jakaa erillisiin yksiköihin. Näin eri tavoin muodostettujen yksiköitten määrät ovat vertailukelpoisia (Aartolahti 2007: 132–133).

Kolme lähdeaineistoa, kolme metodi, yksi tulos

Kaikkiin edellä esitettyihin metodeihin liittyy omat tulkinta- ja virhemahdollisuutensa. Silti niiden avulla on mahdollista löytää selkeyttä muinaisjäännösröypäisiin

ja kartoilla oleviin pisteisiin. Jos tilannetta verrataan aikaisempaan kalmistopohjaiseen asutuskuvaan, saadaan jo pelkällä lähin naapuri -analyysillä selkeyttä yksittäisiin muinaisjäännöksiin ja niiden väliin suhteisiin. Ympyrämallin suurimpana ansiona onkin se, että vaikka kyseessä on teoreettinen malli, saadaan sen avulla asutusrakenteesta näkyviin sellaisia tekijöitä ja säännönmukaisuuksia, joita pelkkien muinaisjäännösten levinnän tarkastelu ei tuo esiin. Ympyrämalli antaa kuitenkin tulokseksi vain mahdolliset samanaikaiset asutusyksiköt ja nekin usein hyvin teoreettisella tasolla. Näitä asutusyksiköitä voidaan kuitenkin hyvinkin luotettavasti ”varmentaa” resurssianalyysin avulla.

Resurssianalyysistä johdettuna voidaan luoda peräti asutusyksikön ihannetyyppi, jonka valossa ympyrämallin avulla hahmoteltuja asutusyksiköitä voidaan tarkastella. Parhaimmillaan se voi johtaa kokonaan uusiin näkemyksiin asutusrakenteesta. Sen perusteella ajoittamattomat tai muuten epävarmat asutusyksiköt voidaan asettaa samalle viivalle varmojen, kalmistoon tai asuinpaikkaan pohjautuvien asutusyksiköitten kanssa. Tulevaisuudessa kenttätutkimuksia voi suunnata juuri näille epävarmoille alueille uusien, tarkemmin määriteltävien muinaisjäännösten löytämiseksi. Tutkimuksia voidaan myös kohdistaa suoraan sellaisille alueille, jotka ympäristönsä puolesta ovat soveliaita asutukselle, mutta joista muinaisjäännöksiä ei tunneta.

Toisaalta taas, mikäli muinaisjäännöksen sijoittuminen poikkeaa asutusyksikölle annetuista määreistä, voidaan sen asutuksellista luonnetta perustellusti pohtia uudelleen. On kuitenkin huomioitava, ettei tutkimusaineistossani kovinkaan moni yksikkö yltänyt viikinkiaikaisen asutusyksikön ihannetyyppiin. On kyseenalaista, voidaanko esimerkiksi kalmistoon tai asuinpaikkaan perustuva asutusyksikkö tiputtaa pois sen vuoksi, etteivät sille annetut määreet täyty. On pidettävä mielessä, että muuttujat on aina keinotekoisesti valittu, ja ne täytyy valita jokaiselle alueelle erikseen sen omista lähtökohdista käsin.

Pelkän maaperän ja ympäristön avulla uusia asutusyksiköitä ei voida luoda. Niiden määrittelyyn tarvitaan konkreettisia muinaisjäännöksiä. Resurssianalyysia voidaan käyttää lähinnä valmiiksi määriteltyjen asutusyksiköitten vertailuun ja varmistamiseen.

Maaperäanalyysi voidaan suoraan liittää myös asutuksen iän määrittelyyn, kun ajatellaan, että suotuisimmat alueet on otettu käyttöön jo rautakaudella ja huonommille alueille asutus on levinnyt vasta historiallisella ajalla (mm. Orrman 2003a: 76–77). Maaperän merkitys näkyy nimittäin myös historiallisissa lähteissä. Niissä vanhimpana näyttäytyvät kylät ovat niitä, joiden alueella on ollut rautakautista asutusta ja samalla näiden kylien alueella myös viljelyolosuhteet ovat olleet parhaimmat.

Työn kolmas vaihe eli historiallisiin lähteisiin nojautuva rautakautisten asutusyksiköitten luominen sisältää kuitenkin kaikkein eniten virhe- ja tulkintamahdollisuuksia. Jo lähtökohtana olevat väestölaskelmat ovat monin tavoin epävarmoja. Suurimpana vaikeutena on kuitenkin eriluontoisista lähdeaineistoista muodostettujen asutusyksiköitten saattaminen vertailukelpoisiksi keskenään. Kaikista epävarmuustekijöistä huolimatta historiallisen ajan asutus voidaan nähdä rautakautisen asutuksen suorana jatkumona. Lähteistä voidaan nähdä rautakautiset asuinalueet ja teoreettisella tasolla jopa rautakautiset asutusyksiköt (Aartolahti 2007: 133–135).

Edellä esitetyistä tulkintaongelmista yli pääseminen vaatii huomattavan määrän subjektiivisia valintoja sekä perusteluita. Sen vuoksi onkin varsin yllättävää, että näinkin erilaisilla metodeilla ja eri tyyppisistä lähdeaineistoista saadaan loppujen lopuksi aikaiseksi hyvinkin samantyyppisiä tuloksia, joita voidaan vertailla ja asettaa vastakkain. Menetelmät toimivat parhaiten rinnakkain käytettynä, toisiaan täydentäen. On selvää, että jokainen käytetty lähdeaineisto on osittain puutteellista, eikä sisällä kaikkea mahdollista tietoa asutuksesta. Kun eri aineistoista tuotetut tulokset saadaan vertailukelpoisiksi ja keskenään rinnastettaviksi,

voidaan niillä paikata muiden aineistojen puutteita, ja asutusrakenteesta saavutetaan uusia näkemyksiä.

Abstrakt: Tre vägar in i järnåldern – bosättningsforskningens utmaningar och möjligheter

Artikeln behandlar metoder kring järnåldersbosättnings forskning och presenterar tre olika forsknings sätt. Som källmaterial har använts konkret material i form av fornlämningar inom ett avgränsat område, deras miljö samt historiska källor. Denna artikel koncentrerar sig på själva metodiken och dess användningsmöjligheter inom järnåldersbosättnings forskning. Syftet med artikeln är att komma bort från den gravfältcentrerade järnåldersforskningen och istället bredda forskningen till områden utanför fornlämningarna. Metoderna som behandlas i artikeln är närmaste granneanalys, resursanalys och en jämförelse mellan den historiska bosättningen och järnåldersbosättningen. Källmaterialet och de använda metoderna skiljer sig markant från varandra men deras resultat är överensstämmande och med hjälp av dem kan man få klarhet i bosättningsstrukturen. Metoderna fungerar bäst när dom kompletterar varandra och deras resultat sammanförs.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Aartolahti, A. 2007: *Kalmiston piiristä kirjurin kirjaan. Rautakauden asutustutkimuksen metodista kokeilua Sysmässä*. Arkeologian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, arkeologian oppiaine 2007.
- Poutiainen, H. 2004: *Sysmä*. Arkeologinen täydennysinventointi. Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto.
- Suomen asutuksen yleisluettelo. Sysmä 1539–1559, Sysmä 1560–1579, Sysmä 1580–1599. Kansallisarkisto.

Tutkimuskirjallisuus

- Benedictow, O.J. 1996: *The Demography of the Viking Age and the High Middle Ages in the Nordic Countries*. *Scandinavian Journal of History* Vol. 21, No. 3: 151–182.
- Carlie, A. 1994: *På arkeologins bakgård. En bygghelse arkeologisk undersökning i Norra Skånes inland baserad på synliga gravar*. *Acta archaeologica Lundensia series in 8º*. No. 22.
- Donner, J. 1991: *Suomen kvartäärikeologia*. Helsingin Yliopisto, geologian laitos. Geolo-

- gian ja paleontologian osasto. Moniste 1. Huurre, M. 2004: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. Otava, Helsinki.
- Hyenstrand, Å. 1984: *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. Riksantikvarieämbete. Rapport 1984:7.
- Jutikkala, E. 1957: Väestö ja yhteiskunta. *Hämeen historia* 2:1. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721: 107–411. Karisto, Hämeenlinna.
- Korpela, J. 2004: Viipurin linnaläänin synty. *Viipurin läänin historia II*. Karjalan kirjapaino, Lappeenranta.
- Lehtonen, K. 2000: Iron Age settlement in the river Aurajoki valley: its pattern and relation to the settlement of historic times. Nissinaho A. (ed.) *Sites and settlements: 45–83*. University of Turku, archaeology.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984: Keski- ja myöhäisrautakausi. *Suomen historia* 1: 253–404. Weilin+Göös, Espoo.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari III. A Burial-ground Reflecting the Finnish Viking Age Society*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 82:3.
- Mäkelä-Alitalo, A. 2003: Verotus, autioituminen ja väenotot. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.) *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*: 183–203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nissinaho, A. 2003: Elinkeinostратегияt Rapolan alueella. Heikkurinen-Montell T. Taskinen H. (toim.) *Sääksmäen Rapolan rautakautinen maisema ja elinkeinot Valkeakoskella*. Rapola-tutkimuksia 3 : 81–123. Museovirasto, Helsinki.
- Orrman, E. 1991: Geographical factors in the spread of permanent settlement in parts of Finland and Sweden from the end of the iron age to the beginning of modern times. *Fennoscandia Archaeologica* VIII: 3–21.
- Orrman, E. 2003a: Suomen keskiajan asutus. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.) *Suomen maatalouden historia. Osa I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*: 67–86. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Orrman, E. 2003b: Talonpoikainen maalaisyhteiskunta. Rasila, V., Jutikkala, E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.) *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*: 115–129. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pihlman, S. 2004: Väestöräjhdys historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *Aboa, Turun maakuntamuseon vuosikirja* 66–67/2002–2003: 47–77.
- Pitkänen, K. 1994: Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Koskinen, S. et al. (toim.) *Suomen väestö*: 19–63. Gaudeamus, Helsinki.
- Ringstedt, N. 1992: *Household Economy and Archaeology. Some Aspects on Theory and Application*. Stockholm Studies in Archaeology 12. Stockholms universitet.
- Salo, U. 2000: *Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Kulttuurimaiseman vuositutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 677, Helsinki.
- Saloranta, E. 2000: Iron Age colonization and land use in the river Vähäjoki valley of Turku (Maaria). Nissinaho A. (ed.) *Sites and settlements: 15–43*. University of Turku, archaeology.
- Selinge, K.-G. 1979: *Agrarian Settlement and Hunting Ground. A Study of the Prehistoric Culture System in a North Swedish River Valley*. Theses and Papers in North-European Archaeology 8.
- Taavitsainen, J.-P. 2000: Häme ja Satakunta pakanuuden ajan lopulla. Linder, M.-L., Saloniemä, M.-R. & Krötzl, C (toim.) *Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa*: 19–29. Tampereen museoiden julkaisuja 55. Tampere.
- Vuorela, I. 1981: The Vegetational and Settlement history in Sysmä. Central South Finland, interpreted on the Basis of two pollen diagrams. *Bulletin of The Geological Society of Finland*. Number 53, part 1: 47–61.
- FM Akuliina Aartolahti on Turun yliopistosta valmistunut arkeologi, joka työskentelee maakuntatutkijana Satakunnan Museossa.

Loppuviitteet

1 Vuoden 2004 inventoinnin (Poutiainen 2004) jälkeen Sysmästä tunnettiin yhteensä 50 kuppikiveä tai -kalliota.

2 Alkuperäisen maakirjan sijasta lähteenä käytettiin Suomen asutuksen yleisluetteloa (SAY Sysmä 1939–1599), koska sen tulkinta on, ainakin periaatteessa, helpompaa. Lähteenä SAY ei kuitenkaan täytä alkuperäislähteen kriteereitä eikä sen tulkinta suinkaan ole yksiselitteistä ja ongelmattonta.

Rahoja raunioissa, keitoksia kiviröykkiöissä – Uhriröykkiöt historiallisen ja esihistoriallisen ajan ilmiöinä

Timo Muhonen

Johdanto

Pro gradu -työni käsittelee niin sanottuja rautakauden uhriröykkiöitä muun muassa tieteenhistoriallisena ja arkeologisenä tuotteenä (Muhonen 2008; tiivistelmä Muhonen 2009a; tutkimushistoriasta tarkemmin Muhonen 2009c). Näin tarpeelliseksi sisällyttää työhöni lisäksi kansanuskoa ja -tapoja käsittelevän luvun, sillä uhriröykkiöiden suhde toisaalta esihistorialliseen ja toisaalta historialliseen aikaan on moniulotteinen eikä rautakauden uhriröykkiöitä ole ehkä mahdollista ymmärtää ilman myöhemmän kansanperinteen tuntemista. Artikkelini avaa viimeksi mainittua seikkaa esittelemällä kiviraunioihin liittyvää historiallisen ajan kansanperinnettä ja tarkastelemalla sitä suhteessa niihin röykkiöihin, joita arkeologisessa keskustelussa on arveltu rautakautisiksi uhripaikoiksi.

Arkeologinen määritelmä

Uhriröykkiöt ovat muinaisjäännytystyyppi, jonka tarkempi tutkimus on ollut kohtalaisen vähäistä siitä huolimatta, että tulkinnan mukaisia kiviraunioita on kaivettu arkeologisesti Suomessa jo kauan. Uhriröykkiöiden tutkimushistoria kattaakin koko suomalaisen tieteellisen arkeologian ajanjakson ja ulottuu vaikutteiden antajana jopa pidemmälle, ainakin 1700-luvulle asti (Muhonen 2009c). Silti nämä röykkiöt ovat edelleenkin hämmäntävä ja vaikeasti selitettävä ryhmä muinaisjäännyksiä.

Uhriröykkiöillä tarkoitetaan Suomen arkeologiassa nimensä mukaisesti kiviröyk-

kiöitä, jotka olisivat aikanaan toimineet uhripaikkoina. Ne ymmärretään puhtaasti uhripaikoiksi erotuksena hautaröykkiöistä, joihin on sijoitettu vainajien jäännöksiä lisäksi mahdollisesti kuolleille tarkoitettuja uhrejakin. Näin ajatellen uhriröykkiöt voidaan käsittää yksinkertaisimmillaan alttareiksi, uhrien toimitus- ja/tai sijoituspaikoiksi.

Uhriröykkiöitä on toisinaan ajateltu rakennetun jo kivi- ja pronssikaudella (ks. Pohjakallio 1978; Okkonen 2003: 152; vrt. Forss 1991: 154; Forss 1993: 14), mutta kyseinen termi on vakiintunut koskemaan ennen kaikkea rautakautisia kiinteitä muinaisjäännyksiä ajoituksellisen painopisteen ollessa ajanlaskun alun jälkeisessä ajassa (Salo 1989: 16). Rautakautisten uhriröykkiöiden maantieteellinen jakautuminen osuisi ajanjakson pysyväisasutuksen piiriin: Ella Kivikoski (1969: 47) määrittelee uhriröykkiöt erityisesti Kokemäenjoen ja Hämeen eteläisen järvialueen muinaisjäännytystyyppiä, mutta uhripaikoiksi tulkittuja röykkiöitä on tutkittu myös muun muassa Etelä-Savossa (Leppäaho 1939) ja Laatokan Karjalassa (Saksa 1985: 46–47; Saksa 1998: 72–73). Tämän artikkelin puitteissa esihistorialliseen aikaan ajoittuvalla uhriröykkiöllä tarkoitetaan nimenomaan niitä rautakautisia kiinteitä muinaisjäännyksiä, jotka täyttävät seuraavaksi esiteltävät arkeologiset tunnusmerkit. Koska uhraaminen on selitysmallina vain yksi vaihtoehto näiden röykkiöiden syntyhistorian kannalta ja itse termi uhriröykkiö on sisältämänsä funktio-oletuksen vuoksi merkityslatautu-

nut ja siten ongelmallinen, käytetään termiä jatkossa lainausmerkein varustettuna. Näin se erotetaan niistä tilanteista, joissa viitataan nimenomaan muinaisjäännöksen uhritulkiintaan.

Mitä tulee rökkiöiden rakenteisiin, kokoihin ja muotoihin, sisältää luokka ”uhrirökkiöt” hyvinkin erilaisia kohteita. Perinteinen arkeologinen rautakautisen ”uhrirökkiön” määritelmä lähteekin näiden muuttujien sijaan itse löytöaineistosta (kritiikistä ks. Muhonen 2009c): ”uhrirökkiöiden” löytöjen on nähty koostuvan muun muassa (palamattomista) eläinten luista ja hampaista, keramiikasta, palaneesta savesta ja rautakuonasta. Löytöaineiston ohella myös löytöjen levintä on nostettu toisinaan kriteeriksi uhrirökkiön tunnistamiseen (Kivikoski 1955: 165; Kivikoski 1961: 255–256; Kivikoski 1966: 49–50; Kivikoski 1969: 47; Salmio 1982: 192; Muhonen 2008: 19, 181). Merkittävässä osassa on lisäksi ollut tiettyjen löytöjen puuttuminen: ”uhrirökkiöistä” ei ole nähty voivan löytyä ihmisluuta – ne ovat Jouko Voionmaata (1953: 60–62) lainaten ”tyhjiä” (ks. kuitenkin esim. Raike & Seppälä 2005: 65). Selkeiden (metalli)esineiden puutetta on myös pidetty indikaationa uhrirökkiöstä, vaikka poikkeuksiakin toki on (ks. Leppäaho 1939; Honka-Hallila 1984: 33; Saksa 1985: 46–47; Saksa 1998: 73).

Kuten edellä todettiin, ei uhriselitys ole ainoa näille rökkiöille ehdotettu funktio. Perinteinen käsitys ”uhrirökkiöistä” on itse asiassa hyvin bipolaarinen: muuten hankalasti selitettävissä oleva rökkiökohde tulkitaan helposti toisaalta uhripaikaksi tai puhtaasti pragmaattisen toiminnan tulokseksi. ”Uhrirökkiöiden” yleisimmät, jälkimmäiseen kategoriaan kuuluvat selitysmallit ovat jätetunkio ja talon perusta, mutta niitä on pidetty myös muun muassa väliaikaisina pajoina, keramiikanvalmistuspaikkoina ja viljelyrökkiöinä (ks. Kivikoski 1961: 255–256; Kivikoski 1966: 50; Edgren 1968: 41–42; Huurre 1972: 65–66; Hirviluoto 1977: 9; Sarasmo 1984: 2; Sarkamo 1984; Salo 1989: 16; Pohjakallio 1994: 109–115; identifioinnista ks. Taavitsainen 1992; Muhonen

2008: 171–175). Rituaali-sekulaari -dikotomian mukainen jako on kuitenkin vain yksi näkökulma arkeologisten esineiden ja kohteiden luokitteluun (ks. esim. Brück 1999; Bradley 2005), eikä ole ollenkaan selvää, voidaanko sitä soveltaa (kaikkiin) ”uhrirökkiöihin” (Muhonen 2009c).

Ajatusta rökkiöistä uhrilittareina on pidetty arveluttavana juuri siksi, että vaikeasti ymmärrettävissä olevilla kohteilla on tunnetusti taipumus leimautua arkeologiassa ”kultillisiksi” (ks. Rähälä 1994: 79; Taavitsainen 2003: 14; vrt. Kivikoski 1955: 165). Vaikka voidaan myös huomauttaa, että intuitiivisin perustein tehdyillä pragmaattisilla selitysmalleilla on tapana voittoa arkeologisessa keskustelussa vastaavien perustein tehdyt ”kultilliset” selitysmallit, ei epäily silti ole perusteeton. Avainasemassa on nimenomaan uhrirökkiön piirteiden tarkempi määrittäminen ja ymmärtäminen, joka jää aiheesta puhuttaessa helposti pimentoon: kuka on uhrannut, missä tilanteessa, kenelle, mitä ja miksi? Nämä ovat nähdäkseni kysymyksiä, joihin ei voi vastata perehtymättä ensin suomalaiseen ja lähialueiden kansanuskoon. Vaikka sen tarjoamat tiedot ovatkin analogisessa mielessä ongelmallisia, saattaa kansanperinne joka tapauksessa nostaa esiin vaihtoehtoisia selitysmalleja ja laajentaa käsityskantaamme tutkimuksen kohteena olevaan ilmiöön.

Yksin rautakautinen muinaisjäännöstyyppikö?

Edellä mainittiin, että ”uhrirökkiöitä” on oletettu nimenomaan rautakautiseksi muinaisjäännöstyyppiksi. ”Uhrirökkiöiden” ajoittaminen ei ole kuitenkaan yksiselitteistä, ja niitä onkin voitu rakentaa vielä historiallisen ajan puolella. ”Uhrirökkiöitä” on niiden sisältämien löytöjen puolesta voitu nimittäin ajoittaa usein aiemmin vain kontekstin tai keramiikatypologian perusteella: ensiksi mainittu merkitsee niiden ajoittamista esimerkiksi kalmistosijainnin pohjalta, jälkimmäinen viittaa ”uhrirökkiöiden” sisältämään keramiikkaan, joka on niin sanottua rautakauden karkeaa ke-

ramiikkaa. Laajemman kontekstin pohjalta tehtävä summittainen ajoitus on ongelmallinen, sillä uhriröykkiöiden kategorinen liittäminen aktiiviseen kalmistonkäyttöaikaan on ainoastaan oletus. Rautakauden karkean keramiikan tai sitä läheisesti muistuttavan keramiikan valmistus on puolestaan jatkunut keskiajan puolelle (esim. Taavitsainen 1990: 127, 223; Pihlman 2003: 199). Sen identifiointi voi olla ongelmallista, ja koska käytetty terminologia on sekavaa (ks. Enqvist 2005: 98–101), on yksin vanhojen kaivauskertomusten ja löytöluetteloiden pohjalta vaikea sanoa, mihin ajanjaksoon kulloinkin kyseessä oleva keramiikka kuuluu. Vanhat keramiikkatypologiset ajoituksetkaan eivät siis riitä ”uhriröykkiöiden” ajoittamiseen pelkästään esihistorialliseen aikaan kuuluviksi muinaisjäänöksiksi.

Uhrin ja uhraamisen määritelmä

Ennen kansanuskomuksia käsittelevää osiota on tarpeen vielä määritellä *uhri* ja *uhraaminen*. Nämä ajatellaan nimittäin liian helposti käsitteiksi, joiden sisällön jokainen tietää – yksin aihetta sivuava suomalainen arkeologinen tutkimus on valitettavan usein puhunut sujuvasti *uhreista*, *anneista* ja *uhrianneista* ilman niiden sisältöä selvittäviä huomautuksia. Näin ollen uhriröykkiöitäkin koskeva keskustelu jää helposti liian implisiittiselle tasolle.

Uhraamisen määrittely on siis tärkeää joskin ongelmallista, sillä käsitteen alle voidaan katsoa kuuluvan hyvin erilaisia uskonnollisia ilmiöitä. Se voidaan jakaa osiin erilaisin perustein ja sillä voidaan tavoitella hyvinkin erilaisia päämääriä (ks. esim. Henninger 2005; Drexler 2006). Itse määrittelen uhrin ainoastaan sen intention, uhraamisen, perusteella. Toisin sanoen, objekti on attribuuteistaan riippumatta uhri silloin, kun sitä käsitellään uhraamisen määrittelmän puitteissa. Uhraaminen on puolestaan määriteltävissä Åke Hultkrantzin/Hans-Egil Haugen mallin tapaan seuraavasti: “In a sacrifice is embodied an action which is intended by overhanding [sic] an object to one or more supernatural beings to estab-

lish a good relation between man and the supernatural beings upon whose will he is dependent” (Hauge 1965: 130). Määritelmässä on ainakin neljä oleellista näkökohtaa, joita kannattaa alleviivata:

1. Uhraamisessa on kyse toiminnasta, jossa annetaan konkreettisesti jokin objekti (=uhri). Lisäksi voidaan painottaa sitä, että uhraaja luovuttaa uhrin pois omasta käytöstään (Henninger 2005: 7997).

2. Uhrin vastaanottaja on aina yliluonnollinen olento eli olento, “jonka olemassalolle ei ole rationaalisia todisteita, ja jonka uskotaan ainakin jossain suhteessa olevan ihmistä voimakkaampi” (Enges 2003: loppuviite 1).

3. Uhrin tarkoituksena on edistää yliluonnollisen olennon ja ihmisen välistä suhdetta.

4. Ihminen on alisteinen yliluonnollisen olennon tahdolle.

Uhraamisessa on lisäksi olennaisesti kysymys vastavuoroisuudesta eli siitä, että uhrin antaja uskoo hyötyvänsä tai välttävänsä vastoinikäymisen antamalla yliluonnolliselle taholle jotakin konkreettista (vrt. esim. Green 2002, 20, 22, 24; Høgh-Olesen 2006: 500).

Historiallisen ajan uhritapoja kuvaava tutkimus sisältää valitettavan harvoin eksplisiittiset tiedot siitä, kuka uhrasi, kenelle ja mitä varten. Yleisesti puhutaankin vain “uhreista” ja “uhraamisesta”. Yllämainittu määritelmä on kuitenkin käyttökelpoinen suomalaisen historiallisen ajan kansanperinteen kannalta, sillä käytettävissä olevista lähteistä käy toisaalta yleisellä tasolla ilmi, että uhraaminen on tuolloin todella sisältänyt kyseisen määrittelmän mukaiset elementit.¹ Toisin sanoen, ihmiset ovat antaneet jotain konkreettista, uhrin, saadakseen yliluonnolliselta olennolta vastavuoroista hyötyä tai estääkseen jotain paha tapahtumasta. Lisäksi aikakauden tutkijatkin ovat käsittäneet uhraamisen yleisesti vastaavalla tavalla. Kyseessä on siis operatiivisen käsitteen sijaan vankasti reaali maailman uskomuksiin pohjautuva määritelmä. Näin ollen voimme todella historiallisen ajan osalta puhua uhriröykkiöis-

tä, rökkiöistä uhraamisen paikkoina.

Tilanne on kuitenkin toisenlainen esimerkiksi rautakauden osalta – kuten muitakin käsitteisältöjä esihistorialliseen aikaan siirrettäessä. Vaikka historiallisena aikana tallennetun uhrikäsityksen mukaisesti uhraamista on mitä luultavimmin harjoitettu Suomessa jo esihistoriallisena aikana vastaavanlaisissa tilanteissa, muun muassa elinkeinojen ja talon menestymisen edistämiseksi, on nimenomaan uhraamisen tunnusmerkit täyttävien muinaisjäännösten identifiointi ongelmallista. Monessa tapauksessa kyseessä saattavat ennemmin olla uskomusten myötä syntyneet kohteet, jotka sopivat paremmin jonkin väljemmän kategorisoinnin alle (vrt. Berggren 2006).

Hann feck at blóti miklu ok blotadi rafna íj. Þa er honum skylldu leid visa...

Keskiajalla kirjoitettujen lähteiden mukaan vainajattomia kivirökkiöitä oli pystytetty viikinkiajalla paikoille, joilla skandinaavit toimittivat uhreja ja myös kivirökkiöihin kerrotaan uhratun. Näille rökkiöille oli annettu nimi jonkin tapahtuman juhlistamiseksi ja ne sijaitsivat usein tärkeillä rajoilla (Jones & Pennick 1995: 119). Esimerkiksi Landnámabókin eli Islannin asuttamista kuvaavan lähteen noin vuosien 1306–1308 välillä kirjoitetun Hauksbók-version mukaan Floki Vilgerdaron -niminen mies oli lähdössä Norjasta vuoden 860 jKr. tienoilla matkalle Islantiin ja pyhitti kolme korppia näyttämään hänelle sinne tietä. Pyhittäminen tapahtui uhritoimituksella. Uhripaikalle rakennettiin toimituksen päätyttyä varda, kivirökkiö, joka nimettiin Flokin rökkiöksi. Tämän jälkeen Floki purjehti merelle (ks. Jónsson 1900: 5; Zoëga 1910: 472; Pálsson & Edwards 2006: 1–3; Näsström 2008: 86; ks. myös Muhonen 2009a: 40, alaviite 1).

Viikinkiajan skandinaavien uskomuksista puhuttaessa mainitaan usein käsite *harg*, jolla on voitu tarkoittaa muun muassa kivirökkiötä. Esimerkiksi *Hyndluljóð*-nimisessä eddarunossa kerrotaan härän

teurastamisesta ja kivirökkiön voitelemisesta sen verellä. *Hargien* luona toimitettuihin uhreihin viitataan myös toisaalla (ks. Steinsland 2005: 284; Näsström 2008: 126). Koska viikinkiaikaa kuvaavat tekstit on kirjoitettu vasta satoja vuosia myöhemmin, on niiden todistusarvoon suhtauduttava epäillen etenkin detaljitason. Kuitenkin niiden viestiä kiviraunioista uhripaikkoina voidaan pitää suhteellisen luotettavana, sillä uhrirökkiöt ovat tallentuneet myöhempiinkin kirjallisiin lähteisiin ja ne ovat myös olleet osa Itämeren alueen yhteistä kansanperinnettä. Perinne on tuskin syntynyt ja/tai levinnyt kokonaisuudessaan laajalle alueelle vasta kristillisen aikakauden uskonnollisissa puitteissa.

Lehmä kun poiki, niin sen kuusen juurelle uhrasivat ensimmäisen kupillisen juustoa...

Maininnat suomalaisista uhrirökkiöistä ovat huomattavasti saagatekstejä myöhempiä. Vuoden 1690 tuomiokirjoihin merkitty tapaus Pälkjärven Heiskunvaaralta on mielenkiintoinen, sillä se kuvaa hyvin kirkon silmissä tuomittavina pidettyjä tapoja. Siinä varkaudesta syytetty mies väitti häntä syyttäneen Heikki Hiljakaisen palvelvan paholaista: Hiljakainen oli kertomuksen mukaan kantanut olutta ja paloviinaa peltonsa reunassa seisovalle kivirökkiölle vieden sinne myös joka kerta teuraseläimestä lihanpalan (Kuujo 1963: 192). Kyseessä ei kansanuskon perusteella ollut mikään sielunvihollisen palvominen, vaan uhrin oli todennäköisesti tarkoitettu haltijoille. Vaikka kyseessä onkin puolustuksen väite, ei se liene muiden historiallisen ajan uhrirökkiömainintojen valossa perätön. Kyseessä on luultavasti todellinen tapahtuma, jonka puolustus on hyödyntänyt vastasyytteen muodossa. Aikomus viedä olutta kiviraunioon on tallentunut myös Virossa; varoitustarina kertoo, että uhria ei saanut jättää toimittamatta (ks. Selirand 1989: 168).

Hankalammin arvioitavissa on kolmekymmentä vuotta ennen Pälkjärven kärkeä sattunut tapaus Ristiinan seurakunnassa:

Viipurin piispa Nicolaus Nycopensis valitti vuonna 1660 edellisessä tarkastuksessa ilmoitulleista karkeista tapauksista (*grofva casus*), joihin kuului muun muassa lehtojen ja kukkuloiden palvominen (Pinomaa 1949: 70–71). Palvontapaikkana eivät ehkä kuitenkaan olleet kukkulat, sillä niihin viitataan alkuperäisessä kirjeessä sanalla *högar* (Tigerstedt 1880: 170). Högillä on aiemmin tarkoitettu kukkulan ohella jonkinlaista kasaa tai röykkiötä, joten kyseessä ovat periaatteessa voineet olla palvonta- eli uhripaikkana toimineet kiviröykkiöt.²

Ehkä kuuluisin uhriröykkiömme sijaitisi toisella puolella Suomea Töysässä, jossa vielä 1700-luvulla oli tapana uhrata pieniä esineitä ja rahaa ristiraunioksi kutsuttuun kiviröykkiöön pystytetylle mäntypuiselle kувalle. Kuva oli suuren miehen kokoinen ja muotoinen ja sillä oli rautarenkaat korvissa. Paikalliset kutsuivat sitä Tohnin epäjumalaksi paikalla asuneen suvun mukaan ja sille tuotiin lisäksi esikoisuhreina jyviä ja maitoa. Lapuan nimismies tuhosi kuvan 1700-luvun puolivälin tienoilla ilmeisesti polttamalla, jonka jälkeen raunio hajotettiin. Paikallistarinat kuitenkin osoittavat, ettei ristiraunion hävittäminen pyyhkinyt ihmisten mielistä uskoa paikan yliluonnollisiin voimiin (Skogman 1864: 153; Aspelin 1871: 171; Aspelin 1885: 93; Aspelin 1902: 28; Aspelin 1904: 45; Soikkeli 1908).

Osa uhriröykkiöistä liittyy oleellisesti uhripuuperinteeseen, joka on elänyt Suomessa pitkälle historialliseen aikaan. Uhripuita on epäilemättä kasvanut koko maassa, mutta niistä on säilynyt eniten tietoja Itä-Suomesta. Näille puille uhrattiin eläinten osien lisäksi ensimmäiset antimet muun muassa jyvistä, kaloista ja poikineen lehmän ja kissan maidosta. Myös talon emännän ensimmäiset saattettiin viedä uhripuun juurelle ja lisäksi näiden puiden koloihin uhrattiin rahaa. Puille uhrattiin myös tiettyinä määräaikoina sekä tilapäisistä syistä, esimerkiksi vasikan syntyessä, talon muulla tavalla hyötyessä tai taudin kohdatessa (ks. esim. Paasonen 1881; Killinen 1890: 88; Pelkonen 1902: 192–193; Rantasalo 1934: 1434–1436; Harva 1932: 472; Harva 1933:

208–211; Harva 1948: 299–311; Haavio 1951: 247–249; Paulaharju 1922: 248–249).

Uhripuita kasvoi talojen ja lähteiden luona, pelloilla ja erilaisten rakennusten sekä uhrikivien läheisyydessä (Harva 1948: 299–301; Haavio 1951: 248). Uhripuiden sijainti pelloilla viittaa siihen, että niillä voi olla yhteys esimerkiksi raivausröykkiöihin. Talon uhripuun kerrotaan joskus myös todella sijainneen kiviröykkiössä, kuten esimerkiksi Aarne Rossander mainitsee. Hänen mukaansa Hartolassa oli monin paikoin tapana viedä uutisjyvät, -perunat, -nauriit ja -juustot uhripuiden alla oleviin raunioihin. Uhrit olivat vastalahja kodinhaltijan suomasta hyvästä huolenpidosta ja runsaista antimista (Rossander 1910: 322; Rossander 1911). Sama tapa eli myös Heinolassa, jossa erään emännän kerrotaan uhranneen pellon keskellä sijainneeseen kiviröykkiöön esikoiset kaikista ruokatarpeista kuten maidosta, keitoksista ja lihasta. Paikalla oli nähty luita jäännösinä uhreista, jotka oli tarkoitettu karjaonnan edistämiseen (Marjakorpi 1910: 59). Vastaavasta tavasta kerrotaan myös seuraavasti (Rantasalo 1934: 1435):

*Pielavedellä Vaaraslahden kylässä Häkkinlänniemessä oli ennen aikaan uhrikuusi, ja se kuusi on kasvanut jättiläisten kalasaunan uunin sijalle, ja se oli niin vahva, etteivät miehen sylet tyven ympäri ylettäneet. Lehmä kun poiki, niin sen kuusen juurelle uhrasivat ensimmäisen kupillisen juustoa (ja jokaisesta eläinten tappaisrokasta ensimmäisen kupillisen veivät kuusen juurelle uhriksi) ja sitä kuusta eivät tohtineet hakata.*³

Esimerkiksi Kalannin Kylähiiden pieni kivikumpare, jossa kasvoi uhripihlaja, saattaa olla näihin tunnettuihin kiviröykkiö-uhripuu -yhdistelmiin verrattavissa oleva paikka (ks. Koski 1967: 121, 169).

On kuitenkin vaikeaa tai jopa mahdollista erottaa yksittäistapausten kohdalla sitä, ovatko kiviröykkiö ja uhripuun muodostaneet tarkoitushakuisen kokonaisuuden, onko kiviröykkiöön eli uhripaikalle kasvanut sattumalta puu vai onko vasta puulle ruvettu tuomaan uhreja. Joissakin tapauksissa kyse on varmaankin sattumasta,

mutta uhriröykkiön ja -puun välistä tiivistä sidettä ei ole syytä kokonaan epäillä. Anders Andrénin (2004) esittämä ajatus rautakautisista kolmiomaisista kivilatomuksista (*treuddar*) maailmanpuun representaatioina tai sitä symboloivien todellisten puiden kasvualustoina (*trädsättningar*) on kiinnostava, sillä Ruotsissakin historialliselta ajalta tunnetut uhripuut, jotka vastaavat niihin liittyvän perinteen osalta pitkälti suomalaisia uhripuita, ovat ehkä senkaltaisen tavan jäännöksiä. Manner-Suomesta ei tietäkseni ole löydetty vastaavanmuotoisia kivilatomuksia, mutta koska monet Itämeren alueen historialliselta ajalta tunnetut uhripaikat ovat yleispiirteiltään samanlaisia, palautunee niihin liittyvä traditio pääperiaatteiltaan jo esihistorialliselle ajalle. Tarkoitan esimerkiksi lähteitä, kiviä ja puita, joten puun ja kiviröykkiön välinen yhteys ei olisi tavatonta rautakauden Suomen uhripaikkojakaan ajatellen. Suora arkeologinen todistusaineisto puunjäännösten muodossa olisi kuitenkin voinut säilyä vain hyvin poikkeuksellisissa olosuhteissa (vrt. Frösön kirkon alta löytynyt uhripuun kanto, ks. esim. Iregren 1989; Näsström 1996), joten asian todentaminen jää avoimeksi.

Viisas oli lukenut loitsuja ja teurastanut nuoren kukon sekä valanut sen veren kivien väliin

Kiviröykkiöihin on uhrattu ruokatarpeita, uudistuotteita ja rahoja myös Virossa. Lisäksi tapa tuoda uhreja talon läheisyydessä kasvaneiden puiden alle on ollut vallalla myös Suomenlahden etelärannalla, ja siellä kiviröykkiö oli ilmeisesti toisinaan olennainen osa uhripaikkaa (Rein 1870: 36; Krohn 1894: 31; Haavio 1942: 452). Esimerkiksi erään talon pihamaan nurkassa seisoneesta kivirauniosta kerrotaan, että sille vietiin jokaisesta viljasadosta ensimmäiset tähkät ja jokaisesta ruoasta ensimmäiset suupalat. Röykkiöön vietiin myös verta (Selirand 1989: 168), mistä löytyy maininta Suomes-takin (ks. Rantasalo 1933a, 187).⁴ Erityisen mielenkiintoista myös Suomen uhriröykkiöitä ajatellen on se, että viron kielen sa-

nalla *hiis* on joskus tarkoitettu pyhää kiviröykkiötä, johon uhrin pantiin (ks. Koski 1967: 50–51, 54, 63, 72, 83, 94). Toisinaan uhrattiin myös tautien parantamiseksi; käytäntö vastaa vatjalaisten tapaa uhrata rahaa yliluonnollisten olentojen asuttamiin kiviröykkiöihin sairauden parantamiseksi tai estämiseksi (ks. Ariste 1965). Raunioihin uhraaminen on voinut Suomessakin hyvin liittyä parantamiseen, sillä taudit, niiden hoitaminen ja kiviröykkiöt ovat myös meillä kuuluneet toisinaan oleellisesti yhteen – oletettiinhan tautien yhdeksi mahdolliseksi tartuntapaikaksi kiviröykkiö (ks. Vilkuna 1965: 88–91; Koski 1967: 162, 169).

Muinaisuudessa näet on tähän uhrattu tinalehtiä ja rahoja...

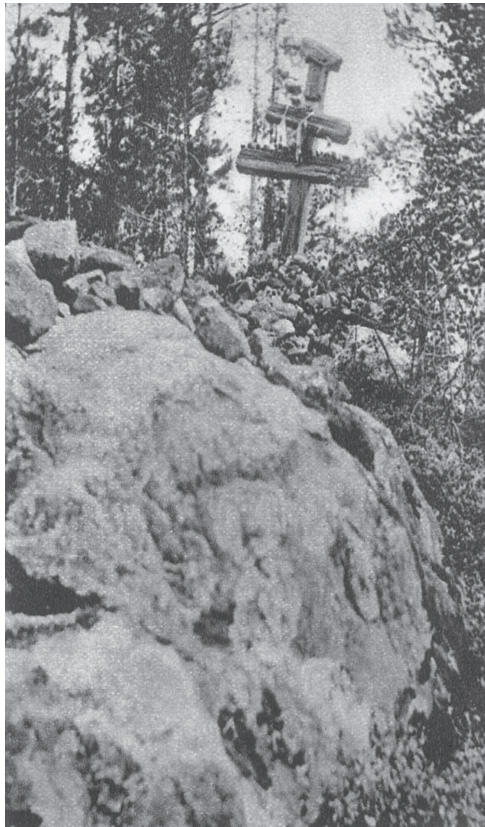
C. F. Meinander on tuonut esiin, että Pohjanmaan röykkiötä on käytetty myöhemmin uhripaikkoina, joihin tuotiin kolikoita ja tikkuja (Meinander 1977: 21). Myös Unto Salo (2004: 205–206) mainitsee, että esihistoriallisiin kumpuihin on ruotsinvallan aikana päätynyt rahoja. Osaa näistä voi seuraavien tietojen perusteella pitää uhreina.

Tietoja rahojen uhraamisesta röykkiöihin on Tohnin ristiraunion ja virolaisten ja vatjalaisten esimerkkien lisäksi myös muun muassa Lapualta. Näiden mukaan Simsiönvuorella oli menneinä aikoina kasattu kiviröykkiö, jota kutsuttiin uhripaikaksi, ja johon oli tuotu nelikulmaisia hopearahoja. Paikallisen uskomusperinteen mukaan raunioon kelpasi uhriksi rahan lisäksi myös ainakin kivet, joita vuoren ylitse aikovat olivat pakotettuja siihen heittämään (Wargelin 1792: 2; Mathesius 1843: 259; Aspelin 1871: 173; Aspelin 1904: 44; Paulaharju 1933: 26).⁵ Samanlaiseen uhriraharöykkiöön viittavia tietoja on myös muualta Pohjanmaalta: Närpiön pastori Elias Petri Holmius kirjoitti Tukholman antikviteettikollegiolle 1600-luvun loppupuolella rahojen uhraamisesta mainitessaan paikalliset röykkiöt. Kuvaus on tulkittavissa eri tavoin, mutta paikalliset väittivät joka tapauksessa olevansa epätietoisia röykkiöihin liittyvästä epäjumalallisesta toiminnasta tai siitä, että niistä olisi

löytynyt rahoja (Bomansson 1859: 138). Tunnustamisen välttely on hyvin ymmärrettävää, sillä asiasta olisi voinut joutua vastaamaan noita oikeudenkäynnissä (Meinander 1977: 20–21).

Uhriraharöykkiöistä löytyy myös muita mainintoja. Yksi tällainen raunio on sijainnut Rääkkylässä, Piimän kylässä, ja siitä kerrotaan seuraavasti:

-- petäjikön keskellä [on] 1–2 jalkaa korkea soikean muotoinen kivipanos, jonka pitempi halkasia on 24 ja lyhempi halkasia 16 jalkaa pitkä -- Tämän kivikehän, joka vanhaan aikaan kuului olleen ympäröity sanotun kuvion muotoisella vieretysten ladotulla kivirivillä, ovat rahain etsijät hajotelleet melkeen perinpohjin, ettei siitä enää aivan tarkkaa selkoa saa. Muinaisuudessa

Kuva 1. Ylä-Kuittijärven Matkaniemellä seisovt pyhän Miikkulan risti (Paulaharju 1944, 32 kuvasiou). Ristin juurelle tuoduista kivistä on syntynyt röykkiö.

näet on tähän uhrattu tinalehtiä ja rahoja, joita esim. joutomies Jaakko Iknaatus oli kerran ¼ kopeikan ja ristirossan kappaleissa kerännyt mysynsä täyteen. (Maukonen 1879: 35.)

Paikalle väitettiin haudatun ruotsalaisen sotaväen tappamia venäläisiä, mutta sieltä ei ollut löydetty rahojen ja tinalehtien lisäksi mitään muuta.

Myös Keski-Suomessa uhrattiin rahoja rökkiöihin – vielä ilmeisen myöhään. Hugo Hörtsänä kertoo Orivedellä 14.7.1935 päivätyssä kirjeessään seuraavasti metsässä sijaitsevasta pienestä rauniosta, jota paikkakunnalla nimitettiin lapinkiukaaksi:

Kiviröykkiö on jo ennen hajotettu ja mekin Oriveden nimismiehen sekä (pientilallinen) Ojalan kanssa möyrimme sen keskustan ja siellä oli palanutta kiveä sekä tuhkaa ja 5 pennin raha vuodelta 1889 sieltä myös löytyi. Ojala kertoi nähin ennen heitellyn rahoja saadakseen onnea. (Hörtsänä 1935.)

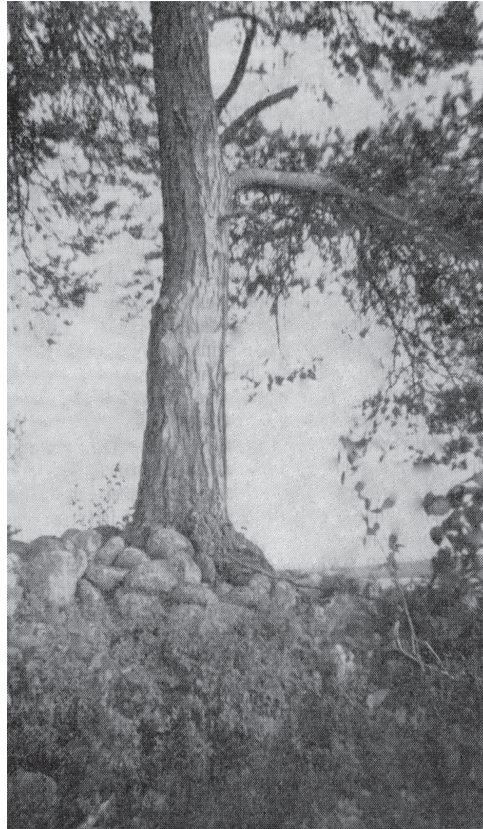
Hörtsänä kuulema selitys vaikuttaa hyvin luontevalta, sillä rahoja on uhrattu mitä erilaisimpiin paikkoihin, joissa supranormaalien olentojen kuviteltiin asustavan. Esimerkkeinä mainittakoon historiallisen ajan kalmistot ja muurahaispesät – jälkimmäiset käsitettiin metsänhaltijan asuinsijoiksi (Hämäläinen 1920: 106–107).

Rahoja kerrotaan uhratun myös Iin ulkosaarilla, muun muassa Krunneilla ja Tukkikarilla, joilla on J. W. Calamniuksen mukaan ollut ihmisen kokoiseksi ja muotoisiksi rakennettuja kiviröykkiöitä (Calamnius 1868: 220). Toisen kuvauksen mukaan kyseessä olisivat Maa- ja Ulkokrunnin tapauksessa olleet ennemminkin kivipatsaat, joille kelpasi uhriksi myös viina ja joiden alta kerrotaan löytyneen vanhoja ruotsalaisia rahoja (Snellman 1887: 54–55; patsaista ks. myös Castrén 1852: 113; Castrén 1853: 208–209; Appelgren 1882: 50–51).⁶ Kalastajat toimittivat uhreja Iin ulkosaarilla hyvän saaliin ja tyvenen ilman toivossa, ja näin on voitu menetellä muuallakin. Esimerkiksi J. F. Ollisen kertomus eräästä Keuruulla sijainneesta ”kalastajan kiukaasta” voi viitata tähän: rauniosta olisi sitä purettaessa löytynyt kaksi kuparirahaa (Ollinen 1893: 13).

Rahojen uhraaminen järveen on ollut osa

kalastajien tapaperinnettä (ks. esim. Paulaharju 1910: 326; Rikkonen 1931: 75, ks. myös 98), joten edellä mainitut esimerkit eivät ole yllättäviä. Osa lapinraunioista saattaa selittyä (historiallisen ajan) uhripaikoiksi, mihin viittaa myös kalastajien tapa kasata röykkiöitä kivi kiveltä (Muhonen 2008: 169, alaviite 247; ks. myös Taavitsainen 2003: 14–15).⁷ Simsiönvuoren raunioonhan kelpasi uhriksi myös kivi, mutta tavasta on tallennettu tietoja erityisesti kalastajien keskuudesta. Esimerkiksi Himangan Hevoskarilla sijainneen kivikummun kerrotaan syntyneen siten, että kukin kalastaja olisi heittänyt siihen kiven (Takala 1897: 80–81). Samaa tapaa noudattivat myös Maakallan ja Tankkarin vesillä kalastaneet, joiden oli kunkin vietävä pyyntikauden alkaessa kivi karin korkeimmilla kohdilla sijainneisiin suuriin raunioihin pyyntionnen varmistamiseksi (Vilkuna 1965: 97). Myös karjalaiset kalastajat tunsivat tavan, sillä he ottivat joka matkallaan järvestä kiven, veivät sen röykkiöön ja sanoivat: ”Tässä kivi lahjaksi!” Samoin meneteltiin myös muulloin vesillä liikuttaessa, jotta matka onnistuisi (Harva 1932: 472–473). Joidenkin röykkiöiden ääreen oli Uno Harvan mukaan pystytetty puuristi, mutta se ei ollut estänyt uhriritavan jatkumista.⁸ Tapa uhrata kiviä ristin juurelle on merkitty muistiin myös Vienan Karjalasta. Samuli Paulaharju (1919: 37–38) kertoo, että Ylä-Kuittijärven Matkaniemen rantakalliolla seisoj pyhän Miikkulan risti, jonka juurelle tai poikkipuulle käytiin onnistuneen matkan tai kalaretken jälkeen viemässä kivi.⁹ Näistä oli kertynyt valtava kasa (Kuva 1). Kiviä mainitaan samalla järvellä tuodun myös karsikkopuun juureen – tässäkin tapauksessa niin paljon, että paikalle muodostui raunio (Kuva 2) (Perttu 1978: 29, 220–221). Kuten talon uhripuiden ja kiviraunioiden tapauksessa, näyttävät uskomukselliseen elämäntilanteeseen kuuluva puu ja kiviröykkiö muodostaneen tiiviin kokonaisuuden joskus myös kauempana kotoa.

Kivien uhraaminen on yhteispohjoismaista perinnettä. Siinä missä paimenet uhrasivat Pohjanmaalla ja muuallakin kiviä

Kuva 2. Ylä-Kuittijärven Rauvankoron karsikkomäntä ja sen juureen kannetuista kivistä syntynyt matala raunio (Perttu 1978: 220).

suurten maakivien rakoihin ja syvennyksiin karjaonnan edistämiseksi (Landtman 1919: 766–768; Tegengren 1921: 21, 25, 28–29; ks. myös Tegengren 1919: 56–58), meneteltiin Skandinaviassa samoin matkanteon onnistumisen varmistamiseksi (Olrík & Ellekilde 1926–1951: 340–341). Joissakin tapauksissa rajanveto pikkukivillä päällystetyn maakiven ja silmäkivellisen röykkiön välillä voi olla jo mahdotonta, mutta varsinaisiin röykkiöihin uhraaminen tunnettiin joka tapauksessa myös Skandinaviassa.

Kiviä, oksia ja rahoja on uhrattu esihistoriallisiin röykkiöhautoihin Ruotsissa. Merellä kuolleita ja hukkuneita on puolestaan haudattu kiviröykkiöihin, joihin ohikulkijoiden piti ruotsalaisen tavan mukaan heittää eli uhrata kivi (Hagberg 1937: 513,

515, 594–596).¹⁰ Kiviröykkiöitä on rakennettu Pohjoismaissa myös onnettomuus-, itsemurha- tai murhapaikoille. Kyseessä olivat toisinaan myös epätoivottavalla tavalla kuolleiden hautasijat. Vainajan uskottiin olevan läsnä näissä paikoissa ja aiheuttavan epäonnea ja vahinkoa ohikulkijoille, elleivät he uhranneet röykkiöihin risuja, tikkuja, kiviä, lappuja ja joskus myös rahoja.¹¹ Varhaisin maininta sellaisesta uhriröykkiöstä on jo Olaus Magnuksen *Pohjoisten kansojen historiassa* ja sellaisia rakennettiin myös paikoille, jossa ruumista kuljettamassa olleet levähtivät (Olrík & Ellekilde 1926–1951: 487–491; Hagberg 1937: 356–357, 512–521, 528; ks. myös Hauge 1965: 97).

Vastaavia röykkiöitä tunnetaan myös Suomesta (ks. esim. Landtman 1919: 267–268, 766–768): esimerkiksi Pyhämaalla tehtiin kiviröykkiöitä tapaturmaisen kuolinpaikan merkiksi (Killinen 1885: 146). Joskus tosin risut muodostivat itse röykkiön, eivät kivet: muun muassa Pohjanmaalla oli tapana heittää oksia ja risuja kasoihin itsensä murhanneiden hauta- tai kuolinpaikoille (*Muutamia sanoja...* 1871: 144; Sandelin 1894: 93) ja vastaavasti kerrotaan, että ohikulkijan piti heittää risu pyhänä pidetyn puun oksalle välttääkseen onnettomuuden (Warelius 1848b: 309). Tapa uhrata oksia ja risuja – ja niiden ohella myös nuppineuloja ja rahaakin – puun alle on taltioitu Orivedeltä, missä kirkkoherra Josephus Olai Lauraeus poltatti petäjän ja sen juurelle uhraamisen tuloksena syntyneen risukummun vuonna 1688 (ks. Gadd 1946: 19, alaviite; Lehtonen 2006: 309–310).¹² Risukasat eivät kuitenkaan aina liittyneet hauta- tai kuolinpaikkoihin, sillä Virolahdelta on talletettu seuraavanlainen maininta:

Paimenilla on paikkapaikoin karjatien vieressä perämaille mennän havuin ja risuin kokous, johon joka päivä antavat jotain uhriksi, niinkuin havuja, risuja ja vielä kiviäkin, ja siihen viskatessaan sanovat: 'Raappo, raappo, älä minun karjaan' katota, viitsa mettään, karja kotiin!' Sen mikkelin päiväinä polttaavat, kun ei enää pakoteta siitä etemmäksi karjoinensa perämaille menemään. (Rantasalo 1933b: 690; vrt. Landtman 1919: 766–768; Tegengren 1921:

20.)

Samanlainen tapa tunnetaan Skandinaviasta, jossa uhriröykkiöiden aika ajoin tapahtunut polttaminen on myös kuulunut asiaan (ks. Olrik & Ellekilde 1926–1951: 490–491; Hagberg 1937: 516).

Ohikulkijoiden tapa heittää kiviä röykkiöihin ei rajoitu Pohjoismaihin tai historialliseen aikaan. Antiikin kreikkalaisten jumala Hermeksellä oli vahva yhteys röykkiöihin (*herma/hermaia*), joita käytettiin yleisesti tienviittoina, rajamerkkeinä ja teiden varsien hautoina. Ohikulkijat heittivät kiven näihin röykkiöihin tuodakseen julki hänen paikallaolonsa. Mielenkiintoinen yhteys kotoiseen perinteeseemme on se, että Hermes auttoi matkustavaisia, oli muun muassa paimennettävien eläinlaumojen suojelija ja rajojen jumala (Guthrie 1962: 238–239; Burkert 1985: 156–159).

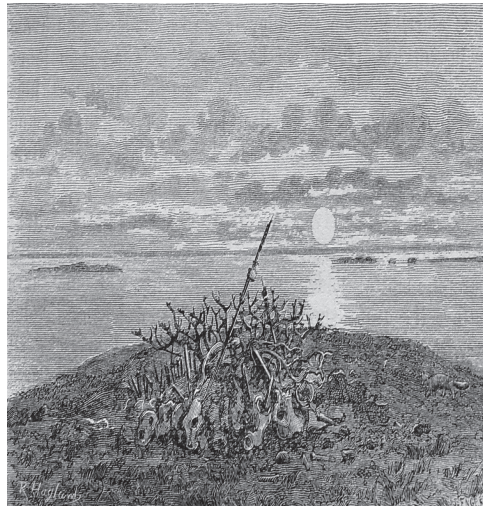
Tapa uhrata kiviä röykkiöihin on myös levinnyt laajalle alueelle, eri maanosiin asti (Harva 1932: 473; ks. tarkemmin Sierksma 1963), ja sama on todettavissa ohikulku-uhreista yleisemminkin (ks. Hagberg 1937: 530): esimerkiksi Intiassa röykkiöitä rakentui kivi kiveltä paikoille, joissa joku oli kuollut yllättäen tai epänormaaliilla tavalla (Walhouse 1878: 22). Kivillä on röykkiöihin kertyvinä ohikulku-uhreina siten luultavasti huomattavan vanha alkuperä. On lisäksi merkillepantavaa, että *herma/hermaia* -röykkiöiden synty liittyi alueiden valtaamiseen ja merkitsemiseen – ottaen huomioon ohikulku-uhriperinteen laajan levinneisyyden, olisiko vastaavaa voinut tapahtua myös Suomessa jo hyvinkin varhain? Mikäli näin olisi, herättäisi se kysymyksiä myös maamme (löydöttömienkin) röykkiöiden, esimerkiksi lapinraunioiden, rajaluonteesta ja ilmiön iästä (lapinrauniokeskustelusta ks. esim. Vilku 1999: 60–62; Salo 2000: 56–57; Taavitsainen 2003: 13–14, 17); myös vainajaton röykkiö on ehkä toiminut rajamerkkienä ja rakentunut kivi kiveltä? Näiden seikkojen lähempi tarkasteleminen ei ole kuitenkaan mahdollista tämän artikkelin puitteissa.

Uhri-eläinten lihan syövät he itse, luut hajoitetaan uhrikummulle...

Kiviröykkiöt ovat toimineet uhripaikkoina myös sirkumpolaarisen alueen kansojen keskuudessa. Norjan saamelaiden kerrotaan esimerkiksi uhranneen *jabme-aimossa* eli kuolleiden kodissa hallitsevalle *jabme-akalle* muun muassa sulkemalla elävän kukon kiviröykkiöön (Holmberg 1915: 25; ks. myös Harva 1932: 473). Senkaltaisia uhripaikkoja on tutkittu Norjassa – kyseessä ovat kiviaidan ja joskus myös keskusröykkiön muodostamat alueet, joihin uhrin tuotiin (Vorren 1985; Vorren & Eriksen 1993). Samantyyppisiä mahdollisia uhripaikkoja, kivikehän ja röykkiön yhdistelmiä, on kartoitettu myös Ruotsissa (Wennstedt Edvinger & Broadbent 2006). Niitä on löydetty myös Suomen Lapista, aivan Norjan rajan tuntumasta (ks. Karjalainen 2007), eikä niiden osoittautuminen uhripaikoiksi olisi erityisen yllätyksellistä.

Detaljien suhteen mielenkiintoinen sirkumpolaarisen alueen uhriröykkiöistä kertova kuvaus on tutkimusmatkailija A. E. Nordenskiöldin käsialaa ja se perustuu hänen vuonna 1878 tekemiinsä havaintoihin nenetsien luona Waigatshin saarella, Novaja Zemljan eteläpuolella (Kuva 3). Nordenskiöld (1881: 78–79) kirjoittaa näkemästään seuraavasti:

Venäläinen isäntämme tiesi kertoa, että samojedeja [nenetsejä] vaelsi kaukaa näille paikoille uhraamaan ja lupauksia tekemään. Uhri-eläinten lihan syövät he itse, luut hajoitetaan uhrikummulle ja jumalat [pienet toisesta päästään veistetyt puupalikat ja pidemmät seipäät] tuhtrataan uhratun eläimen verellä. -- Uhrikumpuna oli muutaman neliömetrin alainen kiviraunio erikseen olevalla töyräällä. Kivien seasta löytyi: 1. Peuran pääkalloja aivojen ulosottamiseksi rikkilyödyt, mutta sarvet vielä otsaluussa kiini; -- 2. Peuran pääkalloja lävistetyillä otsaluilla, seipäille pujotut ja kumpuun pystytetyt. Joihinkuihin seipäisiin oli ihmiskasvoja leikattu toiset toistensa yläpuolelle. 3. Joukko muitakin peuranluita, ytimen ulosottamiseksi ruhjotuita ydinluita seassa. 4. Karhunluita, joiden joukossa oli niin hiljattain ammutun

Kuva 3. Nenetsien uhrikumpu Waigatshin saarella Novaja Zemljan eteläpuolella. Piirros on Nordenskiöldin (1881: 78) vuoden 1878 matkalta.

karhun kämmenet ja puoleksi nyletty pää, ettei liha niistä vielä ollut mädäntynyt; -- 5. Joukko raudanpalaisia, särkyneitä kirveitä, pataraneja, vanhoja puukkoja, rikkinäisen huuliharpun metalliosia j.n.e. ja vihdoin 6. Ne mahtavat olennot [puupalikat], joille koko tämä komeus oli uhrattu.

Eri traditioita, myöhäsyntyistä perinnettä vai tapojen kontinuiteettia?

Edellä on esitelty erilaisia esimerkkejä historiallisen ajan uhriröykkiöistä. Ydinkysymys esihistoriallisten uhriröykkiöiden kannalta on luonnollisesti se, missä määrin voidaan puhua perinteen kontinuiteetista. Vaikka jonkinlaisia uhriröykkiöitä on mitä luultavimmin ollut Suomessa jo ainakin rautakaudella, ei kysymykseen ole helppoa vastausta. Myöhäisellä historiallisella ajalla tapahtunut röykkiöihin uhraaminen on nimittäin osa monimuotoista tapakompleksia, jonka kehityksen selvittäminen ei ole yksioikoista: vainaja-, haltija- ja pyhimysperinne näyttää röykkiöiden(kin) tapauksessa sekoittuneen tavalla, joka mahdollistaa monia eri tulkintoja. Uhrin tapojen laaja kirjo viittaa joka tapauksessa siihen,

että kysymyksessä ovat jossain määrin eri traditiot. Ainakin kalastajien ja ohikulki- joiden tapa uhrata kiviä ja talonväen tapa viedä ensiuhreja röykkiöihin ovat sen ver- ran erilaisia, että kummallakin lienee oma lähtökohtansa.

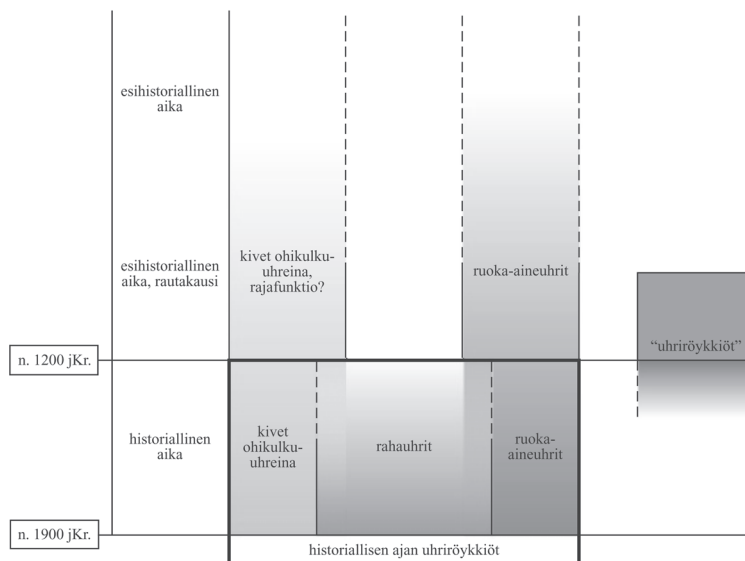
Kivet ovat ohikulku-uhreina kauas levinnyttä ja ikivanhaa perinnettä, joka saattaa selittää osan historiallisen ja jopa esihistoriallisenkin ajan löydöttömistä röyk- kiöistämme. Kysymyksiä herättää se, kuin- ka paljon kyse on alunperin ollut vainajat- tomista röykkiöistä: tapa on historiallisella ajalla liittynyt osittain kuolin- ja hautapaik- koihin, mutta kyse saattaa olla kristinuskon silmissä epätoivottavalla tavalla kuolleiden poikkeuksellisesta hautaamisesta. Kirkol- linen traditio ei silti välttämättä ole ainoa lähtökohta käsityksen alkuperää haettaessa (ks. Pentikäinen 1990: 126–131).

Ruoka-aineiden kiviröykkiöihin uhraa- misessa on luultavasti kyse toiminnasta, jonka juuret ovat ajassa ennen kristinus- koa: viikinkiajan Skandinaviaa kuvaavien tekstien vertaaminen historiallisella ajalla Virosta, Suomesta ja saamelaisten parista taltioituihin uhratapoihin on tärkeää, sillä laajalle alueelle levinneen röykkiöuhritavan syntyminen vasta kristillisessä kontekstissa tuntuu hyvin epätodennäköiseltä. Mutta mikä sitten on tämän tavan suhde esihisto- riallisiin hautoihin? Viron kiviröykkiöihin historiallisella ajalla kannettujen uhrien suhteenhan on oletettu, että hiis- eli kultti- paikan primäärinen ydin olisi ollut (röyk- kiö)hauta (ks. Koski 1967: 98, 101–104). Esihistoriallinen struktuuriton hautaröyk- kiö ja historiallisen ajan uhriröykkiö ovat perusrakenteeltaan (tai rakenteettomuudeltaan) niin lähellä toisiaan, että niiden yhdistäminen tuntuu sinänsä luontevalta. Hypoteesi perustuu kuitenkin implisiitti- seen oletukseen, jonka mukaan esihistori- allinen röykkiöihin uhraaminen olisi ollut sidoksissa ainoastaan hautoihin – historial- lisen ajan uhrivat röykkiöihin olisivat siis tavan relikkejä ja jääneet elämään senkin jälkeen, kun vainaja piti haudata kirkko- maahan. On kuitenkin luultavampaa, että kansanperinteessä myöhemmin näkyneet

tavat ja uskomukset ovat yhdistelmä, jonka lähtökohdat ovat sekä hautauhreissa että muissa kiviröykkiöihin tuoduissa uhreissa. Esihistoriallisen hautaröykkiön ja histori- allisen ajan uhriröykkiön rinnastaminen perustuisi siis näennäisyyteen, pelkkään morfologiseen korrelaatioon.

Osa historiallisen ajan röykkiöuhrita- voista on uhriobjekteiltaan varmasti myö- häsyntyistä perinnettä. Kolikoiden uhr- raaminen on luultavasti tullut kyseeseen vasta siinä vaiheessa, kun raha on saanut pysyvän jalansijan vaihdon välineenä ja ar- von mittana. Katolisen kirkon rahauhreilla on luultavasti ollut osansa kehityksessä, sillä se on nähdäkseni stimuloanut uuteen käytäntöön myös kristillisten uskomusten ulkopuolella. Silloin rahoja on alettu uhr- rata myös paikoille, joissa vanhojen sup- ranormaalien olentojen kanssa on totuttu pitämään yhteyttä. Silloin uusi uhriobjekti näyttelisi osaa vanhassa röykkiöuhriperin- teessä. Toisaalta rahoja ja muita objekteja on voinut päätyä röykkiöihin myös siksi, että ihmiset ovat käsittäneet ne (aiemmik- si) hautapaikoiksi ja pyrkinet tulemaan toimeen niissä asuvien tai niissä *oletetusti* majaansa pitävien vainajien kanssa. Tällöin kyse ei olisi esihistoriallisen ajan *uhriröyk- kiö*perinteen jatkumosta. Samasta asiasta puhuttaisiin myös niissä tapauksissa, joissa röykkiö olisi vain myöhemmin valikoitu- nut näkyvänä ja kolkkona paikkana koh- teeksi, johon erilaisia uskomusolentoja oli luontevaa assosioida. Lisäksi oma lukunsa ovat myös röykkiöt, joista puhutaan kan- sanperinteen perusteella ”muinaisina uhri- paikkoina”. Tunnetuin näistä on Oriveden Eräpyhä (ks. Muhonen 2009b). Näiden ker- tomusten monessa tapauksessa epäluul- tavaa todenperäisyyttä täytyy tarkastella tapauskohtaisesti.

Historiallisen ajan uhriröykkiöissä on siten nähdäkseni kyse lähtökohdiltaan eri- laisista esihistoriallisista traditioista, jotka ovat kehittyneet katolisen uskon ja myö- hempien kansankäsitysten vaikutuksesta eräänlaisiksi hybrideiksi (uhriröykkiötyyp- pejä kuvataan kaaviossa). Tässä yhteydessä on korostettava sitä, että historiallisen ajan

Kaavio 1. Vahvasti pelkistetyssä hahmotelmassa esitetään tulkinta eri uhriröykkiötyyppien vaiheista ja niiden iästä. Uhrinobjektien mukainen jaottelu on tehty eräiden etnografisessa aineistossa näkyvien toistuvimpien mainintojen perusteella, ja se jättää ulkopuolelleen erilaisia aineita ja materiaaleja sekä myös mahdolliset objektit, joista ei löydy eksplisiittistä mainintaa. (Se ei tarkoita sitä, etteikö historiallisen tai esihistoriallisen ajan uhriröykkiöihin olisi voitu uhrata muutakin.) Jaottelu on sikäli perusteltu, että kivien ja ensiuhrien suhteen kyse on mitä luultavimmin lähtökohdiltaan erilaisista traditioista. Kaaviossa ei oteta kantaa uhrien vastaanottajatahoon tai päämäärään, sillä tietyt uhrinobjektit – kuten kolikoita tai väkijuomia – on voitu antaa eri tarkoituksissa eri supranormaaleille olennoille. Kaavio onkin tarkoitettu ennen muuta selventämään tutkimuksellista nykytilannetta ja käsitteympäristöä.

Aikataso esihistoriallisessa ajassa taaksepäin on jätetty vaille tarkkoja ajallisia kiinnekohtia, sillä uhriröykkiöiden ehdotonta takarajaa on ehdotonta asettaa nykytilanteessa varmasti. Rautakauden "uhriröykkiöt" on jätetty omaksi kokonaisuudekseen, sillä niiden yhteys muihin kaavion komponentteihin on epävarmaa.

Rahauhrit ovat luultavasti alkaessaan vallanneet alaa muilta uhriobjekteilta, vaikka ne olisi tarkoitettu samoille uskomusolennoille kuin tietyt muut uhrit. Kiviuhrien rajamerkkifunktio viittaa siihen mahdollisuuteen, että rajoja olisi maanomistuksen ja nautinta-alueiden vakiintumisen myötä ollut tarpeen ruoeta merkitsemään jo varhain myös ohikulkijoiden röykkiöihin heittämin kivin.

uhriröykkiöt on luokkana keinotekoinen, tieteellistä käsitteenmuodostusta varten luotu, mutta perussisältönsä – uhraamisen paikaksi rakennettuina tai syntyneinä kivirakenteina – puolesta perusteltavissa. Tärkeintä on pitää mielessä, että kyseessä ei ole tiettyyn yhteen alkumuotoon pelkistävissä oleva kokonaisuus, jota voitaisiin käyttää helposti esihistoriallisten uhriröykkiöiden identifioimiseen.

Rautakauden "uhriröykkiöiden" vastineitako?

Vaikka esimerkiksi tavassa uhrata ruoka-aineita kiviröykkiöihin onkin kyse jo esihistoriallisena aikana syntyneestä perinteestä, ei ole syytä olettaa, että kaikkien sen ajan uhriröykkiöiden kohdalla olisi kyse juuri tästä. Siinä missä uhriröykkiöperinne on saanut uusia sisältöjä historiallisena aikana

ja näin ollen muuttanut muotoaan, on osa vanhoista tavoista voinut jäädä pois käytöstä aikojen saatossa. Näin ollen historiallisen ajan kansanperinne ei tarjoa suoraa analogiaa tiettyyn aiempaan esihistorialliseen hetkeen, mutta sen pohjalta on ehkä helpompi ymmärtää tiettyjä vaihtoehtoisia mahdollisuuksia arkeologisten uhriröykkiöiden tulkitsemiseksi. Tässäkin tapauksessa etnografiset analogiat tarjoavat laajempia näkymiä yli nykypäivän funktionaalisen ihmisen näkökentän, mutta ne saattavat toisaalta liiaksi seurattuina estää havaitsemasta eri kulttuurisessa kontekstissa tapahtuneen toiminnan monimuotoisuutta.

Entä sitten arkeologiassa määritellyt rautakauden "uhriröykkiöt"? Niitä ei voi tunnustaa historiallisen ajan tapaperinteestä, mikäli niiden löytöaineisto otetaan mukaan laskuihin kaikessa laajuudessaan. Onko niiden oletetulle uhrifunktiolle siis perusteita, ovatko ne myöhemmässä kansanperinteessä tunnettujen uhriröykkiöiden esihistoriallisia vastineita? Kysymykseen ei voi tällä hetkellä vastata tyhjentävästi. Mutta asiaa voidaan tarkastella alustavasti esimerkiksi "uhriröykkiöiden" usein sisältämän yhden materiaalin, rautakuonan, pohjalta.

Yksi usein esitetty tulkintahan on se, että "uhriröykkiöt" olisivat toimineet itse asiassa jäteraunioina. Vaikka rautakuonan merkitystä haudoissa pidetään usein maagisena, on tulkinnoille leimaa-antavaa se, että rautakuona näyttäytyy muussa kontekstissa usein pelkkänä sivutuotteena tai jätteenä (rautakuonan merkityksestä ks. esim. Ikäheimo 1988: 77; Burström 1990; Taavitsainen 1992, 7-8; Shepherd 1997; Anttonen 2002: 133). Se on ymmärrettävää, sillä sellaiset rituaalisen toiminnan paikat, jotka eivät ole hautoja, ovat vaikeasti identifioitavissa.

Rautakuonan osalta oleellista on lisäksi se, että materiaalille on vaikea keksiä nykynäkökulmasta samanlaista sakraalia merkitystä kuin esimerkiksi eläinluulle (vrt. esim. Ersgård 2002: 294). Toisin sanoen, meidän on vaikea ymmärtää rautakuonan potentiaalista uhriarvoa. Asiaa voidaan ensin tarkastella yksinkertaisen vertauksen

avulla: myös kivi, yksi röykkiöiden tunnetuista uhriobjekteista, vaikuttaa uhraamisen kannalta meidän näkökulmastamme lähes käsittämättömältä tai ainakin arvottomalta, mutta sen toimittamatta jättämisellä on todella uskottu olevan vahingollisia seurauksia. Lisäksi katsaus suomalaiseen kansanuskoon on tältäkin kannalta kiinnostava, sillä kuonalla on ainakin myöhemmin ollut maagista merkitystä ja sitä on jopa uhattu: Samuli Paulaharjun (1910: 325-326) mukaan niiden, jotka ottivat pajasta jotain taikataroituksiin, tuli palauttaa se myöhemmin tai vaihtoehtoisesti jättää jotain uhriksi tilalle. "Jokin" on hyvin voinut olla muun muassa pajakuonaa, sillä metsästäjät kantoivat sitä mukanaan pyyntiretkillä ja kalastajat uhrasivat kuonaa vedenhaltijalle. Tietyt seikat viittaavat siihen, että kalamiesten uhri saattoi päätyä röykkiöönkin: eräässä Keurusselän saarella kerrotaan olleen raunio, jossa kasvoi suuria puita. Röykkiöstä löytyi pajakuonaa (ks. Warelius 1848a: 52-53).¹³ Mielenkiintoista on erityisesti se, että röykkiön ja puun yhdistelmä on tuttu muusta uhriperinteestä, kuten aiemmin on jo tuotu esille. Myös seuraava esimerkki kertoo ehkä kuonan uhraamisesta. Siinä "poppaämmät" veivät Vuolijoen Ollilan pyhän koivun juureen pajakuonaa mahdollisena uhrina; kyseinen puu täyttää joka tapauksessa tyypillisen historiallisen ajan uhripuun tuntomerkit (ks. Kovalainen & Seppo 2006: 192). Rautakuonalla oli myös roolinsa esimerkiksi hevos- ja muita taikojia tehtäessä (Rantasalo 1933a: 25, 369, 378; Rantasalo 1933b: 855, 952, 1024, 1086-1087) ja pajakuonalla estettiin lisäksi petolintujen tulemistä saaliille (Saraste 1939: 149).

On kuitenkin muistettava, ettei rautakuonan myöhempiä uskomuksellisia merkityssisältöjä voi käyttää suorana analogiana rautakautiseen ajatusmaailmaan. Esihistoriallisista haudoista löytyvä rautakuona antaa kuitenkin jo yksin kiinnostuksen sille näkemykselle, että kuonaa on käytetty uskomuksellisessa viitekehyksessä jo rautakaudella. Rautakuonaan liittyvä historiallisen ajan monimuotoinen kansanperinne onkin ehkä käyttökelpoisimmillaan

siinä, että sen avulla on helpompi hahmottaa tämän materiaalin yleistä uskomuksellista potentiaalia. Mahdollisuus siihen, että myös rautakauden yhteisöt ovat käyttäneet rautakuonaa hyvinkin erilaisiin tarkoituksiin on siis nähdäkseni olemassa.

Lopuksi

Etnografiset analogiat eivät varmasti yksinään riitä rautakauden ”uhriröykkiöiden” ongelman ratkaisemiseen, mutta niiden avulla on mahdollista tuoda vertailuaineistoa mukaan keskusteluun, jota on usein hallinnut perustelemattomien oletusten kerroksellisuus. Rautakauden ”uhriröykkiöiden” osalta kohtaammekin eräänlaisen paradoksin: niiden uhriluonnetta on toisaalta kannatettu aiemmin ilman laajempia etnografisia analogioita, mutta toisaalta näiden analogioiden valossa nimenomaan muunlaiset röykkiöt näyttäytyvät esihistoriallisina uhripaikkoina. Kysymystä ”uhriröykkiöiden” luonteesta ei kuitenkaan ole ratkaistu, ja niiden osalta Jouko Voionmaan (1953: 62) yli 50 vuotta sitten esittämä toteamus tutkimuksellisesta tilanteesta on edelleenkin ajankohtainen: ”Jatkuvan tutkimuksen tehtävänä onkin lopullisesti selvittää »tyhjien» röykkiöiden arvoitus ja tehtävä”. Oma tämänhetkinen oletukseni eroaa Voionmaan sanoista tosin siinä, että on epäiltävää, ovatko kyseessä yksifunktioiden muinaisjäännösten sijaan ennemminkin monien eri toimien myötä syntyneet ja monia eri päämääriä täyttävät kivirauniot. Siinä missä historiallisen ajan uhriröykkiöitä voidaan pitää keinotekoisena kategoriana, voi rautakauden ”uhriröykkiöiden” tapauksessa kyse olla samanlaisesta konstruktista. Aikanaan vertailevan arkeologian tarpeisiin syntyneillä luokilla on toki arvonsa, mutta ne saattavat myös rajoittaa näkemyksiä ja yksinkertaistaa todellisuutta liiallisessa määrin.

Kiitokset Sirkku Pihlmanille tekstin kommentoinnista ja kannustavasta ajatustenvaihdosta.

Abstrakt: Mynt och mat i stenrösen – offerrösen som ett förhistoriskt och historisk fenomen

Offerrösen som traditionellt dateras till järnåldern, har varit och är fortfarande till sin tolkning problematiska fornlämningar. I den här artikeln behandlas problematiken ur ett etnologiskt perspektiv. Detta kan öppna nya tolkningsalternativ och kan vidga våra uppfattningar om fenomenets omfattning. Det finns historiska belägg för att man offrat bl.a. offrat matvaror, mynt och stenar i rösen. Traditionen har fått sin början redan under den förhistoriska tiden. Det är dock frågan om sedvanor och föreställningar som senare har blivit påverkade av den kristna tron. Således har de genom tiden omvandlats bl.a. efter de rådande föreställningarna kring supranormala varelser. Fastän offerrösen är ett reellt fenomen som går tillbaka i förhistorisk tid ter sig järnålderns offerrösen även i ljuset av etnologin som mycket exceptionella platser. En närmare etnologisk analys kan trots detta öka vår förståelse för dessa rösen.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Hörsänä, H. 1935: 14.7.1935 Orivedellä päivätyn kirjeen jäljennösote Museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Leppäaho, J. 1939: Mikkelinpitäjän invaliidikoti Kyyhkylän (ent. Kyyhkylän kartano) Porrassalmien pellolla oleva rautakautinen kalmisto. Kaivauskertomus museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Muhonen, T. 2008: *Uhri ja röykkiö – rautakauden uhriröykkiöt tutkimushistorian, kansanperinteen ja arkeologisen aineiston valossa.* Arkeologian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Sarasmo, E. 1984: *Kertomus raunion kaivauksesta Karkun Kutalan kylän Pipoon talon maalla Ohriniemellä.* Kaivauskertomus museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Soikkeli, K. 1908: *Töysä, Tohniinmäki.* Tarkastuskertomus museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.

Tutkimuskirjallisuus

Andrén, A. 2004: I skuggan av Yggdrasil. Trä-

- det mellan idé och realitet i nordisk tradition. Andrén A.; Jennbert K. & Raudvere, C. (red.) *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*: 389–430. Nordic Academic Press, Lund.
- Anttonen, V. 2002: Pyhän patsaan arvoitus – selitys sammolle? *Kalevalaseuran vuosikirja* 79–80: 123–143.
- Appelgren, H. 1882: Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* V: 1–87.
- Ariste, P. 1965: Vatjalaisten čiviröukko. *Kotiseutu* 6/1965: 155–157.
- Aspelin, J.R. 1871: Kokoilemia Muinaistutkinnon alalta. *Suomi* 1871: 1–234.
- Aspelin, J.R. 1885: *Suomen asukkaat pakanuuden aikana*. K. E. Holm, Helsinki.
- Aspelin, J.R. 1902: Ristillä pyhitettyjä paikkoja. *Suomen Museo* IX: 26–28.
- Aspelin, J.R. 1904: Simsiön polun muistoja. Kyrön kirkon muistojuhlan johdosta. *Suomen Museo* XI: 44–46.
- Berggren, Å. 2006: Archaeology and sacrifice. A discussion of interpretations. Andrén A.; Jennbert K. & Raudvere C. (eds.) *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions*: 303–307. Nordic Academic Press, Lund.
- Bomansson, K.A. 1859: Bidrag till Finlands historia. *Suomi* 1858: 117–172.
- Bradley, R. 2005: *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. Routledge, London and New York.
- Brück, J. 1999: Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 2(3): 313–344.
- Burkert, W. 1985: *Greek Religion. Archaic and Classical*. Blackwell, Oxford.
- Burström, M. 1990: Järnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av järnslag i vikingatida gravar i Gästrikland. *Fornvännen* 85: 261–271.
- Calamnius, J.W. 1868: Muinais-tiedustuksia Pohjanperiltä. *Suomi* 1868: 191–267.
- Castrén, M.A. 1852: *Nordiska resor och forskningar 1: M. A. Castréns reseminnen från åren 1838–1844*. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors.
- Castrén, M.A. 1853: *Nordiska resor och forskningar 3: M. A. Castréns föreläsningar i finsk mytologi*. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors.
- Drexler, J. 2006: Sacrifice. von Stuckrad, K. (ed.) *The Brill Dictionary of Religion IV: 1657–1666*. Brill, Leiden.
- Edgren, T. 1968: Zu einem Fund von Gussformen aus der jüngeren Eisenzeit in Finnland. *Suomen Museo* LXXV: 37–51.
- Enges, P. 2003: Haltteja, paaroja, pirtyksiä. Kalannin seudun uskomusolentoja. (toim. Kaitanen, V.; Laukkanen, E. & Uotila, K. (toim.) *Muinainen Kalanti ja sen naapurit*: 273–285. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Enqvist, J. 2005: Rautakauden tyyppin keramiikka – rautakautinen keramiikkatyyppikö? Pesonen P. & Mökkönen, T. (toim.) *Arkeologipäivät 2004*: 95–102. Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- Ersgård, L. 2002: Västannortjärn. En rituell plats från högmedeltid. Jennbert, K.; Andrén, A. & Raudvere C. (eds.) *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*: 287–297. Nordic Academic Press, Lund.
- Florinus, H. 1976: *Nomenclatura. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Forss, A. 1991: Eräitä huomioita Pohjois-Pohjanmaan jätinkirkoista 1970- ja 1980-luvuilla tehtyjen tutkimusten valossa. *Faravid* 15: 137–155.
- Forss, A. 1993: Jätinkirkkojen lähettyvillä olevat epämääräiset röykkiöt. Purhonen P. (toim.) *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita*: 10–16. Museovirasto, Helsinki.
- Gadd, P.A. 1946: *Ylä-Satakunnan oloja 1700-luvun puolivälissä: Satakunnan kihlakuntain pohjoisosan taloudellisen kuvaamisen yritys*. Tampereen historiallinen seura, Tampere.
- Green, M. 2002: Dying for the Gods. Human Sacrifice in Iron Age & Roman Empire. Tempus Publishing Ltd, Stroud.
- Guthrie, W.K.C. 1962: Hermes. *Hermeneus* 10/11 1962: 238–240.
- Haavio, M. 1942: *Suomalaiset kodinhaltiat*. Werner Söderström, Porvoo.
- Haavio, M. 1951: Pyhät puut. *Virittäjä* 55: 247–259.
- Hagberg, L. 1937: *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Wahlström & Wid-

- strand, Stockholm.
- Harva, U. 1932: Karjalaista kansanuskoa ja palvontaa. Härkönen, I. (toim.) *Karjalan kirja*: 469–482. WSOY, Porvoo.
- Harva, U. 1933: Suomalaisten muinaisuskonto. *Suomen kulttuurihistoria 1: heimoyhteiskunnan ja katolisen kulttuurin aika*: 188–227. Gummerus, Jyväskylä.
- Harva, U. 1948: *Suomalaisten muinaisusko*. WSOY, Porvoo.
- Hauge, H.-E. 1965: *Levande begravd eller bränd i nordisk folkmedicin. En studie i offer och magi*. Almqvist & Wiksell, Stockholm:
- Heikel, A.O. 1878: *Kertomus muinaisjäännoksistä Hauhon kihlakunnassa*. Edlund, Helsinki .
- Henninger, J. 2005: Sacrifice. Lindsay Jones (ed.) *Encyclopedia of Religion* 12: 7997–8008. Macmillan, Detroit.
- Hirviluoto, A.-L. 1977: Kaivauksia Isokylän muinaismuistoalueella. *Hakastarolainen* 11: 7–9.
- Holmberg (Harva), U. 1915: *Lappalaisten uskonto*. WSOY, Porvoo.
- Honka-Hallila, H. 1984: Pyhäjärven eteläosan rautakautinen asutus ja sen yhteys alueen historialliseen asutukseen. Eisenzeitliche Siedlung am südlichen Teil des Pyhäjärvi-Sees und ihre Verbindung mit der historischen Siedlung desselben Gebiets. *Karhunhammas* 8.
- Høgh-Olesen, H. 2006: The sacrifice and the reciprocity-programme in religious rituals and in man's everyday interactions. *Journal of Cognition and Culture* 6.3–4: 499–519.
- Huurre, M. 1972: Pälkäneen esihistoriaa. *Pälkäneen historia*: 41–107. Pälkäneen kunta, Pälkäne.
- Hämäläinen, A. 1920: Ihmisruumiin substanssi suomalais-ugrialaisten kansojen taikkuudessa. Taikapsykologinen tutkimus. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XLVII*.
- Ikäheimo, M. 1988: Alkukantaista raudanvalmistusta Lounais-Suomessa. Korkeakoski-Väisänen K. et al.(toim.) *Baskerilinja – Unto Salo 60 vuotta*: 77–81. Turun yliopistosäätiö, Turku.
- Iregren, E. 1989: Under Frösö kyrka – ben från en vikingatida offerlund? Larsson L. & Wyszomirska B. (red.) *Arkeologi och religion*: 119–133. Arkeologiska Institutio-
- nen och Historiska Museet, University of Lund, Institute of Archaeology, Lund.
- Jones, P. & Pennick, N. 1995: *A History of Pagan Europe*. Routledge, London.
- Jónsson, F. 1900: *Landnámabók I-III. Hauksbók. Sturlubók. Melabók*. København.
- Juslenius, D. 1968: *Suomalaisen sana-lugun coetus: näköispainos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 288.
- Karjalainen, T. 2007: Urroaivin kivikehät. Harlin E.-K. & Lehtola V.-P. (toim.) *Peurakuopista kirkkokenttiin. Saamelaisalueen 10 000 vuotta arkeologin näkökulmasta*: 146–153. Oulun yliopisto, Giellagas Instituutti, Oulu.
- Killinen, K. 1885: Muinaisjäännoksiä Vehmaan kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja VII*: 111–218.
- Killinen, K. 1890: Muinaisjäännoksiä ja -muistoja Sortavalan kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XI*: 45–117.
- Kivikoski, E. 1955: *Hämeen rautakausi*. Hämeenlinna.
- Kivikoski, E. 1961: *Suomen historia 1: Suomen esihistoria*. WSOY, Porvoo.
- Kivikoski, E. 1966: *Suomen kiinteät muinaisjäännookset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kivikoski, E. 1969: *Laitilan historia I: esihistoriallinen aika: 1–69*. Laitilan kunnan ja seurakunnan asettama historiatoimikunta, Laitila.
- Koski, M. 1967: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue: semanttinen tutkimus 1*. Turun yliopiston julkaisuja C, 5, Turku.
- Kovalainen, R. & Seppo, S. 2006: *Puiden kansa*. Hiilinielu tuotanto, Kemiö, Miellotar, Helsinki.
- Krohn, J. 1894: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. Neljä lukua Suomen suvun pakanallista jumaluusoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Krohn, K. 1914: *Suomalaisten runojen uskonto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Krohn, K. 1922: *Skandinavisk mytologi*. Schildt, Helsingfors.
- Kuujo, E. 1963: *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Helsinki.
- Landtman, G. 1919: *Finlands svenska folkdiktning VII. Folketro och trolldom 1: övernaturlig*

- liga väsen. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Lehtonen, A. 2006: *Lisiä vanhan Oriveden historiaan, eli, wanhan Orihveden wäähistoria*. Antti Lehtonen, Helsinki.
- Lönnrot, E. 1874: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja: edellinen osa, A-M*. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors.
- Lönnrot, E. 1880: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja: jälkimmäinen osa, N-Ö*. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors.
- Marjakorpi, T. 1910: Vanha uhritapa Heinolan pitäjältä. *Kotiseutu* 1910: 59–60.
- Mathesius, P.N. 1843: Geografisk Beskrifning om Österbotten. *Suomi* 1843: 253–290.
- Maukonen, J. 1879: Muinaisjäänöksiä Liperin kihlakunnassa. *Luetteloja Suomen muinaisjäänöksistä* V.
- Meinander, C.F. 1977: Forntiden i Svenska Österbotten. *Svenska Österbottens historia* 1: 11–43. Svenska Österbottens landskapsförbund, Vasa.
- Muhonen, T. 2009a: Uhreja kivien lomassa – lisäpiirteitä kiviraunioiden kulttuurihistoriaan. *Henrikinkadun Helmi* 1/2009: 40–42.
- Muhonen, T. 2009b: Eräpyhän monet kasvot. *Suomen Museo* 2008: 5–20.
- Muhonen, T. 2009c: Something Old, Something New: Excursions into Finnish Sacrificial Cairns. *Temenos. Nordic Journal of Comparative Religion* 44(2): 293–346.
- Muutamia sanoja keskimäisen Pohjanmaan ruotsinkielisen rahvaan liikauskosta, turhista luuloista, loihosanoista ja taikatempuista 1 1871, *Kirjallinen kuu-kauslehti* 6/1871: 139–148.
- Nordenskiöld, A.E. 1881: *Vegan matka Asian ja Europan ympäri ynnä historiallinen katsahdus edellisiin pitkin vanhan mailman pohjoisrannikkoa tehtyihin löytöretkiin: osa 1*. Wiipurin Kirjallisuusseura, Wiipuri.
- Näsström, B.-M. 1996: Offerlunden under Frösö kyrka. Brink S. (red.) *Jämtlands kristnande*: 65–85. Lunne böcker, Uppsala, Projektet Sveriges kristnande, Publikationer, 4.
- Näsström, B.-M. 2008: *Blot. Tro och offer i det förkristna Norden*. Norstedts Förlag, Stockholm.
- Okkonen, J. 2003: *Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa*. Acta Universita-
- tis Ouluensis B52, Oulun yliopisto, Oulu.
- Ollinen, J.F. 1896: Muinaismuistoja Kuortaneen kihlakunnan eteläisestä puolesta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XV: 1–100.
- Olrik, A. & Ellekilde, H. 1926–1951: *Nordens gudeverden. Første bind: Vætter og helligdomme*. Gad, København.
- Paasonen, J. 1881: Pitämyspuita Mikkelin kihlakunnassa. *Uusi Suometar* 117/1881.
- Pálsson, H. & Edwards, P. 2006: *The Book of Settlements. Landnámabók*. University of Manitoba Icelandic Studies, 1. University of Manitoba Press, Winnipeg.
- Paulaharju, S. 1909: Matkakertomuksia Karjalan kankahilta. *Suomi* 1908: IV.
- Paulaharju, S. 1910: Vanhan väen haasteluita haltijoista. *Kotiseutu* 1910: 324–328.
- Paulaharju, S. 1919: *Kuva tuolta, toinen täältä kautta Suur-Suomen*. Otava, Helsinki.
- Paulaharju, S. 1922: *Kainuun mailta. Kansantietoutta Kajaanin kulmilta*. Tietosanakirja, Helsinki.
- Paulaharju, S. 1933: *Härmän aukeilta*. WSOY, Porvoo.
- Paulaharju, S. 1944: *Kuva sieltä, toinen täältä kautta Suur-Suomen*. 2. painos. WSOY, Porvoo.
- Paulaharju, S. 1961: *Kiveliöitten kansaa Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta*. WSOY, Porvoo.
- Pelkonen, A. 1902: Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXII.
- Pentikäinen, J. 1990: *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Perttu, P. 1978: Väinämöisen venehen jälki. Petroskoi.
- Pihlman, A. 2003: Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviastiat. Seppänen L. (toim.) *Kaupunkia pintaa syvemmillä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*: 195–206. Suomen keskiajan arkeologinen seura, Turku.
- Pinomaa, L. 1949: Ristiina 1649–1808. *Ristiina 1649–1949. Pitäjän ja seurakunnan 300-vuotiset vaiheet*: 1–142. Ristiinan seurakunta ja kunta, Mikkeli.
- Pohjakallio, L. 1978: Siilinjärven Saunalahden lapinraunio ja sen alainen kuppikallio. *Aarni* 17: 103–118.

- Pohjakallio, L. 1994: Lounais-Hämeen esihistoriaa. *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen Vuosikirja* 63.
- Pyhiä puita ja puistoja Suomessa 1880: *Uusi Suometar* 149/1880, lisälehti.
- Raike, E. & Seppälä, S.-L. 2005: Naarankalmanmäki. An Iron Age Complex in Lemppälä, Southern Finland. *Fennoscandia archaeologica* XXII: 43–78.
- Rantasalo, A.V. 1933a: *Suomen kansan muinaisia taikoja IV, 1: karjataikoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rantasalo, A.V. 1933b: *Suomen kansan muinaisia taikoja IV, 2: karjataikoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rantasalo, A.V. 1934: *Suomen kansan muinaisia taikoja IV, 3: karjataikoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rein, G. 1870: *Föreläsningar öfver Finlands Historia*. G. W. Edlund, Helsingfors.
- Rikonen, V. 1931: *Vainajainpalvontataikoja*. Tekijä, Helsinki.
- Rossander, A. 1910: Totta ja tarua Hartolasta. *Kotiseutu* 1910: 321–323.
- Rossander, A. 1911: Käärmetaikuruudesta Hartolassa. *Kotiseutu* 1911: 264.
- Räihälä, O. 1994: Salon Myllymäen rautakautinen rökkiö. Ranta, H.; Moisanen J. & Halinen, P. (toim.) *Kentältä poimitua 2. Kirjoitelmia arkeologian alalta*: 76–80. Museovirasto, Helsinki.
- Saksa, A. 1985: Results and perspectives of archaeological studies on the Karelian Isthmus. *Fennoscandia archaeologica* II: 37–49.
- Saksa, A. 1998: *Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys*. *Studia Carelica humanistica*, 11. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Salmio, L. 1982: Tyrvään Kaukolan, Tyrväänkylän ja Liekosaaren rautakautiset kalmistot. *Järnåldersgravfålden i Kaukola, Tyrväänkylä och Liekosaari, Tyrvis socken*. *Karhunhammas* 6.
- Salo, U. 1989: Astian kultuurihistoriasta Suomessa ja naapurialueilla. *Suomen Museo* 96: 5–48.
- Salo, U. 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. Peltovirta, J. (toim.) *Hämeen käräjät I: Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999*: 18–231. Hämeen heimoliitto, Emil Cedercreutzin säätiö, Hämeenlinna, Harjavalta.
- Salo, U. 2004: *Sastamalan historia 1,1: Esihistoria*. Vammalan kaupunki, Vammala.
- Sandelin, L.H. 1894: Arkeologisk och historisk beskrifning öfver den svenskspråkliga delen af Pedersöre härad. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XIV: 1–144.
- Saraste, M. 1939: Elinkeinoelämään liittyviä taikoja ja uskomuksia Keski-Suomen pohjois- ja itäosassa. *Keski-Suomi* III: 133–152.
- Sarkamo, J. 1984: Retulansaaren ”uhriröykkiö”. Laaksonen, E.; Pärssinen E. & Siljanpää K.J. (toim.) *Suomen historia 1*: 306. Weilin + Göös, Espoo.
- Schroderus, E. 1941: *Lexicon Latino-Scondicum 1637. Utgivet med alfabetiska register over de svenska och de finska orden*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Selirand, J. 1989: *Viron rautakausi. Viron nuoremman rautakauden aineiston pohjalta*. *Studia archaeologica septentrionalia*, 1, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Shepherd, D.J. 1997: The ritual significance of slag in Finnish Iron Age burials. *Fennoscandia archaeologica* XIV: 13–22.
- Sierksma, F.: 1963: Sacred Cairns in Pastoral Cultures. *History of Religions* 2(2), 227–241.
- Snellman, A.H. 1887: Oulun kihlakunta. Muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* IX.
- Snellman, A.E. 1897: Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Laukaan kihlakunnasta. Jälkimmäinen osa: Karstulan ja kivijärven pitäjät. *Luetteloja Suomen muinaisjäännostä* XXI.
- Skogman, D. 1864: Kertomus matkoiltani Satakunnassa muisto-juttuja keräämässä. *Suomi* 1864: 123–162.
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Suvanto, S. 1949: Keskiaika. *Längelmäveden seudun historia 1*: 78–193. Eräjärven, Kangasalan, Kuhmalahden, Längelmäen, Oriveden & Santalahden kunnat, Forssa.
- Sveinsson, E.Ó. 1939: *Íslenzk fornrit. VIII bindi: Vatnsdæla saga, Hallfredar saga, Kormáks saga*. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Taavitsainen, J.-P. 1990: Ancient Hillforts of Finland. Problems of Analysis, Chro-

- nology and Interpretation with Special Reference to the Hillfort of Kuhmoinen. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 94.
- Taavitsainen, J.-P. 1992: Cemeteries or refuse heaps? Archaeological formation processes and the interpretation of sites and antiquities. *Suomen Museo* 98: 5–14.
- Taavitsainen, J.-P. 2003: Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmottelua – uusia AMS-ajoituksia Keski-Suomen lapinraunioiden palaneesta luusta. *Muinaistutkija* 1/2003: 2–23.
- Takala, E.E. 1897: Muinaismuistoja Pietarsaaren kihlakunnan suomalaisesta osasta. *Luetteloja Suomen muinaisjäännöksistä* XXII.
- Tegengren, J. 1919: Sägner från Vörå. *Finskt Museum* XXVI: 56–64.
- Tegengren, J. 1921: Minnen från heden tid och lämningar av heden kult i Vörå. *Arkiv för Svenska Österbotten* I: 5–54.
- Tigerstedt, K.K. 1880: *Ur Per Brahes brefvexling. Bref från och till Per Brahe: I*. Helsingfors.
- Vilkuna, J. 1993: Keski-Suomen lapinraunioita. Purhonen, P. (toim.) *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita*: 48–51. Museovirasto, Helsinki.
- Vilkuna, J. 1999: Keski-Suomen esihistoria. Jokipii, M. (toim.) *Keski-Suomen historia 1: Keski-Suomen vanhin historia*: 31–77. Keski-Suomen maakuntaliitto, Jyväskylä.
- Vilkuna, K. 1965: Kiviraunion historia. *Kotiseutu* 5/1965: 88–99.
- Voionmaa, J. 1953: Sääksmäen Rapolan rautakautinen kalmisto. *Suomen Museo* LX: 51–64.
- Vorren, Ø. 1985: Circular sacrificial sites and their function. Bäckman L. & Hultkrantz Å. (eds.) *Saami Pre-Christian Religion. Studies on the oldest traces of religion among the Saamis*: 69–81. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Vorren, Ø. & Eriksen, H.K. 1993: *Samiske offerplasser i Varanger*. Tromsø Museums skrifter, XXIV. Nordkalott-forl, Tromsø.
- Walhouse, M.J. 1878: On Non-Sepulchral Rude Stone Monuments. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1878(7): 21–43.
- Warelius, A. 1848a: Bidrag till Finlands kändedom i ethnographiskt hänseende. *Suomi* 1847: 47–130.
- Warelius, A. 1848b: Jälki-lauseita laadelmalle: Bidrag till Finlands kändedom i ethnographiskt hänseende. *Suomi* 1847: 303–309.
- Wargelin, A. 1792: Om Lappo socken i Österbotten. *Åbo tidningar* 47/1792.
- Wennstedt Edvinger, B. & Broadbent, N.D. 2006: Saami Circular Sacrificial Sites in Northern Coastal Sweden. *Acta Borealia* 23(1): 24–55.
- Zoëga, G.T. 1910: *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Clarendon Press, Oxford.
- FM Timo Muhonen on valmistunut arkeologiksi Turun yliopistosta vuonna 2008 ja työskentelee tällä hetkellä tutkijana Aboa Vetus & Ars Nova -museossa.

Loppuviitteet

1 *Deskriptiivisessä lähdekirjallisuudessa on kuitenkin toisinaan mainintoja "uhreista", jotka eivät intentionsa puolesta täytä edellä mainittua uhraamisen määritelmää. Kyseessä näyttävät toisaalta olevan tavat, jotka eivät ehkä olleetkaan todellista uhraamista ja toisaalta tavat, joiden merkityssisältö ei enää näyttänyt olevan selvä näitä tapoja seuranneiden ihmisten mielissä. Ensimmäisten tapauksessa puhutaan vääristä tulkinnoista, jälkimmäiset saattavat olla reliktisiä aikaisemmista uhritavoista.*

2 *Pelkästään hög-sanaan perustuvaan tulkintaan täytyy suhtautua varauksellisesti. Sana högh selittyy esimerkiksi Ericus Schroderuksen (1941: 7) vuonna 1637 julkaistussa sanakirjassa – ensimmäisessä, jossa mukana on myös suomen kielen sanoja – mäeksi, jota hänen mukaansa vastasivat myös sanat ääs ja backa. Toisaalta Henrik Florinuksen (1976: 81, 84) vuonna 1678 julkaistussa sanakirjassa hög on suomennettu kasaksi, mutta toisaalta liitteen högh vastaa mätästä. Myös Daniel Jusleniuksen (1968: 36, 58, 163, 189, 208, 314) Suomalaisen sana-lugun coetus vuodelta 1745 tuntee sanan hög kasan ja lisäksi roukkionkin merkityksessä, mutta hög vastaa siinä myös kukkulaa sekä litoa eli sanaa, jolle on myöhemmin annettu vieraskieliset vastineet kasa, läjä ja pino (Lönnrot 1874: 950). Sanaa mäki vastaavat backe ja kulle, kun taas kiviroukkion ja -raunion vastine on stenhög. Näiden tietojen pohjalta on mahdotonta selittää hög aukottomasti toisaalta röykkiöksi tai toisaalta (luontaiseksi) kukkulaksi, mäeksi. Piispa Nicolaus Nycopensis on voinut siten tarkoittaa högillä yhtä hyvin joko ihmisen tai luonnon aikaansaamaa maastonkohoumaa.*

Hög-sanaa onkin ilmeisesti voitu käyttää hyvinkin subjektiivisesti ja eri merkityksissä eri aikoina. Sanan sisällön tulkinnanvaraisuus tulee esiin myös siinä, että Lönnrotin (1880: 800) sanakirjan mukaan offerhög

voidaan suomentaa uhrikummuksi tai uhrikukkulaksi. Mielenkiintoista asiassa on Ristiinan tapauksen kannalta se, mitä Uno Harva (1933: 204; ks. myös Koski 1967: 105–106, 109) tuo esille: Mikael Agricolan suomennoksissa hiisi on merkinnyt myöhemmin vakiintuneen käsityksen mukaista kulttipaikkaa: pyhää metsikköä, mutta myös uhrikukkulaa. Se olisi ymmärrettävää, mikäli kukkulatkin olivat Agricolan aikana kansan uskonnollisten menojen pitopaikkoja. On myös merkillepantavaa, että saagatekstit kertovat samantyyppisestä uhraamisesta sekä röykkiöille että kukkuloille: siinä missä edellä mainitussa eddaruno Hyndluljóðissa kuvataan kiviröykkiön voitelemineen härän verellä, löytyy samantyyppinen kuvaus Kormákin saagasta. Siinä härän verellä oli tarkoitus kuitenkin punata kukkulan tai kumpareen kylki (ks. Sveinsson 1939: 288). Joissakin kuvausta käsittelevissä lähteissä puhutaan tosin kukkulan sijaan kiviröykkiöstä (esim. Krohn 1922: 34), mutta alkuperäisen saagatekstin mukaan kyseessä oli höll (englanninkieliset vastineet hill, hillock, knoll) (ks. Zoëga 1910: 207, 218).

3 ”Jättiläisten kalasaunan uuninsija” on ollut jonkinlainen kiviröykkiö, mutta on epäselvää, oliko se valikoitunut uhripaikaksi vasta puun paikalle kasvamisen jälkeen. Kyseessä oli kansantarinan mukaan uuninraunio – vaikkakin ylikuonnollisen olennon rakentamana pidetty – ja uuninsijat ovat kansanperinteessä assosioituneet kodinhaltijoille, joille on uhrattu (vrt. loppuviite 4). On toisaalta myös mahdollista, että uhreja tuotiin Häkkilänniemessä rajapaikalle, joka oli valikoitunut vanhan röykkiön perusteella. Rajapisteinä on käytetty kiviröykkiöitä, rajoja on vedetty vanhojen uuninraunioiden mukaankin (ks. esim. Suvanto 1949: 122, 125; Lehtonen 2006: 124, 205), ja rajapaikoille on myös uhrattu (ks. esim. Krohn 1914: 100).

4 Jüri Selirand pitää mahdollisena, että kyseessä olisivat olleet vanhaan kalmistoon tuodut, vainajille tarkoitetut uhrin. Suomen ja Viron historiallisen ajan kansanperinteen perusteella on kuitenkin luultavampaa, että uhreja toimitettiin tässä tapauksessa muille ylikuonnollisille olennoille (haltijoille?); kuvauksessakin mainitaan, että kyseessä oli vanha tulisijan raunio (vrt. loppuviite 3).

5 Simsionvuoren raunioon liittyneet ohikulku-uskomukset muistuttavat monessa suhteessa erästä uusimaalaista röykkiötä koskevia muistiinmerkittyjä seikkoja (ks. Landman 1919: 767). Simsionvuoren tapauksessa kyseessä on ehkä ollutkin epätoivotulla tavalla kuolleen kuolinpaikalle muodostunut uhriröykkiö, jonka alkuperä oli sittemmin unohtunut.

6 Osa sisävesien rantojen vaatimattomista kivilatomoista (ks. Vilkuna 1993: 50) voisi periaatteessa olla jäännöksiä rauenneista patsaista, joiden muodolle löytyy mielenkiintoinen vastine Pohjois-Ruotsista. Samuli Paulaharju (1961: 82) kuvaa, miten kalamiesten piti nuotanvedon jälkeen kasata mättäistä ihmisenkuva rannalle. Näin varmistettiin kalansaanti jatkossakin.

7 Osa saattaa kansanperinteen perusteella olla myös tapaturmaisien kuolinpaikan merkkejä tai hukku-

neiden hautoja. Yksi selitysvaihtoehto tarjoutuu Samuli Paulaharjun (1961: 80) kuvauksesta: jotteivät petoeläimet päässeet syömään kalansaalista, oli se tapana Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilla peittää kiviröykkiöllä. Kalat ajettiin kotiin vasta talvikelillä.

8 Pappien tapa muokata pakanalliseksi koettu uhripaikka ristillä soveliaaksi on ollut aikanaan yleinen ratkaisu. Esimerkiksi Waigatshin saarella Novaja Zemljan eteläpuolella sijainnut nenetsien uhripaikka muutettiin käyttökeltomaksi pystyttämällä siihen risti (Norden-skiöld 1881: 78–82; ks. myös esim. Olrik & Ellekilde 1926–1951: 497; Hagberg 1937: 521, 530). Nenetsien uutena uhripaikkana toimi kiviröykkiö, johon kelpasi uhriksi myös raha, ja vanha uhripaikka oli paikalla käyneen tutkimusmatkailija A. E. Nordenskiöldin mukaan kumpu – vaikka hän ei erikseen mainitse siinä mahdollisesti olleita kiviä. Waigatshilla ristin pystyttäminen oli kuitenkin lopettanut vanhan uhripaikan käyttämisen.

9 Kivi voitiin luvata ristille jo menomatalla; kansa näytti käsittäneen kivien funktioksi ristin tukemisen (”jotta pissyssä pysyt”), mutta se ei varmasti ole tavan alkuperäinen lähtökohta.

10 Esimerkiksi Pohjanmaalla kerrotaan haudatun kalastaja röykkiöön vielä vuonna 1844 (ks. Aspelin 1871: 210–211, ks. myös 206–207). Röykkiöhautaukset eivät välttämättä ole olleet aivan tuntemattomia sisämaassakaan, mikäli kansanperinteeseen on uskomista. Hauholaisen paikallistarinan mukaan paikalliseen röykkiöön olisi aikoinaan haudattu ”kaksi rikoksen alaista sisarusta” (Heikel 1878: 40), mikä voi olla mahdollista ottaen huomioon kuolintavan epätoivotavuuden. Se olisi puolestaan vaatinut poikkeuksellisen hautaamisen (ks. esim. Pentikäinen 1990: 88–95, 126–131; vrt. pohjoismainen tapa tuoda kiviä murhapaikalle). Toisaalta kyse on voinut olla kansan pyrkimyksestä selittää vanhemilta ajoilta peräisin olevan röykkiön synty tapa tutun ajatusmallin avulla.

11 Kivien röykkiöihin heittämistä ei ole aina katsottu uhriksi, vaan kuolleen paikalleensitomiseksi (ks. Olrik & Ellekilde 1926–1951: 488–489; vrt. Hagberg 1937: 515, 521). Mikäli kyseessä on jonkin objektin antaminen ylikuonnolliselle olennoille eli tässä tapauksessa kuolleen hengelle, jotta tämä olisi suopea ohikulkijoille, täyttää toiminta uhraamisen tunnusmerkit. Näin ollen monet historiallisen ajan röykkiöt ovat olleet todellisia uhriröykkiöitä. Mutta mikäli objekti ei anneta ylikuonnolliselle taholle vaan sen on tarkoitus pitää kuollut paikallaan, kyseessä ei ole uhri vaan enemmän taikuu. Röykkiöiden kasvattamisen syynä on toisinaan ollut myös kuolleen muistaminen tai kunnian osoittaminen, jolloin kyseessä ei luonnollisestikaan ole uhri.

12 Siinä tapauksessa puu ei kuitenkaan näytä olleen oleellinen maamerkki: asiasta vuonna 1753 kirjoittanut Oriveden kirkkoherra Anders Salovius ei nimittänyt mainitse honkaa vaan kertoo, että uhrin tuotiin ristin juureen. Risti oli pystytetty surmansa saaneen miehen kuolinpaikalle (Lehtonen 2006: 309–310; vrt. Pyhiä puita... 1880; Aspelin 1902: 28), joten tämä uhrikasa saa näin selityksensä yleisemmin kansanperinteessä

tunnetusta tavasta.

13 Toisaalta, malmiahan on nostettu rannoille kasoihin odottamaan jatkokäsittelyä (esim. Paulaharju 1909: 17–18). Mikäli se on tapahtunut samalla paikalla, voi röykkiöstä löytyvän rautakuonan selitys hyvin olla funktionaalinen: sepäntyö tai raudanvalmistus, kuten on esitetty (ks. esim. Snellman 1897: 44; Pelkonen 1902: 28–29; Taavitsainen 1992: 7–8).

Neuvostoarkeologiasta ja toisinajattelijasta – Lev S. Klejnista

Maija Rajakylä

Aluksi

Neuvostoarkeologia perustui yli 60 vuoden ajan poikkeukselliseen teoriaan, marxilaiseen filosofiaan. Marxismi yhteiskuntien toimintatapaa ja muutoksia taloudellisista ja teknologisista lähtökohdista selittävänä teoriana luetaan uuden arkeologian eli prosessualismin piiriin.

Lev S. Klejn on neuvostoajan aina 1940-luvun lopusta lähtien läpikäynyt arkeologi, joka eri tavoin piti yllä yhteyksiä länsimaisiin arkeologeihin ja arkeologisiin julkaisuihin. Länsimaissa hänet tunnetaan parhaiten teoreettisen arkeologian puolestapuhujana ja kehittäjänä. Klejn siteeraa kuuluisassa ”Panoraamassaan” (Klejn 1977: 29) Mefisto Goethen Faustissa: ”Harmaata, ystävänäni, on kaikki teoria, vihreä on vain elämän kultainen puu”. Hän kääntää paholaisen lauseen kuitenkin toisin päin ja toteaa monien arkeologioiden huomanneen, että ilman teoriaa tieteellinen elämä ei ole elämää ollenkaan. Hänen tutkimuksensa 1960–1970-lukujen arkeologian teorioista osoittaa, miten elinvoimaista, myrskyisää ja hedelmällistä teorioiden taistelu voi olla. Samalla hän varoittaa siitä, että kaikki teoriat eivät ole kirkkaan veden kaltaisia tai vihreitä oksia. Jotkut teoriat voivat olla kuolleita oksia, vain tavallista vettä tai suorastaan rappiota ja tuhkaa.

Kirjoitus perustuu pitkälti vuodelta 1982 olevaan Bulkinin, Klejnin ja Lebedevin artikkeliin ”Attainments and problems of Soviet archaeology” ja toisaalta Visa Immosen ja Klejnin keskusteluun vuodelta 2003 (Immonen 2003). Tosiasiassa edellä

mainitun artikkelin on tehnyt Klejn yksin, sillä kaksi muuta kirjoittajaksi mainittua ovat hänen oppilaitaan, jotka antoivat nimensä artikkeliin. Alun perin ”kirjoittajia” piti olla useampia, mutta he perääntyivät lupauksestaan esiintyä kirjoittajina. (Klejn 1997: 11.)

Aika ennen neuvostoarkeologiaa

Eurooppalaista ajattelua elähdyttivät 1800-luvulla valistuksen vastapainona syntyneet romantiikka ja nationalismi. Nämä aatteet inspiroivat myös Venäjän arkeologiaa, joka 1800-luvun jälkipuolella muuttui nopeasti antikvarismista tieteeksi, johon vaikuttivat Monteliuksen näkemykset ja Skandinaviassa ja Saksassa kehittymässä oleva kulttuurihistoriallinen arkeologia. Venäjän tuolloinen nopea taloudellinen kehitys tuki koulutetun keskiluokan kiinnostusta luonnontieteisiin, filosofiaan ja historiaan (Trigger 2006: 250). Arkeologisen tutkimuksen, museoiden, julkaisujen, yhdistysten ja kongressien määrä kasvoi nopeasti. Vaikka arkeologit olivat itseoppineita, opettajia, maanomistajia, valtion virkamiehiä ynnä muita, heidän tutkimustensa taso oli verrattavissa hyvinkin eurooppalaiseen tutkimukseen. Arkeologinen ajattelu ja metodit eivät tosin vastanneet, kuten eivät Yhdysvalloissakaan, länsieurooppalaista tasoa. ”Meillä ei ole Monteliusta”, kuten Leninigradin Yliopiston arkeologian instituutin professori V.I. Ravdonikas 1930-luvulla myönsi (Bulkin et al. 1982: 274).

Arkeologian nopea kehitys ja huomattavien löytöjen määrä johtivat Venäjän

keisarillisen arkeologisen komission perustamiseen Pietariin 1859. Sen yhtenä tarkoituksena oli arkeologisten muinaisjäännösten suojelu. Hieman aikaisemmin oli jo perustettu Pietariin Venäjän keisarillinen arkeologian seura ja Moskovaan samanniminen seura perustettiin 1864 kreivi Uvarovin ja hänen vaimonsa, Venäjän arkeologian isän ja äidin kunnianimen saaneiden henkilöiden toimesta (Uino 2009).

Arkeologinen mielenkiinto monipuolistui kohdistuen paitsi kurgaaneihin ja klassisiin antiikin raunioihin myös asuinpaikkoihin ja hautapaikkoihin, jotka olivat Venäjän historian kaikilta aikakausilta, Ukrainan Kostenkin paleoliittisista ja läntisen Venäjän pronssi- ja rautakautisista löydöistä aina keskiajan kaupunkien kulttuurikerroksiin. Arkeologian opetuskin alkoi Pietarin ja Moskovan yliopistoissa, ei tosin sitä varten erikseen perustetuissa yksiköissä (Uino 2009).

Vallankumouksen jälkeen arkeologit jatkoivat aluksi työtään entisin metodologisin periaattein ja metodein, vaikka osa heistä, esimerkiksi kreivitär Uvarova, muuttikin heti länteen. Kenttätyöt olivat kuitenkin lähes pysähdyksissä vuoteen 1922 asti. Vallankumouksen johtajat halusivat modernisoida valtionsa ja häivyttää siitä vanhan venäläis-uskonnollisen mystiikan, jota pidettiin sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen esteenä. Siinä tehtävässä arkeologialla oli oma tärkeä osuutensa. Niinpä Lenin perusti vuonna 1918, korvaten samalla arkeologia-sanan materiaalisen kulttuurin käsitteellä, Pietariin Materiaalisen kulttuurin historian Venäjän akatemian (РАИМК), jonka nimi Neuvostoliiton perustamisen jälkeen muuttui Materiaalisen kulttuurin historian Valtion akatemiaksi (ГАИМК). Kommunistinen puolue rohkaisi tieteellisen tiedon ja tutkimuksen popularisointiin. Uusiin, arkeologisten kohteiden tutkimisesta ja suojelusta vastuussa oleviin museoihin tarvittiin lisätyövoimaa niiden määrän viisinkertaistuesssa runsaan 10 vuoden aikana 1. maailmansotaa edeltäneestä tilanteesta (Trigger 2006: 327). Pietarin sekä Moskovan yliopistoihin perustettiin omat erilliset

yksikkönsä arkeologian opiskeluun.

Leninin talouden uudistamisohjelma (НЭП) vuonna 1921 mahdollisti aluksi rajoitetun markkinatalouden soveltamisen Neuvostoliitossa, osin ehkä vallankumouksen vastustajien määrän pienentämiseksi. Hän suosi myös älymystöä, jotka eivät olleet avoimesti uutta hallintoa vastaan. Niinpä arkeologeillakin oli mahdollisuus hyvin ja vaikutusvaltaisiin työpaikkoihin, eikä heidän tieteellistä toimintavapauttaan kohtuuttomasti rajoitettu. Kulttuurihistoriallinen arkeologia oli voimissaan. Moskovassa professori Gorodcov luokitteli neoliittista keramiikkaa, kehitti kronologiaa ja opetti lahjakkaille oppilailleen (mm. Arcihovskij, Kiselëv ja Brjusov) arkeologian olevan itsenäisen tieteenalan omine tutkimuskohteineen ja metodeineen (Trigger 2006: 328). Toisaalta oltiin sitä mieltä, että arkeologinen data ei yksin riitä menneisyyden uudelleen rakentamiseen vaan siihen tarvitaan myös etnografista tutkimusta. Syntyi paleoetnologinen koulukunta, jonka edustajista voi mainita Pietarista Rudenkon, Pazyrykin hautojen tutkijan ja Millerin. Uusia tutkimusmenetelmiä olivat muun muassa raaka-aineanalyysit, osteologia, piiskentäteknikka, matemaattiset laskelmat aineiston käsittelyssä ja ympäristötutkimus (Uino 2009). Arkeologiset tutkimukset ja kaivaukset olivat hyvin resurssoituja.

Kaiken kaikkiaan, asiat arkeologian tieteenalalla ja arkeologisessa tutkimuksessa näyttivät olevan kehittymässä erinomaiseen suuntaan, kunnes kaikki sitten muuttui.

Marxilaisuus

Marxilaiseen yhteiskunnalliseen aatesuuntaukseen, filosofiaan, kuuluu yhtenä osana materialistinen historiakäsitys (=historiallinen materialismi). Sen tutkimuskohde on yhteiskunta, jonka kehityksen ja muut yhteiskunnan ilmiöt määrää viime kädessä talous, toisin sanoen tuotantovoimat ja tuotantosuhteet. Marxkaan ei määritellyt käsitteitä tarkasti, mutta voitaneen lähteä siitä, että tuotantovoimiin kuuluvat paitsi

kaikki teknologian muodot myös resurssit, joihin luetaan myös inhimilliset resurssit ja esimerkiksi kaikki tieteellinen tieto. Tuotantosuhteisiin kuuluu tuotannon yhteiskunnallinen organisointi, esimerkiksi kuka omistaa maan ja tuotantovälineet ja työnjako. Tuotantosuhteista käy ilmi tuotannossa olevien ihmisten välisten suhteiden tasarvoisuus tai hierarkisuus. Tuotantovoimien ja -suhteiden välille syntyvät jännitteet näyttäytyvät eri yhteiskuntaluokkien välisinä konflikteina ja saavat lopulta luokkataistelun muodon. Marx on todennut, että koko tähänastisen yhteiskunnan historia on ollut luokkataistelujen historiaa.

Yhteiskuntien historiallinen kehityskulku on Marxin mukaan seuraava: esiluokkayhteiskunta (klaanit), luokkayhteiskunta (orjuus), feodalismi, kapitalismi, luokaton yhteiskunta (sosialismi ja viime vaiheessa kommunismi). Luokattomaan yhteiskuntaan päästään kapitalismin synnyttämistä ristiriidoista väistämättä seurauksena olevan vallankumouksen avulla.

Länsimaisista arkeologeista ehkä tunnetuin, V. Gordon Childe, piti vakuuttavina neuvostoarkeologien pyrkimyksiä selittää historiaa yksinomaan materiaalisin periaattein ja yhteisön sisäisin muutosprosessein. Myöhemmin hän kuitenkin pettyi neuvostoarkeologiaan (Uino 2009) ja erityisesti NL:n esihistorian kronologian laatuun sanoen sen olevan ”joukon heikkoja arvauksia, jotka eivät vakuuttaneet”. Lainausta on Childen elokuulta 1957 olevasta kirjeestä kirjasarjan ”Ancient Peoples and Places” toimittajalle tämän pyydettyä Childea kirjoittamaan siihen ”Venäjä” osan (Daniel 1958: 66).

Suomen M. A. Tallgrenin suhtautuminen neuvostoarkeologiaan oli niinkään aluksi myönteinen yhteiskunnan rakenteen tutkimuksiin liittyen. Hän teki 1920-luvulla useita matkoja Neuvostoliittoon ja hänet valittiin GAIMK:n kunniajäseneksi. Hän puuttui julkisesti tiedemiesten vainoon vuonna 1928 ja lähetti Helsingin Sanomissa julkaistun avoimen kirjeen asiasta neuvostoviranomaisille. Hän kritisoi myös Marxin ja Leninin lausuntojen käyttöä tieteellisessä

debatissa (Uino, 2009).

Neuvostoarkeologian vuosikymmenet

1920-luvun loppupuolelle tultaessa ja niin sanotun sorron (разром) aikana vuosina 1929–1933 arkeologisen aineiston opiskelun oli näytettävä yhteiskunnallinen hyötynsä ja tuettava marxilaista historiatiedettä. Nuori innokas sukupolvi tiedemiehiä varttuneempien professorien johdolla, esimerkiksi Ravdonikas Pietarissa, ryhtyi hyödyntämään uutta yhteiskuntahistorian aatetta ja sen tarjoamaa tutkimustapaa. Ravdonikasin puhe, jossa vaadittiin marxilaista aineellisen kulttuurin historiaa vanhan, porvarillisen arkeologian tilalle, johti vanhan arkeologipolven vainoihin ja karkotuksiin sekä tiukkaan aatteelliseen kontrolliin. Kaikki yhteydet ulkomaille kiellettiin ja vallankumouksen jälkeen julkaistut arkeologiset kirjat kiellettiin porvarillista hapatusta edustavina (Uino 2009).

Aikaisempaa arkeologista tutkimusta syytettiin muun muassa pitäytymisestä artefaktien muodolliseen tutkimiseen, jolle keksittiin oma nimikin, paljas esinetiede (голое вещеведение). Mikä huolestuttavinta, Monteliuksen typologisesta metodista porvarillisen evolutionismin tuotteena luovuttiin, koska sen katsottiin tekevän artefakteista fetišsejä ja tulkitsevan historiaa biologisin termein. Arkeologian perinteisiä tutkimuskohteita ja vieläpä tieteenalan nimeä pidettiin epäilyttävinä, ne kun rajoittivat arkeologisen todistusaineiston tieteellistä käyttöä, erottivat löydöt nykyajasta ja salasivat sen tiedon, mikä taloudella ja tavaroiden tuotannolla on historiallisen kehityksen määräävinä tekijöinä (Bulkin et al. 1982: 274). Siksi arkeologian nimi muutettiin materiaalisen kulttuurin historiaksi.

Diffuusiota, migraatiota ja valloitusta kulttuuristen muutosten selittäjinä pidettiin arveluttavina, koska niistä saattoi syntyä valitettavia poliittisia mielleyhtymiä. RAIMK:n ensimmäinen johtaja, kielitieteilijä ja arkeologi, Nikolai Marr oli kehittänyt uuden kielitieteellisen doktriinin,

jonka mukaan kieli ei ole kansallinen vaan luokkayhteiskunnan tuote ja heijastaa yhteiskuntarakenteen kehitystä. Kehityksen viimeisessä vaiheessa, tulossa olevassa luokkattomassa yhteiskunnassa, kaikki kielet sekoittuvat yhdeksi kieleksi. Oppi, jota kutsuttiin marrismiksi, kehitysvaiheiden teoriaksi tai (Noonan pojan mukaan nimetyksi) Jaafetin teoriaksi, ulotettiin kielitieteen ulkopuolelle selittämään kaikki sosiokulttuuriset muutokset vallankumouksiksi, jotka johtuvat talouden muutoksista erityisesti tuotantovoimissa. Esihistoriallisia yhteisöjä ja myöhempiä historiallisia vaiheita pidettiin melkein yksinomaan sosioekonomisina muodostelmina ja niiden etniset tai kulttuuriset, maailmankuvasta ja uskomuksista kertovat ulottuvuudet, esimerkiksi kalliopiirroksot, jätettiin huomiotta (Bulkin et al. 1982: 275).

Marrismi sopi hyvin silloiseen poliittiseen ilmastoon kansallisten ryhmien mitätöimiseksi. Sen kannattajat, Ravdonikas mukaan lukien, omaksuivat kehitysvaiheiden teorian kansojen (ethnos) paikallista syntyä koskevana uutena selitysmallina¹. Ilmeiset etniset muutokset arkeologisessa aineistossa selitettiin kehitysvaiheiden järjestykseksi yhden ja saman väestön elämässä. Myös jokaisen alueen vanhin väestö oli liikkumaton paikallinen joukko, joka silloin tällöin koki tekniikan muutoksista johtuvan kulttuurisen ja kielellisen muutoksen. Esimerkiksi Krimillä jaafetin kieltä puhuvat kimmerit muuttuivat persiaa puhuviksi skyyteiksi, jotka puolestaan muuttuivat saksaa puhuviksi gooteiksi ja lopulta slaaveiksi (Bulkin et al. 1982: 275).

Ei niin pahaa ettei jotain hyvääkin. Kehityksen sisäiset syyt olivat arkeologiassa jääneet melko vähäiselle huomiolle. Samoin oli käynyt mahdollisuudelle selittää muutoksia ilman diffuusiota tai migraatiota kuin myös huomiolle teknologian kehityksen vaikutuksista sosiaalisen ja kulttuurisen kehityksen kokonaisuuteen sekä sille, millä tavoin sosiaaliset suhteet heijastuivat materiaalisessa kulttuurissa. Evolutionismi näkyi puhuttaessa ”kehityksestä ja edistyksestä”, kun sen sijaan muualla Euroopassa

arkeologia oli perspektiivittömä (Trigger 2006: 384–385; Bulkien et al. 1982: 275). Kenttätöissä tutkimusaiheiden muutos näkyi siinä, että kaivausten painopiste siirtyi haudoista asuin- ja työpaikkoihin.

1930-luvun totalitarismin aikaan vaadittiin kaikilla historian aloilla konkreettista historian tutkimusta. Arkeologista tietoa kerättiin, ekspeditioita oli vuosittain käynnissä yli 300, ja tiedon analysointi rehabilitoitiin. Itse arkeologia-sanakin palautettiin käyttöön vähitellen, viimeisin muutos oli 1950-luvulla kun Materiaalisen kulttuurin historian instituutti uudelleennimettiin Arkeologian instituutiksi. Monografeja erilaisista aiheista julkaistiin paljon. Arkeologinen aikakauslehti (Советская Археология) alkoi ilmestyä ja uusia arkeologian oppituojeja perustettiin. Kaivauksissa löydettiin rikkaita kulttuureita Kaukasukselta, Keski-Aasiasta ja Siperiasta. Kulttuurien monimuotoisuutta ja kaikkea arkeologista tietoa ei voinut puristaa yhteen ja samaan tiukkaan teoriaan. Muutokset tulkintoihin tulivat vähitellen ja samalla kehittyi arkeologinen metodologia (Uino 2009).

Toisen maailmansodan ja kylmän sodan aika oli uhka Neuvostoliitolle ja sen suvereniteetille. Arkeologisen tutkimuksen painopisteeksi tuli neuvostokansojen alkuperä ja historia, kun tarkoituksena oli nostaa kansallista itsetuntoa ja kansallista ylpeyttä. Etnisyys, diffuusio, migraatio, jatkuvuus ja assimilaatio olivat jälleen käyttökelpoisia teorioita etnogenesiksen ongelmia selvitellessä. ”Kehitysvaiheiden teoria” kaikkine tutkimusta rajoittavine piirteineen jätettiin huomiotta. Tutkijat havaitsivat muinaisen maailman koostuvan erilaisista etnisistä ryhmistä niin että voitiin puhua esi-isistä, slaaveista, balteista, suomalaisugrilaisista ja niin edelleen. (Bulkin et al. 1982: 277).

Yhteiskunnan infrastruktuuria (kanavia, patoja, rautateitä, asuinrakennuksia) kehitettiin voimakkaasti 1950–60-luvuilla. Uusi lainsäädäntö velvoitti rakennusyhtiöt rahoittamaan alueen arkeologista tutkimusta ennen rakennustöiden aloittamista. Se merkitsi mittavia arkeologisia kaivauksia ja arkeologisen tiedon määrän kasvua

niin, että sen käsittelemiseksi oli kehitetty matemaattisia malleja. Se puolestaan asetti uusia kriteereitä tutkimuksen objektiivisuudelle ja tutkimuksen loogisuudelle. Koko maan ilmapiirin muuttuminen näkyi arkeologisessa ajattelussa dogmatismien lieventymisenä ja tieteen ja tieteellisyyden sekä vastuullisuuden paranemisena (Bulkin et al. 1982: 277).

Liennytyksen aika 1970-luvulla näkyi esimerkiksi siinä, että taistelut eri ihmisten esi-isistä tulivat vähemmän tärkeitä, samoin keskustelut historiallisista oikeuksista eri alueisiin. Usko paikalliseen etnogenesisiin hävisi ja migraatio muutosten selittäjänä sallittiin, tosin aluksi vain Neuvostoliitolle ystävällisten valtioiden alueilta. Ihmisten esi-isien jako ensimmäiseen ja toiseen luokkaan lopetettiin ja etnogenesisin tutkimus poistettiin arkeologian opetuksesta (Bulkin et al. 1982: 278).

Neuvostoliiton vahva rooli kansainvälisessä politiikassa ja ihmiskunnan ainutlaatuisuuden kokeminen synnyttivät uusia tutkimusaiheita, kuten ihmisten ja yhteisöjen alkuperää (anthropogenesis ja sociogenesis) koskevan tutkimuksen. Uusia debatteja syntyi esimerkiksi ihmisen kehityshistoriasta liittyen siihen, kuinka monta "kehityshyppyä" tarvittiin ennen kuin apina kehittyi ihmiseksi ja mikä "hypyistä" oli kaikkein tärkein. Tärkeitä tutkimusaiheita olivat ajatuksen, puheen ja taiteen alkuperää sekä kulttuurin ja sivilisaation olemusta ja alkuperää koskevat teemat. Sosiologia hyväksyttiin neuvostieteeseen uutena tieteenalajina. Alettiin ymmärtää että historiallinen materialismi ei yksinään pysty ratkaisemaan eri tieteenalojen erityisongelmia, vaan jokainen tieteenala tarvitsee lisäksi oman teoriakokonaisuutensa. Siten myös arkeologian teoreettista opiskelua vahvistettiin. Asenteet länsimaisten, eimarkxilaisten, tiedemiesten esittämiä teorioita kohtaan muuttuivat. Arkeologiassa ei enää pelätty antaa arvoa lännessä esitetuille joillekin teorioille ja metodeille. Kuten Bulkin et al. (1982: 278) toteavat, se ei kuitenkaan merkinnyt ideologisen taistelun loppua vaan sen muuttumista vähem-

män teräväksi ja toisaalta substanssin osalta syvällisemmäksi.

Keskeisiä tutkimussuuntauksia

Neuvostoarkeologian tutkimussuuntaukset voidaan jakaa kahteen ryhmään ja niiden sisällä seitsemään alaryhmään. Ne kaikki perustuvat historiallisen materialismin teoriaan, mikä on pohjana kaikelle teoreettiselle ja konkreettiselle tutkimukselle, lähteiden arvioinnille ja historialliselle tulkinnalle (Bulkin et al. 1982: 278). Teorian periaatteita sovelletaan arkeologisiin ongelmiin kuitenkin eri tavoin, riippuen muun muassa tutkittavan ongelman monimutkaisuudesta ja vastakohtaisuuksista, ympäristön asenteista ongelmaa kohtaan, tutkijan taustasta, suhteesta muihin tieteenaloihin ja omasta työtavasta.

I ryhmään (trivium) kuuluvat arkeologinen historia (archaeological history), arkeologinen kansojen genetiikka (archaeological ethnogenetics) ja arkeologinen sosiologia (archaeological sociology), II ryhmään (quadriivium) kuuluvat kuvaileva arkeologia (descriptive archaeology), arkeologian teknologia (archaeotechnology), arkeologinen ekologia (archaeological ecology) sekä menneisyyden sekvenssien tutkiminen ja teoreettinen arkeologia (sequential investigation of the past and theoretical archaeology).

Arkeologinen historia on kannattajien mielestä "lapiolla varustettua historiaa". He ovat sitä mieltä, että artefaktien välittämä historiallinen tieto saadaan esille käyttämällä tervettä järkeä ja historiallisen tiedon tavallisilla tieteellisillä välineillä. He uskovat että erityisiä arkeologisia teorioita ei tarvita laiminlyöden samalla arkeologiset menetelmät, esimerkiksi luonnontieteelliset analyysit. Arkeologian historiallistaminen tapahtuu siten usein ammattitaidon kustannuksella.

Arkeologisen etnogenetiikan kannattajat rinnastavat arkeologiset kulttuurit tiettyihin etnisiin ryhmiin. Suuntaus kehittyi skeyyttien ja slaavien alkuperän tutkimuksissa. Etnografinen tutkimus on vähentänyt

suuntauksen uskottavuutta; hankalaa kannattajille on ollut sekin, että natsikauden aikana saksalaisten tiedemiesten opettajanakin toiminut Gustaf Kossinna oli tämän lähestymistavan pioneerejä.

Arkeologinen sosiologia lainaa termejä, kuten ”kulttuurinen materialismi”, länsimaisilta arkeologeilta ja uudesta arkeologiasta. Lähestymistapa omaksuu muinaisesta yhteisöstä ihanteellisen sosiologisen mallin ja olettaa, että arkeologisten faktojen yhteys heijastaa tätä rakennetta. Kysymyksessä on kuitenkin illuusio, arkeologi itse projisoi ilman edeltävää tutkimusta laatimansa mallin arkeologiseen aineistoon. Bulkin et al. (1982: 278) ovat tiukasti sitä mieltä, että ensin on tutkittava materiaallisen todistusaineiston objektiivisia piirteitä ja vasta sitten voi tehdä oletuksia yhteisön rakenteesta.

Deskriptiivisen arkeologian tavoitteena on arkeologisen aineiston ominaisuuksien tarkka ja objektiivinen kuvaaminen. Neuvostoliitossa kuten myös lännessä on kehitetty erityinen kieli artefaktien kuvaamiseen, jotta laajaa aineistoa voidaan käsitellä tietokoneavusteisesti tilastollisin ja matemaattisin menetelmin. Kuvailevaa arkeologiaa hyödynnettiin aluksi yliopistoissa ja museoissa, joissa laajat kokoelmat vaativat jatkuvaa käsittelyä.

Arkeologinen teknologia tarkoittaa nimensä mukaisesti teknologian hyväksikäyttöä arkeologisissa tutkimuksissa. Uuden teknologian avulla on tutkittu esimerkiksi artefaktien materiaalista koostumusta ja työn jälkiä. Siihen kuuluvat esimerkiksi spektrografiset analyysit ja radiohiiliajoitukset sekä dendrologiset ajoitukset. Uusi teknologioiden avulla on voitu opiskella muun muassa kivityökaluteollisuutta, vanhaa metallurgiaa ja keramiikan tekoa. Tätä kehityssuuntausta Bulkin et al. (1982: 283) näyttävät pitävän erittäin hedelmällisenä ja todella objektiivisiin menetelmiin tukeutuvana.

Arkeologisen ekologian kannattajat uskovat, että muinaiset yhteisöt ja niiden artefaktit muodostavat järjestelmän, joka kerän oli dynaamisessa vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Vuorovaikutuksen tut-

kiminen on heidän mukaansa ihmiskunnan menneisyyden uudelleenrakentamisen ehdoton edellytys.

Teoreettisella arkeologialla tarkoitetaan arkeologisen tutkimuksen lähtökohtien, menetelmien, tieteellisen aseman sekä siinä vallitsevien kulttuuri- ja tiedekäsitysten filosofista tarkastelua ja analysointia (Halinen et al. 2008: 506). Saman suuntainen käsitys näyttää olevan Bulkinilla et al. (1982: 284). Heidän esittämänsä pitkän, tosin hieman lyhentämäni, määritelmän mukaan teoreettinen arkeologia ”pyrkii luomaan laajan teoreettisen välineistön, joka sallisi artefaktien formaalisten materiaallisten piirteiden, niiden sisäisten suhteiden rakenteen ja niiden muutosten dynamiikan korreloivan ihmisten elämän kanssa, sellaisena kuin se heijastuu materiaalisissa, ja muinaisten yhteisöjen historiallisen kehityksen kanssa niiden talouksien, sosiaalisten rakenteiden ja aatejärjestelmien ehdoin”. Jotkut pitävät teoreettista arkeologiaa tarpeettomana tai ainakin sitä että siitä tehdään oma arkeologian alansa omine specialisteineen. Teoreettisen arkeologian painoarvo on viime vuosikymmeninä vahvistunut kaikkialla. Voidaan hyvällä syyllä sanoa, että vasta teoreettinen pohdinta tekee tutkimuksesta tiedettä.

Kulttuurien jatkuvuutta koskevan doktriinin mukaan alueella vallitseva kulttuuri korvautuu ajan mittaan toisella, se taas toisella ja niin edelleen. Kulttuurit muodostavat siten stratigrafisia sekvenssejä, kerroksia. Tutkimalla sekvenssien kehitysvaiheita ja toisiinsa liittymistä, on pystytty selvittämään joidenkin paleoliittisen ja neoliittisen kauden sekä pronssikauden kulttuurien alkuperää. Myös slaavien alkuperää koskevat aikaisemmat kannanotot on saatettu kriittisen tarkastelun kohteiksi.

Ongelmia

Historia on dominoinut Neuvostoliitossa yhteiskuntatieteitä ja humanistisia tieteitä. Siihen ovat vaikuttaneet ideologiset syyt, onhan marxilainen filosofia näillä tieteenaloilla jo nimeltään historiallista materia-

lismia. Marxin ja Engelsin sanontaan "vain yksi tiede, historiatiede" on vedottu tiedemaailmassa usein, kuitenkin huomaamatta että Marx ja Engels olisivat itse painatusmerkkintöjen mukaan poistaneet tuon sanonnan sisältävän lauseen teoksestaan (Bulkin et al. 1982: 287). Historian johtava rooli merkitsee arkeologian osalta sitä, että esihistoriaa pidetään muinaisen yhteisön historiana ja sen vuoksi yleisen historian integroituna osana samalla tavoin kuin esimerkiksi klassisen ja keskiajan historiaa. Päinvastoin kuin länsimaissa, neuvostoarkeologiaa ei yliopisto-opetuksessa ja tutkimuksessa ole jaettu itsenäisiin aloihin kuten esihistoriaan, klassiseen ja Lähi-Idän arkeologiaan. Yliopistoissa nämä alat kattava arkeologian yksikkö on aina sijoitettu historialliseen tiedekuntaan ja sieltä valmistuneiden arkeologien oppiarvo on historian kandidaatti tai tohtori.

Järjestelyllä on omat etunsa, muun muassa se että arkeologian eri alojen yhtenäisyys yhdessä historiallisen lähestymistavan kanssa auttaa kokonaisperspektiivistä lähtien paremmin ymmärtämään kulttuurihistoriallisia prosesseja ja kulttuurin ja yhteisön kehitystä. Sillä on myös haittansa, jotka ovat aiheuttaneet ongelmia neuvostoarkeologialle. Ihmiset ja kustantajat ovat kiinnostuneita historiasta, muinaisista kansoista. He eivät kuitenkaan ole kiinnostuneita arkeologisista tiedoista ja analyyseistä vaan haluavat muinaishistorian ongelmat onnellisesti ratkaistuksi lukemassaan tutkimuksessa. Se on vaikuttanut joidenkin arkeologien tutkimuksiin ja kirjoituksiin niin että lähdemateriaalia tutkitaan pinnallisesti ja esitetään huikeita johtopäätöksiä vaikeista tutkimusongelmista ilman tieteellistä pohjaa. "Näytösluontoisuudesta" on varoiteltu muun muassa Formozov (Bulkin et al. 1982: 288).

Poliittinen painostus ja pelko "paljaan esinetieteen" porvarilliseen syntiin syylistymisestä oli johtanut siihen, että artefaktien formaalista tarkastelusta ja typologialuokittelusta oli luovuttu. Siitä on ollut seurauksena epäonnistuminen esihistoriallisten kulttuurien suhteellisen kronologian

rakentamisessa, mikä muualla Euroopassa on vaatinut useiden arkeologisukupolvien työn. Neuvostoarkeologit puhuvatkin ajoitusmenetelmien kehityttyä relatiivisten ajoitusten sijasta mieluummin absoluuttisista ajoituksista, joissa on pakostakin kahden tai kolmen vuosisadan virhemarginaaleja. Kulttuurien muutoksia voidaan siten tutkia vain vuosisatojen tarkkuudella (Bulkin et al. 1982: 289).

Neuvostoliitosta puuttui tapa tutkia esihistoriaa samalla tavoin kuin muualla Euroopassa, toisin sanoen laajan paneurooppalaisen kronologisen horisontin mukaan. Ajattelutapa on vertikaalinen tutkimuksen kohdistuessa tietyn alueen, sellaisten kuin Krimin niemimaa tai Kaukasus, historiallisiin kerroksiin. Se johtuu paitsi relatiivisen kronologian kehittymättömyydestä, myös siitä että yksittäisten alueiden tai maan tutkimusta on pidetty tärkeämpänä kuin aikakausiin perustuvaa alueiden tutkimusta. Kulttuurisen kehityksen erilainen nopeus ja luonne laajan maan eri alueilla estää niinkään merkittävien keskinäisten vertailujen tekemistä (Bulkin et al. 1982: 289).

Kulttuurien rekonstruoiminen oli Neuvostoliitossa karkeampaa kuin muualla Euroopassa. Se johtuu halusta historiallisiin yleistyksiin ja siitäkin että jotkut arkeologit ovat pitäneet "mahdottomana ja tarpeettomana jäljittää jokaisen pienen esihistoriallisen heimon historiaa". Merkkejä on kuitenkin olemassa, esimerkiksi muinaisten slaavien tutkimus, siitä, että "molekyylitutkimuksen" rinnalla myös "atomien tutkimus" on viriämässä (Bulkin et al. 1982: 289).

Lev S. Klejn

Elämä ja ura

Klejn (s. 1927) on syntynyt Valko-Venäjällä juutalaiseen lääkäriperheeseen. Hänen opiskelemaan pääsytään ei ollut helppoa juutalaisen taustan ja nuorena henkilönä esitettyjen neuvostovastaisten mielipiteiden vuoksi. Hän opiskeli aluksi Grodnossa, sitten Leningradissa folkloristiikkaa Vla-

dimir Proppin johdolla, jonka strukturalistinen ajattelutapa on vaikuttanut hänen metodologiseen ajatteluunsa merkittävästi. Hän valmistui arkeologiksi 1951 ja väitelti tohtoriksi 1968 Donetsin katakombikulttuurin alkuperästä. Hänet nimitettiin arkeologian apulaisprofessoriksi Leningradin yliopistoon 1962, missä hän opetti 20 vuoden ajan arkeologiaa. Ura katkesi homoseksualismia koskeviin syytöksiin ja lähes 2 vuoden vankilatuomioon. Vaikka syytteet myöhemmin tunnustettiin tekais-
tuiksi, Klejnin ura Pietarin yliopistossa jatkui pitkän työttömyyskauden jälkeen vasta vuodesta 1994 lähtien filosofisen antropologian opettajana. Klejn luennoi 1990-luvulla monissa Euroopan yliopistoissa ja vuosina 2000–2001 hän oli vierailevana professorina Washingtonin yliopistossa Seatlessa (Immonen 2003: 57–58).

Visa Immosen haastattelusta avautuu mielenkiintoisia henkilökuvia yliopistomaailmaan ja sen suhteista politiikkoihin. Klejnin pääsy Leningradin yliopistoon, huolimatta menestyksekkäistä pääsykokeista, onnistui sen vuoksi, että yliopiston rehtori, tunnetun poliitikon veli, sattui vihaamaan Klejnin opiskeluoikeuden hylännyttä ministeriä. Tapa, millä tavoin Klejn piti yhteyksiä rangaistuksen pelosta huolimatta yllä länsimaisiin tiedemiehiin ja aikakauslehtiin, edellytti rohkeutta sekä häneltä itseltään että hänen asiasta tietoisilta esimiehiltään. Rohkeutta luvan antajalta, raskaan sarjan nyrkkeilyn olympiamestariilta, ei puuttunut, eikä myöskään toiselta esimieheltä, joka itse kertoi menettelevänsä Klejnin tavoin yhteyksien pidossaan.

Jo 50-luvulla Klejn oli joutua erotetuksi Leningradin yliopistosta. Hän, kielitieteestäkin kiinnostuneena, oli aluksi pitänyt Marrin lingvivistisistä doktriineista, mutta tullut myöhemmin siihen tulokseen että ne olivat, samoin kuin Marrin arkeologiset näkemykset, täyttä pötyä. Hän kirjoitti asiasta kärkevän arvion, joka esitettiin Historian instituutin neuvostolle professori Artamonovin suosittelmana. Istunto oli menestys, mutta tiedekunnan puoluejohtajat erottivat hänet Komsomolista ja yliopistosta. Ennen

päätöksen toimeenpanoa Klejn toimitti kirjoituksensa Moskovaan puolueen keskuskomitealle ja kuuli jälkepäin Stalinin lukeneen sen. Pian Pravdassa oli Stalinin kirjoitus, jossa Marrin teoria tuomittiin vääräksi. Silloin, kuten Klejn sanoo (Immonen 2003: 64), teoria ei tyydyttänyt Stalinin uutta, kansojen alkuperää koskeviin kysymyksiin paneutuvaa kansallista politiikkaa, joka oli korvannut internationalismin.

Kirjallinen tuotanto ja tutkimus

Voisi sanoa, että Klejnillä on kahdessa suhteessa kolmet kasvot. Ensinnäkin, hän on paitsi arkeologi, myös kielitieteilijä² ja antropologi. Kaksi viimeksi mainittua tieteenalaa ovat luonnollisesti vaikuttaneet hänen arkeologisiin näkemyksiinsä. Toiseksi, hän on laajan kielitaitonsa ansiosta kirjoittanut runsaan tuotantonsa, 11 monografiaa, yli 300 artikkelia ja useita toimitettuja artikkelikokoelmia, venäjäksi, englanniksi ja saksaksi. Tutkimusaiheet eivät ole valikoituneet niinkään kielten mukaan, vaikka hän myöntääkin, että venäjäksi hänen oli pitkään vaikea saada julkaistuksi teoreettista ja metodologista arkeologiaa kokevia näkemyksiään. Päällikköasemassa olevat auktorisoidut arkeologit saivat Neuvostoliitossa julkaisutoiminnassa etusijan. Saksaksi hän kirjoitti etnisistä ja etnogeneettisistä kysymyksistä, esimerkiksi Kossinnasta, ja englanniksi teoreettisesta arkeologiasta *Current Anthropology* -lehteen. Venäjäksi kirjoitukset käsittelivät aluksi yksittäisiä kaivauksia ja tutkimuksia. Myös neoliittista ja pronssiaikaa koskevat tutkimukset, samoin kuin skyyttejä, muinaisia slaaveja ja viikinkejä käsittelevät kirjoitukset olivat venäjäksi. Normanni- tai viikinkiteoriassaan hän, päinvastoin kuin venäläiset arkeologit yleensä, pitää ensimmäisen venäläisen valtion, Novgorodin, perustajina viikinkejä.

Klejnin ehkä tärkeimmät tutkimukset, *Arkeologiset lähteet* vuosilta 1978–1995 ja *Arkeologian typologia* vuodelta 1991 ovat saatavissa vain venäjäksi. Lännessä hänen kuuluisimpia tutkimuksiaan ovat *Current Anthropology* -lehdessä julkaistu kirjoitus,

A Panorama of Theoretical Archaeology vuodelta 1977 ja *Fennoscandia Archaeologica* -lehdessä vuonna 1990 julkaistu Theoretical Archaeology in the Making: A Survey of Books Published in the West in 1974–1979. Viimeksi mainittu tutkimus oli kirjoitettu jo 1980, mutta jäi julkaisematta Klejnin jouduttua vankilaan. ”Panoraamaa” Klejn itse pitää yhtenä uransa suurimmista saavutuksista, olihan osin sen ansiota, että teoreettinen arkeologia tunnustettiin yhdeksi arkeologian erityisalaksi. Siihen asti lähinnä vain amerikkalaiset olivat olleet teoreettisen arkeologian tutkijoita.

Klejnin kirjoitukset ovat herättäneet kiivastakin keskustelua ja hän itse näyttää hyvin kärkkäästi ja herkullisin sanakääntein osallistuvan kirjoitustensa jatkokeskusteluihin. Kun esimerkiksi Tilley (1991: 59) kommentoi Klejnin edellä mainittua myöhempää artikkelia sanoen, että artikkeli pitäisi sisältönsä perusteella otsikoida ”katsaukseksi uusien metodien soveltamisesta arkeologiseen dataan”, Klejn vastaa, että Tilley näyttää ymmärtävän arkeologisella teoriolla pääosin arkeologisen tiedon kognitiivisia ongelmia. Neuvostoliiton arkeologit tietävät, mitä tapahtuu kun arkeologia alistetaan filosofialle. Sitä negatiivista oppia länsimaiset nuoret intellektuellit eivät ole saaneet vaan ovat sen sijaan lukee neet muodikasta filosofiaa ja leikittelevät vahvoilla vasemmistolaisilla ideoilla. Ja ne leikit ovat vaarallisia sekä tieteelle että yhteisölle (Klejn 1991: 68). Klejn suhtautuu uuteen arkeologiaan melko kriittisesti sen vuoksi, että hän kokee sen sisältävän marxistisia piirteitä.

Neuvostoaikana Klejnin, monien muiden tapaan, oli julkisesti tunnustauduttava ”todelliseksi marxilaiseksi sosialistiksi”. Siitä häntä on jälkikäteen moittinut muun muassa Formozov (Klejn 1997: 368) muistaten Klejnin moneen kertaan sanoneen ulkomaisille ja kotimaisille virkaveljilleen, että he eivät tunne marxismia ja hyödyntävät sitä puutteellisesti. Formozov itse kuului niihin arkeologeihin, jotka eivät koskaan kirjoittaneet marxismi-leninismistä. Klejn vastaa siihen että akatemian instituutissa

on voinut tehdä töitä arkeologian parissa ja kiertää opilliset maininnat. Hän opetti yli 20 vuotta arkeologiaa ideologiseen tiedekuntaan lukeutuvassa historiallisessa tiedekunnassa eikä siten voinut välttää marxististen käsitysten esilletuomista. Puolueen jäsen hän ei ollut koskaan (Klejn 1997: 389). Tähän voisi mielestäni lisätä vielä sen, että vapautumistuomio ortodoksisista marxilaisuutta koskevista syytöksistä pantiin Klejnin kohdalla täytäntöön, kun hänet tuomittiin vankilarangaistukseen tekaistujen syytteiden perusteella.

Klejnin kirja *Das Phänomen der Sowjetischen Archäologie* jatkaa Bulkinin et al. laajaa artikkelia neuvostoarkeologian tilasta. Koska kirja on kirjoitettu vasta 1990-luvulla (1. painos v. 1994 ja 2., osin muutettu painos v. 1997), on teksti rohkeaa ja osin kovinkin kärjekästä. Siinä selvitetään esimerkiksi se, millaisin keinoin tieteellinen teksti saattoi välttää ennakkosensuurin (Klejn 1997: 184–196). Lyhyesti sanoen, tiedemiehet oppivat, miten kirjoittaa omat ajatuksensa rivien väliin ja vastaavasti, miten lukea kirjoittajan ajatuksia rivien välistä. Oppimista helpotti, että sensuurista vastuussa olevat puoluevirkailijat eivät olleet hyvin perillä marxismista.

Kirjassa on myös historiiinomainen luku, jossa käsitellään neuvostoaajan nimekkäimpiä arkeologeja, heidän elämänsä, uraansa ja tieteellistä työtään. Kirjoitus on usein kovin kriittinen, Klejn taitaa kynällä ruoskimisen. Mitä muuta voisi sanoa sellaisesta otsikosta kuin ”Ravdonikas-arkeologian punainen demoni” tai Marrista puhuttaessa väliotsikosta ”Nero vai hullu?”. Voisi ehkä kysyä, onko ”Phänomenin” kaltaisen kirjan kirjoittaminen enää tarpeen ja mitä tarkoitusta se palvelee. Vastaus voi löytyä triviaalista sanonnasta: ”jottei totuus unohdaisi”. Totuus on kirjassa nähty Klejnin silmin, aikalaisen silmin ja toisaalta väärin perustein tuomitun tiedemiehen silmin. Kun joku joskus tutkii neuvostoarkeologian historiaa, voi hän päätyä ehkä hieman toisenlaiseen totuuteen, mutta sen totuuden etsimisessä Klejnin kirja on hyvä opas.

Yhteenveto

Neuvostoliitossa arkeologia oli yli 60 vuoden ajan valjastettu palvelemaan valtion poliittisia ja ideologisia tarkoituksia ja myötäilemään kulloinkin voimassa olevia poliittisia suuntauksia. Oman kansan erinomaisuuden ja aluevaatimusten perustelu oli muiden tieteenalojen tapaan myös arkeologian tehtävä. Toisinajattelua ei sallittu. Seuraukset siitä saattoivat olla kohtalokkaita. Arkeologi Lev S. Klejnin, toisinajattelijan ja kriitikon, väärennetyin syyttein saama vankilatuomio ja viraltapano kertovat neuvostoajasta omaa karua kieltään.

Kaikesta huolimatta arkeologia meni eteenpäin, resursseja oli käytettävissä runsaasti kaivauksiin ja tieteellisten metodien kehittämiseen. Ainoa oikeaksi hyväksytty yhteiskuntateoria, historiallinen materialismi, soveltui kulttuurien kehityksen tutkimiseen. Neuvostoarkeologit olivat ensimmäisiä, jotka yrittivät selittää kulttuurimuutoksia sosiaalisilla tekijöillä, erityisesti tuotantosuhteilla, ja olivat siten tavallaan funktionaalisen-prosessuaalisen arkeologian edelläkävijöitä.

Abstrakt: Om sovjetarkeologin och olikänkaren – Lev S. Klejn

Sovjetarkeologin förblev rätt obekant för västvärlden som en följd av Sovjetunionens isolation och interneringspolitik. I den mån forskningen blev känd, väckte den förvirring i väst p.g.a. de motstridiga och föränderliga forskningsresultaten som ifrågasatte hela vetenskapsgrenen. Det är möjligt att man inte kunde läsa mellan raderna. Naturligtvis är det sant att Sovjetunionens arkeologi i över 60 år var till för att tjäna statens politiska och ideologiska syften och för att följa de rådande politiska trenderna. Arkeologin, liksom de andra vetenskaperna, användes för att beskriva det egna folkets förträfflighet och motivera de territoriella kraven. Olikänkande tilläts inte och konsekvenserna kunde vara ödesdigra.

Trots allt gick arkeologin framåt, det fanns gott om resurser för utgrävningar och för att utveckla metoder. Den enda godkända samhällsteorin, den historiska materialismen, lämpade sig väl för att forska i olika kulturernas utveckling. Sovjetarkeologerna var de första som försökte förklara kulturförändringar med sociala faktorer, speciellt med produktionsförhållanden, och var således på sätt och vis föregångare till den funktionalistisk-processualistiska arkeologin.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

Uino, P. 2009: Luento 28.1.09 kurssilta "Tutustu Venäjän arkeologiaan" Helsingin Yliopiston arkeologian oppiaineessa

Tutkimuskirjallisuus

Bulkin V.A., Klejn L.S., Lebedev G.S. 1982: Attainments and Problems of Soviet Archaeology. *World Archaeology* Vol 13. No 3: 272–295.

Callmer J. 1994: The Clay Paw Burial Rite of the Ålands, Island and Central Russia: A Symbol in Action. *Current Swedish Archaeology*. Vol 2: 13–46 The Swedish Archaeological Society.

Daniel G.E. 1958: Editorial. *Antiquity* 32: 65–68.

Immonen V. 2003: The stratigraphy of the life. An archaeological dialogue with Leo Klejn. *Archaeological Dialogues* 10 (1): 57–75. Cambridge University Press, Cambridge.

Halinen P. et al. 2008: (toim.) *Johdatus arkeologiaan*. Gaudeamus, Helsinki University Press, Helsinki.

Klejn L.S. 1977: A Panorama of Theoretical Archaeology. *Current Anthropology*. Vol 18 No 1: 1–42. The University of Chicago Press.

Klejn L.S. 1990: Theoretical Archaeology in the Making. A survey of books published in the West 1974–1979. *Fennoscandia Archaeologica* VII: 3–15.

Klejn L.S. 1991: A Russian Lesson for Theoretical Archaeology: A Replay. *Fennoscandia Archaeologica* VIII: 67–71.

Klejn L.S. 1997: *Das Phänomen der sowjetischen Archäologie*. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.

Tilley C. 1991: Comments on Klejn: Theoretical archaeology in the making. *Fennoscandia Archaeologica* VIII: 59–61.

Trigger B.G. 2006: *A History of Archaeological Thought*. 2. painos. Cambridge University Press, Cambridge.

Maija Rajakylä on arkeologian opiskelija, koulutukseltaan OTK ja ekonomi. Kirjoitus on Pirjo Uinon ja Christian Carpelanin keväällä 2009 Helsingin yliopistossa pitämän kurssin "Tutustu

Venäjän arkeologiaan” esseetehtävä.

Loppuviitteet

1 Tyypillisenä marristilaisena ja neuvostoarkeologialle 1930-luvulla ominaisena tulkintana voi mainita selityksen, että Ahvenanmaalta ja toisaalta Keski-Venäjältä haudoista löydetyt kääpälän muotoiset saviesineet ja niihin liittyvät hautausrituaalit olisivat kehittyneet itsenäisesti toisistaan riippumatta kahdella eri alueella (Johan Callmer 1994: 13).

2 Homeroksen Iliasta Klejn on kirjoittanut kaksi kirjaa. Hän puhuu niistä arkeologin termein kuten ”Iliaan stratigrafia” ja ”tekstin kaivaminen

Gero von Merhartin Siperian-vuodet 1914–1921

Timo Salminen

Symposiumi Marburgissa 4.–7. kesäkuuta 2009

Itävaltalais-syntyinen arkeologi ja geologi Gero von Merhart (1886–1959) joutui heti ensimmäisen maailmansodan alussa venäläisten sotavangiksi. Istuttuaan aikansa eri sotavankileireissä hän päätyi ”Siperian enkelin”, ruotsalaisen sairaanhoitajattaren Elsa Brändströmin (1888–1948), myötävai-
kutuksella työskentelemään Krasnojarskin

museoon. Siellä Merhart sai tehtäväkseen arkeologisten kokoelmien inventoinnin ja esihistorianäyttelyn suunnittelemisen uuteen museotaloon, joka oli parhaillaan rakenteilla. Kotiinpaluuseensa asti vuonna 1921 Merhart vastasi Krasnojarskin museon arkeologisesta toiminnasta. Hän teki muun muassa melko runsaasti kaivauksia Jenisein laaksossa. Geologiassa tohtoriksi väitellyt Merhart habilitoitiin arkeologian alalla vuonna 1926 Innsbruckin yliopistos-

Kuva 1. Tohtori Sergej Kuzminyh, akateemikko Vjačeslav Molodin ja tutkija Katja Detlova Marburgin yliopiston vierastalon edustalla Vanhassa kasvitieteellisessä puutarhassa valmiina ensimmäiseen symposiumipäivään. (Kuva Timo Salminen 6.6.2009.)

sa tutkimuksellaan Jenisein laakson pronssikaudesta. Vuoden 1928 alussa hänet kutsuttiin saksalaisen Marburgin yliopiston vastaperustetun arkeologian professuurin ensimmäiseksi haltijaksi. Kansallissosialismissa Saksassa Merhart joutui poliittiseen epäsuosioon ja hänet siirrettiin vuonna 1938 ensin virkavapaalle ja vuoden 1942 alusta eläkkeelle. Koska uutta viranhaltijaa ei sota-ajan oloissa noin vain ollut mistään otettavissa, hän hoiti virkaansa loppujen lopuksi vuoteen 1948 asti.

Merhartin Siperian-vuodet ovat aivan viime aikoina joutuneet suuren kiinnostuksen kohteeksi Venäjällä, varsinkin Krasnojarskissa. Sikälaiset tutkijat, etunenässä Katja Detlova Krasnojarskin museosta, ovat ottaneet yhteyttä myös saksalaisiin tutkijoihin. Krasnojarskilaisten aloitteellisuutta onkin kiittäminen siitä, että Marburgin yliopiston esihistorian seminaari ja Saksan arkeologinen instituutti järjestivät tämän vuoden kesäkuun alussa symposiumin, jossa tarkasteltiin sekä Merhartin elämäntyötä yleensä että erityisesti hänen Siperian-vuosiaan. Samalla Marburgissa avattiin Merhartin Siperian-aikaa esittelevä pieni näyttely. Lisäksi vuoden 2008 puolella julkaistiin uusintapainos hänen muistelmateoksestaan *Daljoko, Bilder aus sibirischen Arbeitstagen*. Päävastuun symposiumijärjestelyistä kantoi Marburgin yliopisto ja siellä etenkin professori Claus Dobiak.

Symposiumi oli virallisesti saksalais-venäläinen, mutta tohtori Sergej Kuzminyh sai myös tämän kirjoittajan houkutelluksi mukaan. Meille merkittiin ohjelmaan yhteinen esitelmä, aiheena Gero von Merhartin yhteydet A. M. Tallgreniin ja etenkin Itä-Venäjän arkeologian ongelmat heidän kirjeenvaihdossaan.

Symposiumin avajaistilaisuuden päänumerona oli professori Hermann Parzingerin esitelmä Siperian arojen kurgaanihautauksiin liittyvistä rituaalisista piirteistä. Samassa tilaisuudessa wieniläisen Böhlaukustantamon edustaja esitteli *Daljoko*-teosta ja bregenziläinen tohtori Helmut Swozilek tarkasteli Gero von Merhartia kirjailijana. Sivumennen sanottuna tohtori Swozilek

oli ulkomuodoltaan kasvonilmeitä myöten kuin ilmetty professori Ari Siiriäisen reinkarnaatio, vain hiukan kookkaampi.

Kahden päivän aikana 6.-7. kesäkuuta pidetyt tieteelliset esitelmät tarkastelivat Merhartin toimintaa ja hänen aikaansa kaikista oleellisista näkökulmista. Professori Nikolaus Katzer Hampurista paneutui Venäjän kehitykseen maailmansodan, valankumousten ja sisällissodan vuosina heijastellen periodia ennen kaikkea kaaoksen ja järjestyksen vastakkainasettelun taustaa vasten. Akateemikko Vjačeslav Molodin Novosibirskistä ja tohtori Sergej Kuzminyh Moskovasta puolestaan käsitelivät esitelmissään sitä kehitystä, joka venäläisessä arkeologiassa tapahtui vuosisadanvaihteen molemmin puolin. Molodin esitelmän näkökulma oli siperialainen, ja Kuzminyh esitteli kazanilaisen, moskovalaisen ja pietarilaisen arkeologian kehitystä.

Varsinaista Gero von Merhartin toimintaa Siperiassa, sen eri puolia ja vaikutusta nykyiseenkin Siperian arkeologiaan erittelivät tohtori Ljudmila Kitova Kemerovosta sekä professori Hermann Parzinger ja tohtori Anatoli Nagler Berliinistä. Naglerin esitelmän tematiikka kohtasi mielenkiintoisella tavalla Parzingerin edellisiltaisen yleisöluennon, sillä keskeisen osan kummastakin muodosti siperialaisten kurgaanien analysointi. Symposiumin konkreettisin arkeologinen sisältö tiivistyikin nimenomaan näiden kahden tutkijan puheenvuoroihin. Niihin voi rinnastaa kolmantena professori Svend Hansenin (Berliini) esitelmän. Hän osoitti kiintoisasti, miten Siperia muutti Gero von Merhartin tilakäsityksen ja miten avartunut näkemys välittyi hänen oppilailleen Saksassa ja sitä kautta keskieuropplaiseen tutkimukseen. Merhartin opettama arkeologiakuva merkitsi Hansenin mukaan samalla kossinnalaisen etnisen arkeologian älyllistä loppua.

Kolmannen esitelmäryhmän ytimenä olivat Merhartin kontaktit toisiin tutkijoihin. Katja Detlova käsittelee Merhartin suhteita venäläisiin kollegoihin. Sergej Kuzminyhin kanssa olimme jakaneet yhteisesitelmämme siten, että itse otin tarkastellakseni A. M.

Tallgrenin taustan sekä eräät yleiset piirteet Tallgrenin ja Merhartin suhteissa ja Kuzminyh puolestaan paneutui varsinaisiin arkeologisiin kysymyksiin. Gero von Merhart ja A. M. Tallgrenin ammatillisesta suhteesta kehittyi vuosien mittaan henkilökohtainen ystävyys; kirjeenvaihto alkoi keväällä 1921 Merhartin ollessa vielä Krasnojarskissa ja jatkui kevääseen 1944 asti. Merkitykseltään Merhartiin rinnastettava Tallgrenin kontaktiverkostossa oli ainoastaan Cambridgen yliopiston professori Ellis H. Minns. Henkilökohtaisesti Tallgren ja Merhart tapasivat silti vain kahdesti, vuonna 1931 Helsingissä ja vuonna 1932 Marburgissa.

Kahden symposiumipäivän esitelmien langat kokosi yhteen Marburgin yliopiston professori emeritus Otto Hermann Frey (s. 1929), joka samalla liitti niihin omat henkilökohtaiset muistikuvansa Merhartista.

Henkilökohtaisten muistojen osuus ei kuitenkaan rajoittunut tähän. Koko tieteellinen esitelmäohjelma nimittäin alkoi kahdella kulttuurihistoriallisesti erittäin rikkaalla puheenvuorolla, joiden kummankin esittäjällä oli kerrottavanaan pitkäaikaiset muistot Merhartista opettajana ja tutkijana. Professori Hermann Müller-Karpe (s. 1925) tuli Merhartin oppilaaksi vuonna 1944 ja oli lopulta viimeinen, joka kirjoitti tohtorinväitöskirjansa tämän johdolla vuonna 1948. Merhartin ja Müller-Karpen välille muodostui myös perheystävyys, ja eräänlainen jatkumo on nähtävissä siinä, että seuraavan sukupolven edustaja, Andreas Müller-Karpe, työskentelee nykyisin entisessä Merhartin virassa Marburgin yliopiston arkeologian professorina.

Toinen muistelija oli professori Edward Sangmeister (s. 1916), joka kirjoittautui Marburgin yliopistoon vuonna 1934 ja väitteli siellä tohtoriksi vuonna 1939. Symposiumiohjelmassa muistelijoille oli varattu aikaa yhteensä 60 minuuttia. Loppujen lopuksi he käyttivät lähes kaksinkertaisen ajan, mutta aikataulu saatiin kuitenkin päivän mittaan kurotuksi kiinni.

Järjestelyt toimivatkin erinomaisesti ja isäntien vieraanvaraisuus oli kiitettävää. Oman lisänsä tunnelmaan toi ympäristö:

Marburgin kaupunki, joka säilyi yli toisen maailmansodan pommitusten käytännössä vaurioitumattomana, ja varsinainen tapahtumapaikka esihistoriallinen seminaari Ernst von Hülsen -rakennuksessa, jonka luentosali on edelleen lähes alkuperäisessä vuoden 1927 asussaan. Järjestäjien tavoitteena on saada esitelmät julkaistuksi vielä tämän vuoden aikana.

Gero von Merhartin kirjallisuutta

von Merhart, G. 1926: *Die Bronzezeit am Jenissei, Ein Beitrag zur Urgeschichte Sibiriens*. Wien, Schroll.

von Merhart, G. 2008: *Daljoko, Bilder aus sibirischen Arbeitstagen*. 2. Druck. Hermann Parzinger (Hrsg.). Wien, Köln, Weimar, Böhlau.

FT Timo Salminen on Helsingin yliopiston arkeologian dosentti ja arkeologian historian tutkija.

GIS:n, ympäristödeterminismin ja maisema-arkeologian kolmiyhteys

Tiina Äikäs

Johtuen arkeologisen materiaalin spatiaalisesta luonteesta – niin löydöt kuin kohteetkin sijaitsevat aina jossakin – paikkatiedolla on ollut merkittävä asema arkeologiassa. Suurten aineistomäärien käsittelyssä avuksi ovat viime vuosisadan jälkipuoliskolla tulleet paikkatietoon perustuvat GIS-analyysit (*Geographic Information Systems*). Varhaisimmat GIS-sovellutukset syntyivät jo 60-luvun alkupuolella, mutta arkeologiassa GIS:iä alettiin enenevässä määrin käyttää 90-luvun alussa. (Wheatley & Gillings 2002: 14, 20.) Jo varhaisessa vaiheessa heräsi keskustelua paikkatietojärjestelmiin sisältyvästä ympäristödeterminismistä. Johtuen ympäristötiedon paremmasta saatavuudesta, GIS sisältää usein tietoa muun muassa maaperästä, maastonmuodoista ja vesistöistä, kun taas kulttuurista tietoa on vaikea sisällyttää GIS:in. Ympäristödatan suuremman määrän on pelätty johtavan ympäristödeterminismiin. (Lock & Harris 2000, xvii.)

Toisenlaisen lähestymistavan ympäristöön tarjoaa maisema-arkeologia, jolla myös on ollut paikkansa arkeologisessa tulkinnassa 90-luvulta lähtien. (mm. Bender 1993; Thomas 1993; Tilley 1994; Bradley 2000.) Maisema-arkeologisessa tutkimuksessa tutkijan mielenkiinto kohdistuu usein yksittäisten muinaisjäännettöjen sijasta laajempiin kokonaisuuksiin. Maisema ei koostu ainoastaan ympäristön elementeistä, vaan myös ihmisen kokemuksista ja tulkinnoista. Fyysinen ympäristö ei näyttäydy abstraktiona vaan ihmisen muistojen, kulttuurisen tausta ja aistimusten värittämänä.

Maisema on aina koettu, eletty ja tulkittu. Näin ollen maisema on sosiaalisesti ja kulttuurisesti latautunut.

GIS:iäkin on pyritty käyttämään kulttuuristen ja sosiaalisten ilmiöiden tutkimiseen. (Boaz & Uleberg 2000) Puhun GIS-avusteisista maisema-analyyseistä silloin, kun ympäristötekijöiden lisäksi pyritään selvittämään ihmisen kokemusmaailmaa. Näkyvyysanalyysia on pidetty yhtenä keinona tuoda kulttuurisia ja sosiaalisia tekijöitä GIS:in. (Christopherson & Guertin 1996) Näkyvyyden uskotaan tarjoavan mahdollisuuden menneen kognition ymmärtämiseen maiseman fyysisten ja ekonomisten ominaisuuksien painottamisen sijasta. (Christopherson & Guertin 1996; Wansleeben & Verhart 1997: 59–60; van Leusen 2002: 1.6.; Soetens 2006: 395; vrt. Baldwin et al. 1996.) Suomessa näkyvyyden kautta on lähestytty muun muassa Turunmaan saariston pronssi- ja rautakautisten hautaröykkiöiden topografiaa ja visuaalista suhdetta maisemaan (Tuovinen 2002); näkymiä muinaislinnoilta (Seppälä 2003); Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan kivirakennelmien visuaalisia ominaisuuksia (Okkonen 2003) sekä seitojen ja muiden muinaisjäännettöjen suhdetta (Äikäs painossa). Näkyvyyden avulla pyritään kuvaamaan, minkälaiset seikat ovat vaikuttaneet toimintojen sijoittumiseen maisemassa sekä minkälaisia merkityksiä ihmiset ovat liittäneet näihin paikkoihin.

Näkyvyysanalyysijä on usein pidetty porttina maiseman kokemisen tutkimiseen. Näkyvyysalueen ajatellaan selittävän mui-

naisen ihmisen kokemusta maisemasta. Näkeminen ja havaitseminen eivät kuitenkaan merkitse samaa kuin kokeminen. Pelkkää näköaistia lähemmäs ihmisen kokemusta GIS:ssä päästään tuomalla analyyseihin mukaan muitakin aisteja sekä maiseman kerroksellisuus ja sitä kautta muistot ja historia. Maiseman kerroksellisuus korostuu tutkittaessa pitkän aikavälin muutoksia sekä niitä merkkejä, joita mennyt on jättänyt maisemaan. Sen lisäksi kognitiivisesta maisemasta voivat kertoa historialliset lähteet ja etnografiset analogiat. (van Leusen 2002: 5.12.) Parhaaseen tulokseen päästään yhdistämällä erilaisia lähteitä ja analyysejä. GIS:llä luodut äänimaisemat ovat osoituksena pyrkimyksestä integroida näön lisäksi muitakin aisteja maiseman kokemiseen. (mm. Mlekuz 2004; Äikäs 2008.)

Gary Lock on kuitenkin kritisoinut GIS-avusteisia maisema-analyysejä. Hänen mukaansa olemassa olevat ohjelmat pyrkivät mallintamaan sosiaalista ja kulttuurista informaatiota maisemaan itseensä, kun se itse asiassa on ihmisissä. Tietyllä paikalla ei ole itsessään merkitystä, vaan se saa merkityksensä ihmisen tai ryhmän mielessä, joka käy paikassa, toimii siellä, puhuu siitä tai ajattelee sitä. Samalla paikalla voi olla erilaisia merkityksiä eri yksilöille ja eri aikoina. Ihmisen oman taustan ja tuntemusten lisäksi myös monet muut asiat vaikuttavat paikan kokemiseen. Historiallinen syvyys sekä yhteys menneisiin ihmisiin ja tapahtumiin on ratkaisevaa merkityksen rakentumiselle. (Lock 2000: 62; Lock 2003: 176.)

Huolimatta pyrkimyksistä kuvastaa kokemusmaailmaa sekä historiallista syvyyttä GIS:llä valtaosa ohjelmiin syötetystä datasta käsittelee ympäristötekijöitä. Tämän takia ympäristödeterminismin uhka on liitetty GIS-analyyseihin. (Gaffney & van Leusen 1995: passim; Kirkinen 1996.) Marcos Llobera kuitenkin kiistää suoran yhteyden ympäristön ja determinismin välillä. Hänen mukaansa arkeologinen tutkimus, joka hyödyntää ympäristötekijöitä, ei ole välttämättä tuomittu determinismiin. Determinismi on lähtöisin tulkinnoista ja tavasta, jolla informaatiota käsitellään, ei

informaatiosta itsestään. (Llobera 1996: 612.) Yhdyn tähän Lloberan käsitykseen. Vaikka GIS:in syötetty tieto on usein ympäristöpainotteista, voivat tulkinnot silti olla kulttuurisia ja symbolisia. Esimerkiksi seitojen osalta veden läheisyys saattaa viitata niin vedellisten resurssien hyödyntämiseen kuin veteen liminaalisena maiseman elementtinäkin. Tutkija tulkitsee analyyseiden tulokset aina omasta teoreettisesta viitekehksestään käsin.

Julian Thomas on esittänyt kritiikkiä GIS-analyyseiden tavasta kuvastaa maailmaa länsimaisen katseen kautta. Tapa esittää paikkoja levintäkarttojen, ilmakuvien ja paikkatiedon (GIS) avulla etäännyttää subjektin ja objektin. Thomasin mukaan GIS riisuu maailman paljaaksi jättäen jäljelle kuvan, jota menneisyyden asukas olisi tuskin tunnistanut. GIS-analyyseiden avulla menneisyyttä pyritään tarkkailemaan ja valvomaan. (Thomas 1993: 25.) Toisaalta GIS tuo materiaalin tutkimukseen mahdollisuuden poikkeamien löytämiseen sekä ihmisen ja ympäristön vuorovaikutuksen jatkuvuuden ymmärtämiseen eri aikatasoja yhdistämällä, mitä Thomas (1993: passim) kaipa.

Jos GIS:iä on syytetty abstraktin maiseman luomisesta, jota asukas ei tunnistaisi, maisema-arkeologiaa on puolestaan pidetty liian subjektiivisena. Erityisesti Christopher Tilley (1994) fenomenologista lähestymistapaa maisemaan on kritisoitu nykyisten kokemusten projisoinnista menneisyyteen. Maisemassa liikkuvan arkeologin kokemuksista ei voida tehdä suoria päätelmiä menneisyydestä, sillä sekä maisema että kokija ovat muuttuneet. GIS ja fenomenologia onkin nähty kahtena ääripäänä: liian abstrahoivana ja liian subjektiivisena tapana tehdä tutkimusta. Subjektiivisuus voidaankin nähdä sekä fenomenologian vahvuutena että sen heikkoutena. Toisaalta se lähentää tutkijaa ihmisen kokemusmaailmaan, vaikkei luokaan tarkkaa kuvaa menneestä kokemuksesta. Toisaalta se ei tarjoa attribuutteja, joita voitaisiin hyödyntää vertailevilla aineistoilla. Muun muassa Richard Bradley on peräänkuuluttanut

prosessualistista metodologiaa postprosessualistiselle agendalle. (Bradley 2000: 42.) Siihen GIS tarjoaa mahdollisuuden. GIS voisi hyötyä subjektiivisuuden tunnustamisesta ja fenomenologia analyttisestä tarkkuudesta. (vrt. Brück 2005: 53.) GIS luo edellytykset teoreettisten mallien ja hypoteesien tarkasteluun kvantitatiivisin keinoin. Se vie maisema-arkeologian tutkijan omasta kokemusmaailmasta testattavaan ja todennettavaan ympäristöön. Kolmiyhdyden sisältä löytynee post-prosessualistista tulkintaa prosessualistisin välinein.

Tutkimuskirjallisuus

- Baldwin, J.; Fisher, P.; Wood, J. & Langford, M. 1996: Modelling Environmental Cognition of the View With GIS. *Proceedings of Third International Conference/Workshop Integrating GIS and Environmental Modelling*. http://www.ncgia.ucsb.edu/conf/SANTA_FE_CD-ROM/sf_papers/fisher_peter/baldwin.html. (Luettu 27.2.2008.)
- Bender, B. (ed.) 1993: *Landscape. Politics and Perspectives*. Berg, Providence.
- Bradley, R. 2000: *An Archaeology of Natural Places*. Routledge, London.
- Boaz, J. & Uleberg, E. 2000: Quantifying the non-quantifiable: studying hunter-gatherer landscapes. Lock, G. (ed.) *Beyond the Map. Archaeology and Spatial Technologies*: 101–115. IOS Press, Amsterdam.
- Brück, J. 2005: Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. *Archaeological Dialogues* 12(1): 45–72.
- Christopherson, G. L. & Guertin, P. D. 1996: Visibility Analysis and Ancient Settlement Strategies in the Region of Tall al-Umayri, Jordan. *Paper presented at the Annual Meeting of the American Schools of Oriental Research*. <http://www.casa.arizona.edu/MPP/viewshed/vspaper.html> (Luettu 1.7.2008)
- Gaffney, V. & van Leusen, M. 1995: Postscript – GIS, environmental determinism and archaeology. Lock, G. & Stančić, Z (eds.) *Archaeology and Geographical Information Systems. A European Perspective*: 367–382. Taylor & Francis, Bristol.
- Kirkinen, T. 1996: Esihistoriallisen asutuksen tutkiminen GISin avulla – ympäristödeterminismistä vai teknistä determinismistä. *Muinaistutkija* 3/1996: 12–16.
- Llobera, M. 1996: Exploring the topography of mind: GIS, social space and archaeology. *Antiquity* 70(269): 612–622.
- Lock, G. 2000: Session 1 discussion: a particular view. Lock, G. (ed.) *Beyond the Map. Archaeology and Spatial Technologies*: 60–64. IOS Press, Amsterdam.
- Lock, G. 2003: *Using Computers in Archaeology. Towards virtual pasts*. Routledge, London.
- Lock, G. & Harris, T. 2000: Introduction. Return to Ravello. Lock, G. (ed.) *Beyond the Map. Archaeology and Spatial Technologies*: xiii–xxv. IOS Press, Amsterdam.
- Mlekuz, D. 2004: Listening to Landscapes: Modelling Past Soundscapes in GIS. *Internet Archaeology* 16. <http://intarch.ac.uk/journal/issue16/index.html>.
- Okkonen, J. 2003: Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa. Acta Universitatis Ouluensis B52. Oulun yliopisto, arkeologia.
- Seppälä, S.-L. 2003: Muinaislinna ja maisema – visuaalinen maisema-analyysi arkeologiassa esimerkkinä Rapolan muinaislinna. *Sääksmäen Rapolan rautakautinen maisema ja elinkeinot Valkeakoskella*: 9–75. Sirkka-Liisa Seppälä, Aino Nissinaho, Tuovi Kankainen & Irmeli Vuorela: Rapola-tutkimuksia 3. Museovirasto, Helsinki.
- Soetens, S. 2006: *Minoan Peak Sanctuaries. Building a Cultural Landscape using GIS*. Doctoral theses. Université Catholique de Louvain. Faculté de Philosophie et Letters. Département d’histoire de l’art, d’aréologie et de musicologie. Louvain-la-Neuve.
- Thomas, J. 1993: The politics of vision and the archaeologies of landscape. Bender, B. (ed.) *Landscape. Politics and Perspectives*: 19–48. Berg, Providence.
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg Publishers, Oxford.
- Tuovinen, T. 2002: *The Burial Cairns and the Landscape in the Archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age*. Acta Universitatis Ouluensis B46. Oulun yliopisto, arkeologia.
- van Leusen, P. M. 2002: *Pattern to Process*.

- Methodological Investigations into the Formation and Interpretation of Spatial Patterns in Archaeological Landscapes*. Rijksuniversiteit Groningen. <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2002/p.m.van.leusen/> (Luettu 1.7.2008)
- Wansleeben, M. & Verhart, L. 1997: Geographical Information Systems. Methodological progress and theoretical decline? *Archaeological Dialogues* 4(1): 53–64.
- Wheatley, D. & Gillings, M. 2002: *Spatial Technology and Archaeology. The Archaeological Applications of GIS*. Taylor & Francis, London.
- Äikäs, T. painossa: Landscape archaeology and Sámi ritual landscapes. Examples from Ukonsaari, Juuvaara and Taatsi. Suhonen, M.; Lavento, M. & Halinen, P. (eds.) *Proceedings of the First International Conference on Sámi Archaeology, Rovaniemi 19.-22.10.2006*.
- Äikäs, T. 2008: GIS study of the soundscapes of Sámi ritual sites in Northernmost Finland. Poster. *36th Annual Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*. Budapest. 2.–6.4.2008.

Tiina Äikäs on oululainen jatko-opiskelija, joka tutkii rituaalisia maisemia GIS-analyysien avulla.

GIS-tutkimus maisema-arkeologian osana – tutkimusmenetelmä kritiikin kourissa

Ulla Rajala

Maisema-arkeologian ja GIS:in suhteesta

Omassa teoreettisessa keskustelunavauksessaan Tiina Äikäs näyttäisi asettavan vastakkain maisema-arkeologian ja paikkatietojärjestelmien käytön. Vaikkakin viimeaikaisen maisema-arkeologian painavimmat teoreetikot ovat olleet postprosessuaalisen arkeologian edustajia (esim. Tilley 1994; 2004; Thomas 1996; Parker Pearson & Ramilisonina 1998; Edmonds 1999) ja maisema-arkeologinen suuntaus on Harrisin ja Lockin (1995) nimitys GIS-analyysien postprosessuaalisille tulkinnoille vastaakohtana varhaisemmalle spatiaalistolilaiselle suuntaukselle, mielestäni olisi tässä yhteydessä parempi puhua tulkinnallisesta (vrt. *interpretative archaeology*) tai postprosessuaalisesta suuntauksesta. Maisema-arkeologia on tutkimusalana ja käsitteenä paljon laajempi kuin vain GIS tai postprosessuaalinen arkeologia tai GIS-analyysien postprosessuaalinen tulkinta. Lähemmässä tarkastelussa kaikki GIS-analyysit paljastuvat osaksi maisema-arkeologiaa.

Teoreettisessa mielessä GIS-analyysejä ja maisema-arkeologiaa – tai edes tulkinnallista, postprosessuaalista maisema-arkeologiaa – vertailtaessa ei arvioida kahta samaan kategoriaan kuuluvaa käsitettä. Maisema-arkeologia on kokonainen arkeologian alalaji, jonka nykyinen ilmentymä on paljoltikin anglosaksinen luomus, joskin sen historiaan liittyvät myös saksalaiset ja skandinaaviset juuret. GIS-tutkimus taas on arkeologista tutkimusta, joka hyödyntää paikkatietojärjestelmiä tutkimusmenetel-

mänä.

Kuten tilastotiede, GIS on käytännössä teoreettisesti ambivalentti. Tietenkin nämä menetelmät ovat syntyneet luonnontieteiden puolella, joten niiden perusteet on luotu 'tieteellisessä' ja 'prosessuaalisessa' viitekehysessä. Kuitenkin jo van Leusen (1993) totesi, että saman menetelmän, näkyvyyssanalyysin, tuloksia on tulkittu sekä ympäristödeteminiinisestä että kognitiivisesta näkökulmasta näiden suuntausten omien teoreettisten viitekehysten mukaisesti.

Niinpä GIS-analyysit ovat vain yksi maisema-arkeologian monista tutkimusmenetelmistä. Koska anglosaksinen maisema-arkeologia on keskittynyt 1900-luvun puolivälistä lähtien kenttätöissään moniperiodisten laidunmaiden pintamuotojen (kummut, vallihaudat, aitarakennelmat jne.) kartoittamiseen ja tulkintavaiheessa niiden erittelemiseen ja merkitysten etsimiseen (vrt. Hoskins 1955; Aston & Rowley 1974; Aston 1985), germaaninen tutkimus kehittäi levintäkartat (Kossinnan *siedlungsarchaeologische Methode*) ja skandinaavisella maisema-arkeologialla on vahvat maantieteen kartoitusperinteet (Tukholman yliopiston *Kulturgeografiska Institution* 1960 lähtien), on luonnollista, että kvantitatiivisilla tietokonepohjaisilla kartta-analyysimenetelmillä on keskeinen sija nykyaikaisessa maisema-arkeologiassa.

Maisema-arkeologia on paljon muutakin kuin kartta-analyysiä, mutta sen eri suuntaukset liittyvät monilla tavoilla GIS-analyyseihin. Viisiosainen POPULUS-projektin Välimeren maisema-arkeologian me-

todeja käsittelevä kirjasarja on tästä hyvä esimerkki. Vaikka vain yksi osista (Gillings *et al.* 2000) käsittelee GIS-analyysijä, sen muiden osien teemat – väestölaskelmat (Bintliff & Sbonias 1999), pintapoimintalöytöjen käsittely (Francovitch & Patterson 2000), ympäristön rekonstruktio (Leveau *et al.* 1999) ja kaukokartoitusmenetelmät (Pasquinucci & Trément 2000) – esittelevät tutkimusmenetelmiä, jotka tuottavat GIS-analyysissä tarvittavaa arkeologista, ihmis- ja luonnon-tieteellistä tietoa.

Tarve teoreettisen viitekehysten luomiseen eriaikaisten rakenteiden tulkitsemiseksi ja merkitysten arvioimiseksi on johtanut postprosessuaalisten suuntausten tulemiseen olennaiseksi osaksi tulkintaa perinteisemmän maisema-arkeologian piirissä (vrt. Johnson 2006). Fenomenologia (esim. Tilley 1994), Giddensin (1979) strukturaatioteorian mikro- ja makrotasot, Bourdieu'n (1977) ajatukset kulttuuriympäristön ja rakenteiden muodon vaikutuksesta kulttuuristen piirteiden omaksumisessa ja siirtämisessä sekä Foucault'n (1977) ajatukset valvovan katseen ja kontrollin suhteesta ovat postmodernin ajattelun kulmakiviä. Ne ovat vaikuttaneet sekä siihen miten kulttuurista maisemaa että GIS-analyysien tuloksia tulkitaan (vrt. Rajala 2004b). Ne myös auttavat monin tavoin tulkitsemaan katseen ja liikumisen aiheuttamaa vaikutusta ja ovat olleet vaikuttamassa sen tulemisessa keskeiseksi maisema-arkeologian alueeksi. Nämä ovat asioita, joiden tutkimiseen GIS:in tietokoneanalyysit soveltuvat erinomaisesti.

GIS ja ylenmääräisen kritiikin kirous

Kirjoituksessaan Äikäs kattaa GIS-analyysijä kohtaan suunnatun kovimman kritiikin. Ympäristödeterminismi (ks. Gaffney & van Leusen 1995) ei mielestäni ole ollenkaan uhista pahin. On selvä, että koko arkeologian vaikutusvaltaisain nykysuuntaus – postprosessuaalinen arkeologia – on vaikuttanut siihen, mitä arkeologisessa GIS-tutkimuksessa kritisoidaan. Luonnonympäristön olojen arvioiminen on prosessuaalista, joten siitä tulee determinististä ja

siten negatiivista. Koska luonnonolot ovat se viitekehys, missä ihmiset ovat aina toimineet, ja menneisyydessä niitä ei ole voitu säädellä edes siinä määrin kuin nykyään, olisi näiden huomioonottamatta jättäminen vielä negatiivisempää. Elinkeinojen tutkimuksessa determinismi ei ole vältettävissä, joskin sen vaikutusta voidaan vähentää teoreettisilla valinnoilla (vrt. Van Hove 2004).

Ympäristödeterminismisyitys liittyy selkeästi varhaisten GIS-pioneerien heittämiseen menetelmien rajallisuuteen. Karttamatematiikkana GIS-menetelmät ja -moduulit perustuvat matemaattisiin algoritmeihin, jotka ovat juuri niin hyviä, kuin niiden pohjana olevat mallit ja laskelmat. Eri algoritmit antavat hieman erilaisia tuloksia (Kvamme 1990; myös Rajala 2004a). Lisäksi osassa ohjelmistoja on virheitä, joista johtuvat eräätkin näkyvyyskarttojen anomaaliset 'näkyvyysjuovat'. Usein eri analyysijä käytetään hyvin yksinkertaisesti ja rakentamatta malleja, jotka ottavat huomioon erilaisia reunaehtoja. Lisäksi useimmat arkeologit eivät osaa/halua luoda GIS-moduuleja itse, joten erilaiset analyysit eripuolilta maailmaa ovat hyvin samanlaisia. Koska pioneerien jälkeiset tietokonearkeologit joutuivat jokainen itse oppimaan ohjelmien ja tiedostojen käytön (esimerkkinä usein Gaffney & Stančić 1991) ja useimmissa maissa alaan perehtyneiden määrä on ollut rajallinen, tutkimus on ollut muodoltaan monotonista. Monotonisuuteen vaikuttaa perusanalyysien nykyinen olemus arkeologian perusmenetelminä, joita käytetään rutiininomaisesti. Vaikka nämä huomiot ja tosiasiat ovat osa normaalia oppimisprosessia ja/tai lähdekritiikkiä, ne ovat johtaneet ajatukseen luonnonympäristön analysoinnin huonommuudesta.

Ympäristödeterminismia suurempi ongelma on käytännössä tiedon anakronistisuus. Suuri osa olemassa olevasta paikkatiedosta on kerätty viimeisten vuosikymmenien aikana, eikä historiallisesti kattavia digikarttoja ole monistakaan ilmiöistä. Muinaisen ilmaston ja kasvillisuuden tutkimus vaatii laajoja ja pitkäaikaisempia tutkimusohjelmia, jotka ovat mones-

sa tapauksessa yksittäisten tutkijoiden ja väitöskirjan tekijöiden ulottumattomissa. Rannansiirtymäkartat pystytään luomaan, mutta pohjana olevista käyristäkin voidaan saada keskustelua aikaan. On selvää, että GIS-tutkimuksessa joudutaan olemaan käytännöllisiä, mutta kriittisiä ja käyttämään puutteellista tietoa.

Näkyvyysanalyysit (vrt. Wheatley 1993; 1995) ovat toimineet GIS-tutkimuksessa kognitiivisena varaventiilinä, mutta niitäkin on kritisoitu liian yleistäviksi. Jotta melko yksinkertaisista malleista on saatu teoreettisesti paremmin perusteltuja, GIS-tutkijat ovat kokeilleet monimutkaisempia algoritmeja (esim. Trick 2004), harkinneet näkyvyyden reunaehtoja (Tschan *et al.* 2000) ja perustaneet argumenttinsa Gibsonin (1979) teorioihin havainnoinnista ja havaitun alueen olemuksesta affordanssina (*affordances*; Wheatley & Gillings 2000), ominaisuutena, joka antaa mahdollisuuden määrätynlaiseen toimintaan. Tätä käsitettä yhdessä agenttiuden (*agency*) kanssa on käytetty menestyksellisesti analysoitaessa ympäristön maataloudellista hyödynystä sosiaalisesta näkökulmasta GIS-mallinnuksen avulla (Van Hove 2004). Sosiaalinen tietoinen teoreettinen viitekehys antaa mahdollisuuden käyttää GIS-analyysijä perustellusti arkeologisessa tutkimuksessa (vrt. Van Hove & Rajala 2004).

Jos GIS:iä on kritisoitu, niin ainakin nykyään sitä soveltavat joutuvat esittelemään lähdekritiikkinsä ja puolustamaan tutkimustaan. Ihannoitu postprosessuaalinen maisemantutkimus, vaikkakin vaikutusvaltaista ja innostavaa, usein väheksyy arkeologisen datan keräämistä ja väitteiden todentamista henkilökohtaisen kokemuksen ja kirjallisen retoriikan kustannuksella. Tilley (1994) asetti itsensä menneen ihmisen tulkiksi, jonka universaali analyysi perustui yhden ihmisen kävelyretkeen Dorsetin *cursus*-muinaisjäänöksellä. Postprosessuaalisten tutkijoiden kirjat ovat huomattavan köykäisiä, kun viiteapparaattia tarkastellaan. Monet tulkinnat ovatkin enemmän retorisia mielipiteitä kuin dataan perustuvia johtopäätöksiä. Onpa Tilley saatu kiinni

virhetiedoista (Fleming 2005), jotka epäilyttävästi viittaavat siihen, että joko dataa pidettiin toissijaisena tai sitä rukattiin omien tulkintojen mukaiseksi.

Tilastotieteen Khiin neliö -analyysin kritiikki (esim. Kvamme 1990; Kirkinen 1996) on vähäisempi, mutta analoginen ilmiö GIS-analyysien arvostelulle. Arkeologisen tiedon luonne vaikuttaa eri menetelmien käyttökelpoisuuteen, joten vaikka analyysien vajaavaisuudet tunnistetaan ja tunnustetaan, on niiden yli päästävää. Luokitellun tiedon kohdalla Khiin neliö -testille on vain muutamia vaihtoehtoja, joten usein, jos hypoteesin pitävyyttä haluaa arvioida, sitä ei voi välttää. Samaten harva haluaa kartoittaa eri linnavuorilla istuen näkyvyysalueita ja yrittää verrata niitä käsipelillä, jos haluaa todistaa jotain kaikkien Suomen linnavuorten ympäristön olemuksesta

GIS tutkimusprosessin osana

Äikäs toteaa: "GIS luo edellytykset teoreettisten mallien ja hypoteesien tarkasteluun kvantitatiivisin keinoin. Se vie maisema-arkeologian tutkijan omasta kokemuksesta ilmasta testattavaan ja todennettavaan ympäristöön." Tuohon ei voi kuin yhtyä.

GIS on 'vain' tutkimusmenetelmä, joka ei itsessään luo teoriaa tai tuloksia, vaan nämä syntyvät, kun hyvä tutkimuskysymys kohtaa oikeanlaisen arkeologisen ja ei-arkeologisen aineiston ja aineistoa käsitellään niin, että tiedonhankinnan ontologiset ja epistemologiset perusteet ovat kunnossa. Toisin sanoen, koko tutkimusprosessi on optimitilanteessa tasapainossa. GIS tarjoaa työkalun tutkimustulosten saamiseen. Yleensä tähän tarvitaan myös tilastotieteen apua, jotta tulosten merkittävyys voidaan todistaa itsenäisesti.

GIS-tutkimuksen alkuaikoina GIS nähtiin uutena mahdollisuutena, joka saattaisi johtaa teoreettisesti sofistikoituneeseen, monimuotoiseen, aineistopainotteisen arkeologiaan (Zubrow 1990: 72). Pitkään - etenkin 1990-luvulla - GIS-tutkijat etsivät tätä teoreettista hienostuneisuutta GIS:istä itsestään ja odottivat tietokonemenetel-

mien muuttavan arkeologian teoriaa (vrt. Zubrow 1990; Gaffney & Stančić 1991; Gaffney & van Leusen 1995; myös Lock 2003: 1–13). Olen aiemmin itse käsitellyt GIS-tutkimuksen teoriaa (Rajala 2004b) ja kokenut, että vaikutussuhde on päinvastainen. Viimeisin GIS ja teoria -sessio Southamptonin TAG:issa joulukuussa 2008 vain vahvisti tätä käsitystä: mitään uutta ei ole syntynyt vain paikkatietojärjestelmiä ja tietokonemenetelmiä analysoimalla. Omassa työssäni olen pyrkinyt osoittamaan, kuinka arkeologisen kysymyksenasettelun teoreettinen tausta ja tulosten selittäminen ovat kaksi erillistä päättelyketjua, joiden perusta on arkeologian filosofiassa ja teoriassa (Rajala 2004b). Niinpä niiden pohjana voi käyttää eri suuntauksia arkeologian ja ihmistieteiden teoriasta, mikä on sallittua, kun tutkimus perustuu realistiseen ja pragmaattiseen arkeologian filosofiaan. Hienostuneisuus syntyy siitä, kun pystytään selittämään miten materiaalisesta kulttuurista ja kulttuurimaisemasta voidaan saada tietoa menneisyyden ilmiöistä.

Tietokonemenetelmien soveltaminen arkeologiassa on vaativaa, sillä arkeologisen tietotaidon lisäksi arkeologin on ymmärrettävä käyttämänsä GIS-analyysit ja tunnettava, miten eri ohjelmistot sopivat yhteen. Southamptonin yliopiston arkeologian laitoksen GIS-tutkimuksen esimerkki osoittaa, että kun tutkimuksella on paikallisesti pitkät perinteet, perustaidot opetetaan kumulatiivisesti ja tutkimuksessa pyritään aktiivisesti uusiin sovellutuksiin ja malleihin, tutkimuksen taso nousee ja menetelmien käytöstä tulee sofistikoitunutta. Usein myös unohtuu, kuinka keskeistä on arkeologinen tieto ja sen laatu, etenkin ajoitusten tarkkuus. Esimerkiksi inventointiaineiston löytöpaikkojen arkeologiset tulkinta-, määrittely- ja ajoitusongelmat siirtyvät suoraan paikkatietojärjestelmiin ja GIS-analyysiin. Ainutlaatuiset aineistot voivat kuitenkin taata ainutlaatuisen potentiaalini: esimerkiksi Pohjanmeren öljy- ja kaasuvarojen paikantamistutkimusten yhteydessä tehdyt laaja-alaiset seismiset tutkimukset ovat mahdollistaneet kadonneen

mesoliittisen maiseman pintamallin luomisen (Gaffney *et al.* 2007).

Arkeologisessa tutkimusprosessissa kaikki liittyy kaikkeen. Arkeologian teoria (ja sen taustalla olevat tieteen filosofiset valinnat) muokkaavat sekä kysymyksenasettelua että tulosten selittämistä. Lisäksi teoreettinen viitekehys vaikuttaa tutkimustrategian muotoiluun sekä tutkimusmenetelmien valintaan ja käyttämisen tapaan. GIS-tutkimuksessa analyysimoduulit vaikuttavat siihen mitä voi tutkia (esim. näkyvyys, kulkureitit, territoriot, karttamatematiikka, levintäkartat, löytötiheydet), mutta yksinkertaisia menetelmiä voi yrittää käyttää mielikuvitukseksikaasti (esim. *Internet Archaeology* 16). Vaikka työkalupakki on rajallinen, antaa se monipuoliset mahdollisuudet valtasuhteiden, kommunikaation, tuotantoalueiden ja käyttöalueiden tutkimukseen. Näiden tulokset peilautuvat aina tutkimusalueen tunnettuun (esi)historiaan, muinaisjäänneksiin, löytöihin ja luonnonympäristön muutoksiin. Arkeologisessa GIS-tutkimuksessa arkeologia määrittelee loppupeleissä toden ja tarun rajan sekä teoriassa että käytännössä.

Bibliografia

- Andresen, J.; Madsen, T. & Scollar, I. (eds.) *Computing the Past. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, CAA92*. Aarhus University Press, Århus.
- Aston, M. 1985: *Interpreting the Landscape: Landscape Archaeology in the local studies*. Routledge, London.
- Aston, M. & Rowley, T. 1974: *Landscape Archaeology: an introduction to fieldwork techniques for post-Roman landscapes*. David & Charles, Newton Abbot.
- Bintliff, J. & Sbonias, K. 1999: *Reconstructing past population trends in Mediterranean Europe (3000 B.C.–A.D. 1800)*. Oxbow books, Oxford.
- Bourdieu, P. 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge & New York.
- Edmonds, M. 1999: *Ancestral geographies: Landscape Monuments and Memory*. Routledge, London.
- Fleming, A. 2005. Megaliths and post-mod-

- ernism: the case of Wales. *Antiquity* 79: 921–932.
- Foucault, M. 1977: *The Eye of Power*. Gordon, C. (ed.) *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. Harvester Wheatsheaf, New York.
- Francovich, R. & Patterson 2000: *Extracting meaning from ploughsoil assemblages*. Oxbow books, Oxford.
- Gaffney, V. & Stančič, Z. 1991: *GIS approaches to regional analysis: A case study of the island of Hvar*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Gaffney, V.; Thomson, K. & Fitch, S. 2007: *Mapping Doggerland. The Mesolithic Landscapes of the Southern North Sea*. Archaeopress, Oxford.
- Gaffney, V. & van Leusen, M. 1995: Postscript – GIS, environmental determinism and archaeology. Lock G. & Stančič, Z. (eds.) *Archaeology and Geographical Information Systems. A European Perspective*: 367–382. Taylor & Francis, London.
- Gibson, J. J. 1979: *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- Giddens, A. 1984: *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Gillings, M., Mattingly, D. & van Dalen, J. 1999: *Geographical information systems and landscape archaeology*. Oxbow books, Oxford.
- Harris, T. & Lock, G. 1995: Towards an evaluation of GIS in European archaeology: the past, present and future of theory and applications. Lock, G. & Stančič, Z. (eds.) *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*: 349–366. Taylor & Francis, London.
- Hoskins, W. G. 1955: *The Making of the English Landscape*. Leicester.
- Johnson, M. 2006: *Ideas of Landscape: An Introduction*. Blackwell, Chichester.
- Kirkinen, T. 1996: Use of a Geographical Information System (GIS) in modeling the Late Iron Age settlement in eastern Finland. *Helsinki Papers in Archaeology* 8: 19–61.
- Kvamme, K. L. 1990: GIS algorithms and their effects on regional archaeological analysis. Allen, K.M.; Green, S.W. & Zubrow, E.B.W. (eds.) *Interpreting space: GIS and archaeology*: 112–125. Taylor & Francis, London.
- Leveau, P.; Trément, F.; Walsh, K. & Barker, G. 1999: *Environmental reconstruction in Mediterranean landscape archaeology*. Oxbow books, Oxford.
- Lock, G. 2003: *Using Computers in Archaeology. Towards virtual pasts*. Routledge, London.
- Parker Pearson, M. & Ramilisonina 1998: Stonehenge for the ancestors: the stones pass on the message. *Antiquity* 72: 308–326.
- Pasquinucci, M. & Trément, F. 2000: *Non-destructive techniques applied to landscape archaeology*. Oxbow books, Oxford.
- Rajala, U. 2004a: Describing the Geographical Background of the Archaeological Sites Presented as Point Features: An Analysis of the Effect of Different Spatial Resolutions and Different Software on Interpretations. Making the connection to the Past. CAA99. Proceedings of the 27th Conference, Dublin, April 1999: 5–10. Leiden.
- Rajala, U. 2004b: Sense and Sensibility – Reflections on the Epistemology and Ontology of GIS. *Internet Archaeology* 16. http://intarch.ac.uk/journal/issue16/rajala_index.html
- Thomas, J. 1996: *Time, Culture and Identity: An Interpretive Archaeology*. Routledge, London.
- Tilley, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg Publishers, Oxford.
- Tilley, C. 2004: *The Materiality of Stone: Explorations in Landscape Phenomenology*. Berg, London.
- Trick, S. 2004: Bringing It All back Home: the Practical Visual Environments of South-east European Tells. *Internet Archaeology* 16. http://intarch.ac.uk/journal/issue16/trick_index.html
- Tschan, A.P.; Raczkowski, W & Latalowa, M. 2000: Perception and viewsheds: are they mutually inclusive? Lock, G. (ed.) *Beyond the map: Archaeology and Spatial Technologies*: 28–48. IOS Press, Amsterdam.
- Van Hove, D. 2004. Time and Experience: Taskscapes within GIS. *Internet Archaeology* 16. http://intarch.ac.uk/journal/issue16/vanhove_index.html
- Van Hove, D. & Rajala, U. 2004: Editorial. *Internet Archaeology* 16. <http://intarch.ac.uk/journal/issue16/editorial.html>

- .Wheatley, D. 1995: Cumulative viewshed analysis: a GIS-based method for investigating intervisibility, and its archaeological application. Lock, G. & Stančić, Z. (eds.) *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*: 171-186. Taylor & Francis, London.
- Wheatley, D.W. & Gillings, M. 2000: Visual perception and GIS: developing enriched approaches to the study of archaeological visibility. Lock, G. (ed.) *Beyond the map: Archaeology and Spatial Technologies*: 1-27. IOS Press, Amsterdam.
- Zubrow, E. B. W. 1990: Contemplating space: a commentary on theory. Allen, K.M.; Green, S.W. & Zubrow, E.B.W. (eds.) *Interpreting space: GIS and archaeology*: 67-72.

Ulla Rajala on Oulun yliopiston Keski-Italian protohistorian dosentti. Hän tutustui paikkatietojärjestelmiin *MA in Landscape Archaeology* -kurssia käydessään Bristolin yliopistossa ja myöhemmin väitöskirjaansa tehdessä Cambridgen yliopistossa. Akatemian tutkijatohtorina 2005–2008 hän jatkoi tietokonearkeologisia tutkimuksiaan.

A Response to Samuel Vaneekhout's social interpretation of the Kuuselankangas housepit site

Teemu Mökkönen

Introduction

Samuel Vaneekhout's article (2009b) on social archaeology and social interpretation of the Kuuselankangas dwelling site requires some comments. I do not share Vaneekhout's view of contemporaneous use of the housepits with Typical Comb Ware and Kierikki Ware, nor the followed social interpretation, in which the people using Typical Comb Ware are seen as less successful and the ones using Kierikki Ware as more successful. The long-term interpretation presented by Vaneekhout (2009b, see also 2009a) is discussed briefly at the end.

Finnish Neolithic archaeology traditionally deals with typologies, distributions and subsistence. Other research with more theoretically oriented questions has been nearly absent. I read Vaneekhout's article as a reaction against Finnish research tradition on Neolithic Stone Age, in which ceramic typologies have had an essential role.

Recently - less than ten years ago - the Neolithic ceramics were thought to have been chronological sequences following one another with only minor overlapping. Therefore this chronological frame was also used in other studies, i.e. most of the research on various topics was subjected to ceramic typologies. By doing this, the chronological analysis can not be more accurate than the used chronology with sequences, each lasting some five hundred years. In archaeological research there has been surprisingly few studies trying to trace the changes that take place on the course of time without subordinate posi-

tion to ceramic typologies. Such studies are made with help of shoreline displacement (see e.g. Mökkönen 2002; Okkonen 2003; Vaneekhout 2008a-b; 2009a-b).

Now, thanks to AMS-dating method, the Neolithic ceramic types are known to be more contemporaneous than what was previously thought (Pesonen 2004). Therefore I understand Vaneekhout's motives behind his social interpretation of the Kuuselankangas housepit site. However, I do not agree with Vaneekhout. Next I represent my reasons for this disagreement.

Kuuselankangas and social interpretation

The Kuuselankangas site with over twenty housepits is located by the Iijoki River in Yli-Ii parish, Northern Ostrobothnia. The site is, as far as I know, the most extensively excavated housepit site in Finland.

Vaneekhout's social interpretation of the Kuuselankangas site is based on the supposed contemporaneity of the housepits. According to Vaneekhout this can be argued based on the radiocarbon dates. Vaneekhout writes: "Their [radiocarbon dates] distribution in time does not point to occupation at different times (Figure 1). Taking into account the margin of the radiocarbon dates, they seem to be roughly contemporary" (Vaneekhout 2009b: 41).

As a matter of fact, the radiocarbon dates do not strongly support Vaneekhout's opinion on simultaneously occupied housepits. First, I find Vaneekhout's way to illustrate radiocarbon dates obscure

(2009b: Figure 1): why the dates are shown as lines instead of normal plots of probability distributions? A partial overlapping distribution of the calibrated radiocarbon dates, without taking the extent probabilities into account, does not justify the interpretation of simultaneous occupation too well. In addition, the reader does not know what probability the distribution is shown on in the figure, what the original uncalibrated dating results are, and what is the dated material? These problems are present also in another article using the same data (Vaneekhout 2009a). In any event, contemporaneity is a concept relative to the scale of time one uses. In the case of the Kuuselankangas site, the probability distributions of the dates cover nearly a thousand-year-period. I think that such dispersed dating results can be contemporary on geological time scale but not on archaeological one dealing with Neolithic Stone Age.

There are also other aspects challenging the idea of all the housepits being in use simultaneously. In his article, Vaneekhout (2009b) mentioned as a throwaway remark that the latest housepit excavated at the site by Pesonen in 2000, contained Typical Comb Ware outside and Kierikki Ware inside the dwelling structure. This, with the results of radiocarbon dates, is interpreted as “continuous use of the dwelling depression”. However, this sort of pattern is typically found among the housepits which have been reused or rebuilt. From my point of view, these excavation results are without doubt pointing to non-simultaneous occupation by the people using Typical Comb Ware and Kierikki Ware. This particular housepit was first erected by people using Typical Comb Ware and later reused/rebuilt by people who used Kierikki Ware.

Other traits pointing to the non-contemporaneous occupation at the site have to do with the clustering of the housepits. According to Vaneekhout (2009a), the oldest housepit clusters by the Iijoki River are composed of semi-circles contrary to the younger ones that often occur in lines. As one can see from the map¹ of the Kuuse-

lankangas site (Vaneekhout 2009a-b), the smaller housepits with Typical Comb Ware appear either in dispersed manner or in one semi-circle. The larger housepits with Kierikki Ware form two adjacent straight rows. Therefore the composition of the housepits at the Kuuselankangas site has traits commonly seen both in the older sites at higher elevations and in the younger sites at lower elevations. I think that this does not support the idea of contemporaneous occupation either.

Now, after making my point on the matters not supporting the simultaneous habitation of all the housepits with different ceramic profiles, I will present another more hypothesis-like interpretation of the Kuuselankangas housepit site. I must admit, that I am not deeply acquainted with the diverse archaeological material of the Iijoki River area. However, I have dealt with similar questions around the Vuoksi River catchment area and on the Karelian Isthmus, and therefore I dare to come into this discussion.

An alternative interpretation – the Iijoki River and intensified trade networks

The non-simultaneous occupation at the Kuuselankangas site – meaning that all the housepits have not been simultaneously in use and the data showing evidence for occupation phases, one marked with Typical Comb Ware and another marked with Kierikki Ware, makes Vaneekhout’s interpretation very unlikely. Kierikki Ware is associated with larger housepits, exotic goods (Baltic amber and Russian flint) and located in a tight cluster, whereas Typical Comb Ware occupation is associated with smaller and more dispersed housepits. This does not mean social differentiation within society but non-simultaneous occupation.

The rise of the housepit villages and the occurrence of exotic goods in Northern Ostrobothnia has been explained as a result of resource-rich environment caused by abnormally rapid shoreline displace-

ment (Núñez & Okkonen 1999, see also Núñez 2004; Núñez & Okkonen 2005) and increased sedentism favoured by shortened shoreline caused by land uplift (Vaneekhout 2008b). The rapid cultural change seen in sizes and shapes of the housepits (Vaneekhout 2008a), the abundance of exotic goods and the prevailing occurrence of asbestos-tempered Kierikki Ware are all taking place at the same time, although it must be noted that exotic goods were present in the area already before Kierikki Ware came into use, i.e. at the time when Typical Comb Ware was the dominating style of pottery.

The exotic goods, such as Baltic Amber, found their way to Northern Ostrobothnia via trade networks connecting the area to the White Sea and to the Republic of Karelia (a current administrative area) (Núñez & Okkonen 2005). This is manifested in archaeological material. The Finnish asbestos-tempered wares have clear affinity with Russian asbestos-tempered wares, especially with Orov Navolok XVI type (Zhulnikov 1999). There is a connection between White Sea area in Russia and Yli-Ii area in Finland which can be seen, in addition to asbestos-tempered wares, in occurrence of porous organic tempered Comb-Pit Ware of Zalavrugá 1 type² in the Kuuselankangas material (Zhulnikov 2007), Onega green slate, Russian flint and flint objects, and copper most likely of eastern origin (Núñez 2004; Núñez & Okkonen 2005).

The spread of exotic goods to the Yli-Ii area began at the time with similar intensification of trade interaction with Baltic amber in the area currently known as the Republic of Karelia, around 3200 cal BC (Zhulnikov 2008). At that time the Yli-Ii area was connected to the trade network spreading Baltic amber and other raw materials over vast areas in North European forest zone. These contacts were evidently made via the area currently known as the Republic of Karelia, Russia.

Comment on long-term interpretation

An overview of the numerous Neolithic housepits by the Iijoki River was lacking in archaeological literature until Vaneekhout (2008a) published his article. This I had been waiting to come out for some ten years. However, there are only a few arguable conclusions, and therefore I can not totally agree with Vaneekhout's long-term interpretation.

Vaneekhout (2009b) makes a simplified supposition, in which he sees a strong relation between house size and occupants' social status. That's fine with me, but there are also number of other things to be related with the house size, e.g. population, storage etc. Actually, what bothers me the most is that I do not know what Vaneekhout means when he writes about social differences and status. What sort of social stratification does he mean? I hope he does not mean the elite, because I'm not that convinced of the presence of both the elite and the lower-class in the archaeological record.

Summary

To sum it up: Housepits at the Kuuselankangas site have not been simultaneously inhabited. The houses with Typical Comb Ware are predominantly older than the ones with Kierikki Ware, although surely these ceramic types have shortly overlapped at one time. The progress in which the sizes of housepits increase is taking place across the Northern Europe during 4th–3rd millennium cal BC (Norberg 2008: 159–160). By the Iijoki River this development is supported by the network system connecting the area with other cultures of the Eastern European forest belt. These connections were maintained through the area of the Republic of Karelia.

Strengthened eastern influence is seen on development of ceramics. The Finnish Middle and Late Neolithic asbestos-tempered ceramics are, like the contemporaneous asbestos-tempered wares in the ex-

treme NW Russia, heavily influenced by the Volosovo ceramics. The question of exotic goods connected with Kierikki Ware at the Kuuselankangas site is not about social differences within society, but of differences in material culture before and after the Iijoki River area being intensively engaged with the long distance trade networks. The archaeological remains at the Kuuselankangas site are nicely showing the changes in material culture and in the way of living by the Iijoki River around 3300 cal BC.

When it comes to the long-term interpretation of the housepits by the Iijoki River between 6500–2000 cal BC, I'm pleased that Vaneekhout has published the data. At the same time it must be noted that the information on his long-term social interpretation is still so scant that there is not much to comment.

References

- Kosmenko, M.G. 2004: The Chronology of Stone Age - Iron Ages of the Karelian Republic. Uino, P. (ed.) *Fenno-Ugri et Slavo 2002. Dating and Chronology*: 46–55. Museovirasto, Helsinki.
- Mökkönen, T. 2002: Chronological variation in the locations of hunter-gatherer occupation sites vis-à-vis the environment. Ranta H. (ed.) *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*: 53–64. Finnish National Board of Antiquities, Helsinki.
- Norberg, E. 2008: *Boplatsvallen som bostad I Norrbottens kustland 5000 till 2000 före tideräkning. En studie av kontinuitet och förändringar*. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 23. Umeå universitet, Umeå.
- Núñez, M. 2004: All quiet on the eastern front? Knutsson, H. (ed.) *Coast to Coast: Arrival. Results and Reflections*: 345–367. Uppsala University, Uppsala.
- Núñez, M. & Okkonen, J. 1999: Environmental background for the rise and fall of villages and megastructures in north Ostrobothnia 4000–2000 cal BC. Huurre, M. (ed.), *Dig It All. Papers Dedicated to Ari Siiriäinen*: 105–115. The Finnish Antiquarian Society & The Archaeological Society of Finland, Helsinki.
- Núñez, M. & Okkonen, J. 2005: Humanizing of north Ostrobothnian landscape during the 4th and 3rd millennia BC. *Journal of Nordic Archaeological Science* 15: 25–38.
- Okkonen, J. 2003: *Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä: Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa*. Acta Universitatis Ouluensis Series B52. Oulun yliopisto, Oulu.
- Pesonen, P. 2004: Neolithic pots and ceramics chronology – AMS-datings of Middle and Late Neolithic ceramics in Finland. Uino, P. (ed.), *Fenno-Ugri et Slavo 2002. Dating and Chronology*: 87–97. Museovirasto, Helsinki.
- Vaneekhout, S. 2008a: Dwelling depressions at Kierikki: results from GPS-survey. *Faravid* 32: 7–17.
- Vaneekhout, S. 2008b: Sedentism on the Finnish northwest coast: shoreline reduction and reduced mobility. *Fennoscandia Archaeologica* XXV (2008): 61–72.
- Vaneekhout, S. 2009a: 2500 years of social evolution in a northern Finnish Stone Age village. Mökkönen, T. & Seppälä, S.-L. (toim.), *Arkeologipäivät 2008. Sosiaalitarkeologiaa – yhteisöt arkeologisen aineiston taustalla & Tutkimushistorian painolasti*: 63–71. Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- Vaneekhout, S. 2009b: Where is the social in social archaeology? *Muinaistutkija* 2/2009: 40–44.
- Zhulnikov, A.M. 1999: *Éneolit Karelii. Pamyatniki s poristoj i asbestovoj keramikoj*. Karel'skij nauchnyj tsentr RAN, Petrozavodsk.
- Zhulnikov, A.M. 2007: Pamyatniki s keramikoj tyipa Zalavruga 1 v Pribelomor'e i nekotorye voprosy izucheniya belomorskikh petroglifov. Shayashmetova, L.G. (ed.) *Kol'skij Sbornik. Vladimir Shumkin Festschrift*: 102–137. Russian Academy of Sciences, Institute for the history of material culture, Saint-Petersburg.
- Zhulnikov, A.M. 2008: Exchange of amber in northern Europe in the III millennium BC as a factor of social interactions. *Estonian Journal of Archaeology*, Vol. 12, Issue 1: 3–15.

Teemu Mökkönen (Lic. Phil.) is a post graduate student at the University of Helsinki. At the moment he is working on his PhD dissertation dealing with Stone Age housepits at Finnish Graduate School in Archaeology.

Endnotes

1 *I must admit that I feel myself a bit misguided when looking at the Kuuselankangas map (see Vaneckhout 2009a–b). There are always certain things one wants to point out with the help of maps. In scientific article, however, the uncertainties of the data should be presented – if not on a map, then written in the text. When I looked at the map, the following questions sprang to my mind: What is the total excavated area? (All the housepits marked as something else than 'unexcavated' are not completely excavated). Then, if all the housepits marked as excavated are not completely excavated, how comprehensible have the excavations been? And how does this affect the usefulness of the data? Is it really possible to draw conclusions based on the distribution of amber and on the dominance of certain pottery type in housepits?*

2 *Zalavruga 1 type of porous Comp-Pit Ware is quite tightly spread along the western-southwestern shore of the White Sea. Zalavruga 1 ceramics are dating ca. 3300/3000–2600 cal BC (Kosmenko 2004).*

Ylilääkärinä kaupunkiarkeologian päivystyspoliklinikalla

Marianna Niukkanen

Janne Ikäheimo suomi kolumnissaan Kytäyskeikka (Muinaistutkija 1/2009) Museoviraston kaupunkiarkeologisia valvontatyömaita vertaamalla tutkimuskohdetta keskussairaalan poliklinikalle raahautuvaan vertavaluvaan potilaaseen, joka jätetään välinpitämättömästi säästösyistä vaille asianmukaista hoitoa. Hänen näkemyksensä perustuvat käsittääkseni pääasiassa Museoviraston Oulussa tekemien kenttätöiden sivusta seuraamiseen. Koska olen vuosien ajan vastannut kaupunkiarkeologisten kenttätöiden organisoimisesta Museoviraston rakennushistorian osastossa, en ehkä ihan ylilääkärinä mutta suurin piirtein osastonhoitajan roolissa, katson aiheelliseksi oikaista eräitä Ikäheimon väitteitä sekä valaista yleisemmin valvontoihin liittyvää ongelmakenttää.

Ikäheimo väittää, että työmaa-aikainen konekaivun valvonta olisi keskeinen Museoviraston käyttämä tutkimusmenetelmä kaupungeissa. Kuitenkin valtaosa kaupunkiarkeologisista kenttätöistä on kaivauksia – joissa tosin käytetään kaivinkonetta apuna joidenkin maakerrosten poistamisessa, jotta tutkimusresurssit säästyisivät mielenkiintoisempiin kulttuurikerroksiin. Kaupunkiarkeologisen inventoinnin (2002) jälkeen Oulussa tehdyistä kenttätöistä noin puolet on ollut kaivauksia ja koekaivauksia ja toinen puoli valvontoja.

Arkeologisella valvonnalla tarkoitetaan tutkimustilannetta, jossa arkeologit seuraavat rakennustyömaalla urakoitsijan suorittamaa koneellista maankaivua ja keskeyttävät sen kiinteän muinaisjäännöksen

paljastuttua. Sen jälkeen muinaisjäännös kuten rakennuksen pohja, katurakenne tai kulttuurikerros tutkitaan ja dokumentoidaan periaatteessa normaalein arkeologisiin menetelmin, minkä jälkeen työmaa voi jälleen edetä kyseessä olevassa kohdassa. Valvonta ei ole arkeologisenä tutkimustilanteena mitenkään ihanteellinen. Työ etenee pääasiassa rakennustyömaan tahdissa, eikä valvovien arkeologien peruslukumäärä voi olla kovin suuri. Tilanteet vaihtelevat vauhdikkaasti ja niihin reagoiminen riittävän nopeasti voi olla hankalaa; esimerkiksi jos esiin tulee kerralla paljon dokumentoitavaa, voi olla vaikea saada seuraavaksi päiväksi lisätyövoimaa. Työmaan ilmapiiri voi muuttua kireäksi, mikäli arkeologien työskentelyn koetaan pahasti hidastavan rakennustöiden etenemistä.

Valvontaa käytetään tilanteissa, joissa itsenäisen kaivauksen tekeminen ennen rakennustöiden aloittamista ei ole syytä tai toisesta mahdollista tai ehkä aina edes järkevää. Tyypillisiä valvontakohteita ovat kunnallistekniset työmaat, jotka liittyvät kaapeleiden tai putkien asentamiseen, sekä kadunparannustyömaat. Kaupungin katuja ei välttämättä ole mahdollista sulkea kovin pitkäksi aikaa, ensin kaivauksen tekemiseksi ja sen jälkeen varsinaisen työmaan ajaksi. Yleensä katualueita on kaiveltu jo aiemmin, ja kulttuurikerroksesta on säilynyt ainoastaan erilaajuisia fragmentteja siellä täällä. Valvontamenetelmää saatetaan joskus joutua käyttämään myös varsinaisen kaivauksen päätteeksi, mikäli kulttuurikerrosta ei ole ehditty tutkia kokonaan loppuun ennen

rakennustöiden alkamista eikä lisää tutkimusaikaa ole onnistuttu neuvottelemaan. Näitäkin tilanteita valitettavasti sattuu silloin tällöin.

Jostakin syystä erityisesti yliopistojen piirissä toimivien arkeologien keskuudessa tuntuu vallitsevan käsitys, että Museovirasto voisi muinaismuistolain 15. pykälään vedoten periä rakennuttajilta minkälaisia kustannuksia tahansa, eikä näillä olisi muuta vaihtoehtoa kuin maksaa, jos haluavat hankkeensa toteutuvan. Ikäheimo tulkitsee, että näin ei toimita, koska viraston virkamiehet eivät pohjimmiltaan välitä kulttuuriperinnön suojelusta tai koska he ovat hampaattomia tai eivät ymmärrä tieteellisen tutkimuksen merkitystä. Väite siitä, että Museovirasto on asettunut rakennuttajien puolelle säästääkseen näiden rahoja, viihdyttää varmasti kaikkia salaliitoteorioiden ystäviä, mutta on mieleton.

Minkään viranomaisen toiminta ei perustu yhteen lakiin tai varsinkaan yhteen lakipykälään, vaan useiden lakien, asetusten ja pykälien kokonaisuuteen aina perustuslaista lähtien. Muinaismuistolain 15. pykälän (rakennushankkeen toteuttajan maksuvelvoite) käytössä on keskeistä kohtuullisuuden arviointi. Jos kustannuksista ei päästä yhteisymmärrykseen rakennuttajan kanssa, tämä voi hakea kajoamislupaa alueelliselta ympäristökeskukselta. Silloin on vaarana, että muinaisjäännös saatetaan poistaa pahimmillaan jopa ilman minkäläisiä tutkimuksia. Kohtuullisuuden hakemisessa on kustannusten määrittelyn ohella käytännössä kysymys myös eri osapuolten toimintaedellytysten ja yhteistyömahdollisuuksien turvaamisesta pitemmälläkin aikavälillä. Kulttuuriperinnön suojele ja arkeologinen tutkimus eivät ole ympäröivästä yhteiskunnasta irrallista, itseisarvoista toimintaa, ja pelkästään Museoviraston omilla ehdoilla pelaaminen olisi mahdotonta ja johtaisi hyvin nopeasti umpikujaan.

Rakennettaessa julkista tai suurta yksityistä rakennusta tai laitosta, puhutaan miljoonien, kymmenien miljoonien tai jopa satojen miljoonien eurojen kustannuksista. Tällöin suhteellisten laajojenkin arkeologis-

ten tutkimusten hinta on kenties vain muutamia prosentteja rakennuskustannuksista, mitä ei voi tosiasiallisesti pitää kohtuuttomana. Kunnallistekniset työmaat ovat tässä suhteessa selvästi ongelmallisempia, sillä niiden kohdalla voi helposti syntyä tilanne, jossa kaivauksen hinta nousisi puoleen tai jopa lähelle varsinaisen työmaan kustannuksia. Koska esimerkiksi energiayhtiön perustehtävänä on lämmön ja sähkön jakaminen kaupunkilaisille eikä arkeologisten tutkimusten teettäminen asiakkaidensa kustannuksella, olisi vaatimus tutkimusten täysimittaisesta rahoittamisesta ilmeisesti kohtuuton, eikä Museovirastolla ole tarjota tilanteeseen ratkaisuksi valtion omarahoitettua. Vaaditaan runsaasti diplomaattia sekä kompromissien sietokykyä puolin ja toisin, jotta sellaisessa tilanteessa saataisiin järjestettyä hyväksyttävän tasoiset arkeologiset tutkimukset, edes sitten valvonnan muodossa.

Valvontoja on pyritty viime vuosina mahdollisuuksien mukaan korvaamaan yhä enemmän kaivauksilla ja samalla valvontatyömaiden resursointia, arkeologisia käytäntöjä ja työskentelyolosuhteita on parannettu kokemusten kartuttua. Ennen 1990-luvun puoltaväliä sai keskiaikaa nuorempien kaupunkien katualueita kaivella ilman vaatimusta arkeologien läsnäolosta. Vielä 2000-luvun alussa vaadittiin yleensä yksi valvoja, sitten kaksi. Nyt edellytetään usein jo neljää valvojaa sekä kirjataan optio kaivajien palkkaamisesta kiiretilanteissa. Kustannusarvioissa on huomioitu aiempaa kattavammin luonnontieteelliset analyysit ja konservointikulut. Koska palkat ja Museoviraston perimä yleiskuluprosentti ovat samaan aikaan nousseet, ovat valvontojen kustannukset kohonneet roimasti puoleksa vuosikymmenessä. Kohtuullisuuden ja kohtuuttomuuden välistä tasapainoa on haettu, ja se on toivottavasti pikku hiljaa löytyvässä.

Kolumninsa lopussa Ikäheimo toteaa, ettei hänellä ole ehdottaa vaihtoehtoa nykytilanteeseen, vaan hän odottaa Suomen Kulttuuriperintökeskuksen eli nykyisen Museoviraston ratkaisuja. Niitä odotelles-

saan hän sekä kaikki muutkin asiasta huolestuneet ja valvontatyömailla kokemuksia keränneet arkeologit voisivat pohtia, minkälaisilla kenttätyömetodeilla ja käytännön toimenpiteillä valvonnoista saataisiin sujuvampia, tieteellisesti hyödynnettävämpiä ja ammatillisesti tyydyttävämpiä. Konekaivun valvonnasta kaupunkiarkeologisena tutkimusmenetelmänä ei nimittäin valitettavasti tulla pääsemään kokonaan eroon, ja nykyiselläänhän arkeologien koulutus antaa eväät lähinnä perinteisten, tutkimusorientoituneiden kaivausten suorittamiseen. Hyvä tilaisuus näkemysten esittämiseen koittaa jo kuluvana syksynä, kun Museovirasto järjestää kaikille arkeologeille avoimen seminaarin, jossa työstetään arkeologisten kenttätöiden laatukriteereitä ja hyviä käytäntöjä. Rakennushistorian osasto on sen jälkeenkin valmis vastaanottamaan rakentavaa kritiikkiä ja hyviä ehdotuksia sekä keskustelemaan kaupunkiarkeologiasta tavalla, joka edistää asiaa hyvässä yhteistyöhengessä ilman tarpeetonta vastakkainasettelua.

Marianna Niukkanen on vuorottelupaalla oleva Museoviraston rakennushistorian osaston intendentti.